

ศึกษาวិเคราะห์ที่ ๖ ในสังคมอุตสาหกรรม

พระศรีวิเชียร นาคศิริ (ตีพิมพ์)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสตราจารย์บัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาวิเคราะห์ทศ ๖ ในสังคาลสูตร

พระศรีเรือง นาสีโล (พันธ์วิ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๑

ศึกษาวิเคราะห์ทศ ๖ ในสิงคาลกสูตร

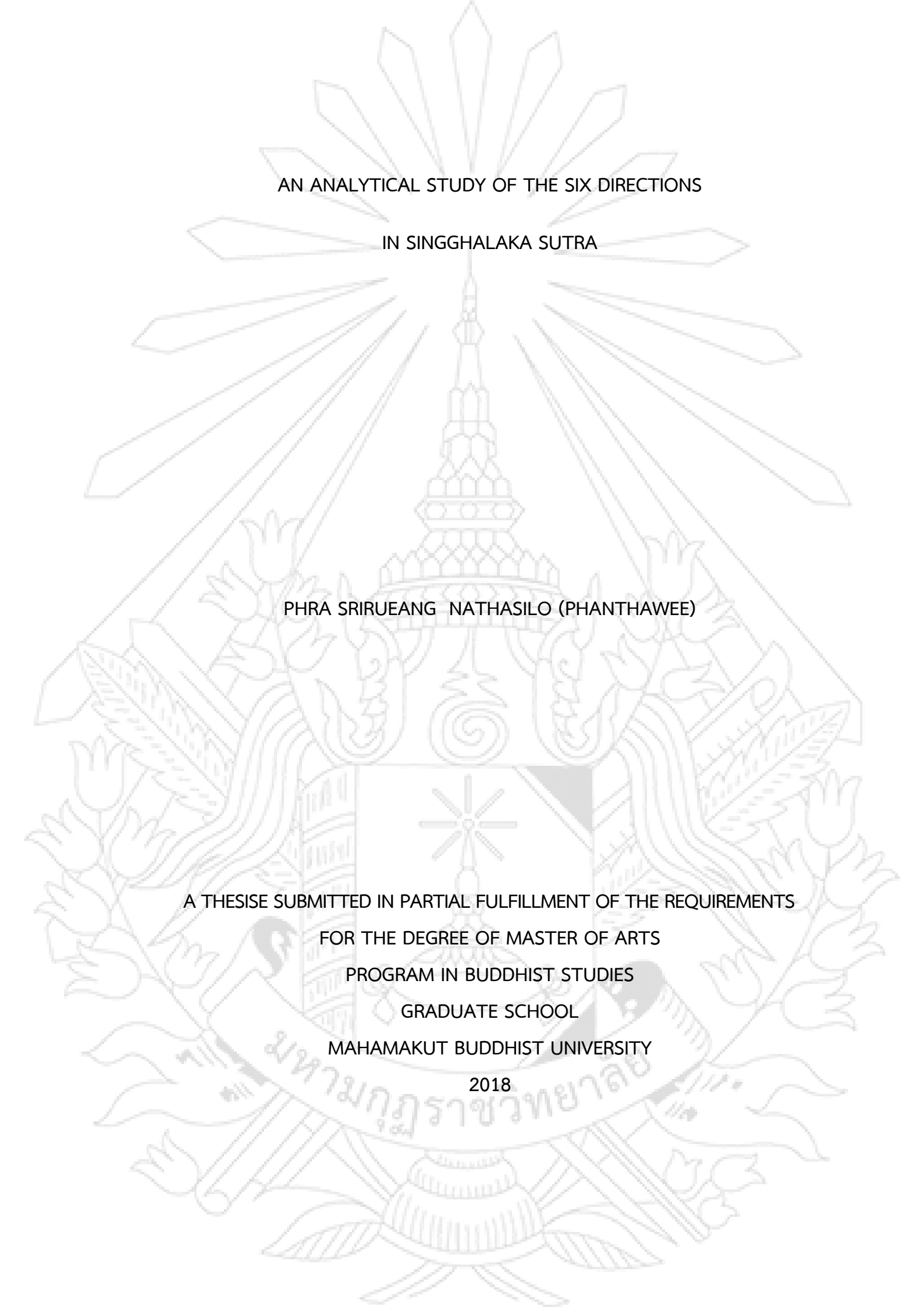
พระศรีเรื่อง นาคสีโล (พันทวี)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๑

AN ANALYTICAL STUDY OF THE SIX DIRECTIONS
IN SINGGHALAKA SUTRA

PHRA SRIRUEANG NATHASILO (PHANTHAWEE)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
PROGRAM IN BUDDHIST STUDIES
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY

2018

บทคัดย่อ

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: วิเคราะห์ทิต ๖ ในสังคาลกสูตร
ชื่อนักศึกษา	: พระศรีเรือง นาสีโล (พันธ์วิ)
ชื่อปริญญา	: ศาสตราจารย์มหาบัณฑิต
สาขาวิชา	: พุทธศาสนศึกษา
ปีพุทธศักราช	: ๒๕๖๑
อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก	: รองศาสตราจารย์สุเชาว์ พลอยชุม
อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม	: พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ดังต่อไปนี้ ๑) เพื่อศึกษาสังคาลกสูตร ๒) เพื่อศึกษาทิต ๖ ในสังคาลกสูตร และ ๓) เพื่อวิเคราะห์ทิต ๖ ในสังคาลกสูตร วิทยานิพนธ์เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำข้อมูลมาวิเคราะห์จัดระบบเป็นหมวดหมู่ และสรุปผลวิจัยนำเสนอเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

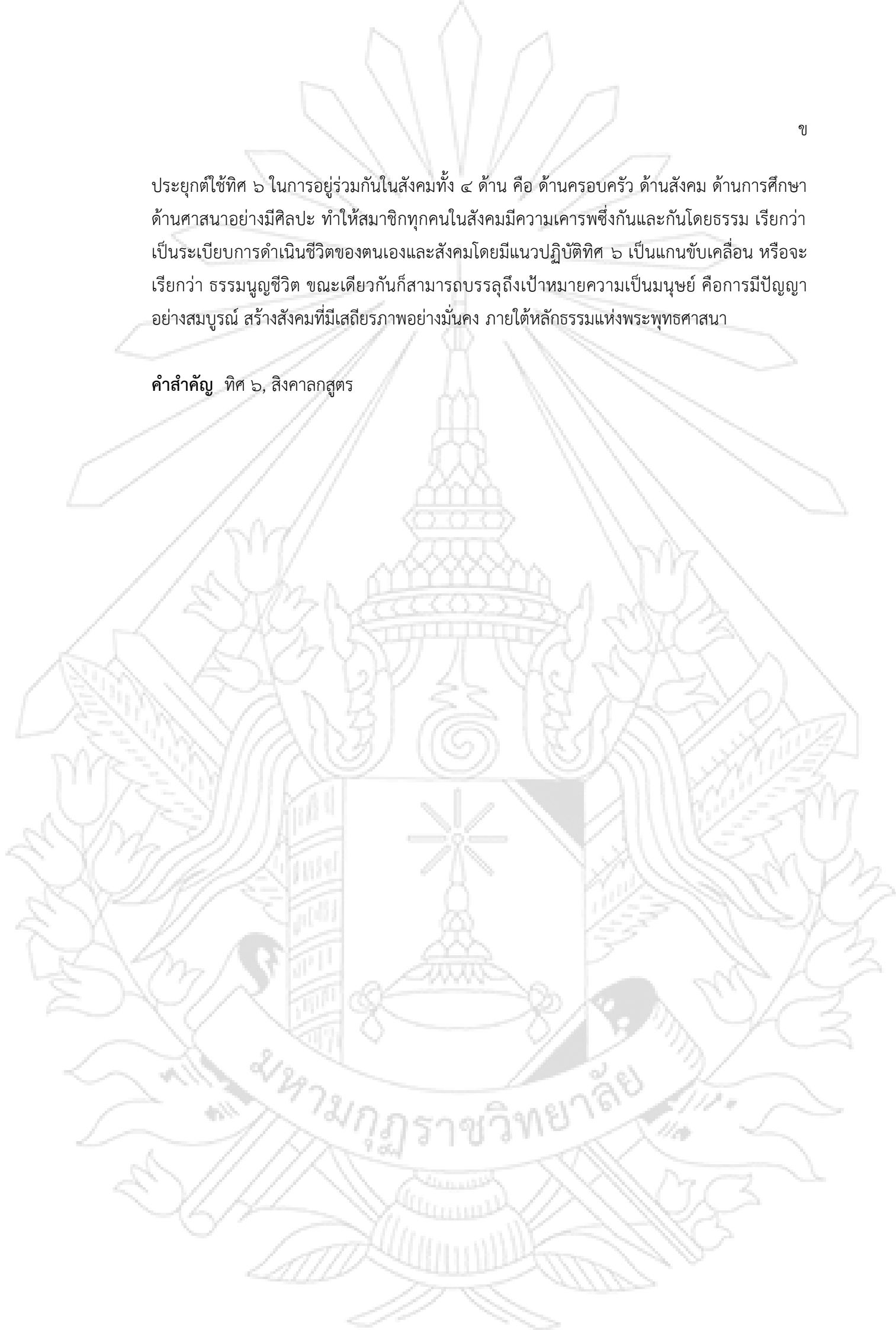
๑. สังคาลกสูตร เป็นพระสูตรที่มีเนื้อหายาว และมีความสำคัญในทางพระพุทธศาสนา อยู่ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ว่าด้วยอริยวินัย ได้แก่ การเว้นกรรมกิเลส ๔ การไม่ทำความชั่วโดยฐานะ ๔ หลีกเลี้ยงอบายมุข ๖ รวมเรียกว่า เว้นขาดจากกรรมลามก ๑๔ ประการ ว่าด้วยลักษณะของมิตรแท้และมิตรเทียม การไม่คบมิตรเทียมคบหามิตรแท้ ว่าด้วยทิต ๖ คือ การปฏิบัติต่อบุคคล ๖ ประเภทเพื่อป้องกันภัย ว่าด้วยสังคหวัตถุ ๔ เพื่อการอยู่ร่วมกันโดยเป็นมิตร จึงได้ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อช่วยชนะในโลกนี้และโลกหน้า เป็นคิหิวินัย คือ ข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์

๒. ทิต ๖ ในสังคาลกสูตร เป็นหลักธรรมหนึ่งที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนสังคาลกฤหบดี บุตรเพื่อแก้ความเห็นผิด ให้เกิดสัมมาทิฐิ โดยทรงแนะนำให้ไว้ทิตถูกต้องตามแบบของอริยวินัยอันเป็นวิธีการปฏิบัติที่ส่งเสริมชีวิตให้ตั้งงาม ด้วยการวิธีปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องที่อยู่รอบตัว คือ บุคคล ๖ ประเภท อันประกอบด้วย ๑. ทิตเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา ๒. ทิตเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ ๓. ทิตเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยา ๔. ทิตเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรอำมาตย์ ๕. ทิตเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้าง ทาส กรรมกร ๖. ทิตเบื้องบน ได้แก่ สมณะพราหมณ์

๓. วิเคราะห์ทิต ๖ ในสังคาลกสูตร พบว่า สังคาลกมาณพมีความเห็นผิดในเรื่องทิต ว่าเป็นการไหว้ทิตทาง ๖ ทิศ พระผู้มีพระภาคได้ทรงปฏิบัติศรัทธาให้ว่า เป็นอริยวินัย โดยเว้นจากกรรมลามกและมิตรเทียม เลือกคบมิตรแท้ ปฏิบัติต่อบุคคลรอบข้างที่เปรียบได้กับทิต ๖ โดยเป็นธรรมไม่ใช่โดยวาระ การอยู่ร่วมกันในสังคมตามวิถีแห่งมัชฌิมาปฏิปทา พัฒนาตนตามทางสายกลาง

ประยุกต์ใช้ทศ ๖ ในการอยู่ร่วมกันในสังคมทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านครอบครัว ด้านสังคม ด้านการศึกษา ด้านศาสนาอย่างมีศิลปะ ทำให้สมาชิกทุกคนในสังคมมีความเคารพซึ่งกันและกันโดยธรรม เรียกว่า เป็นระเบียบการดำเนินชีวิตของตนเองและสังคมโดยมีแนวปฏิบัติทศ ๖ เป็นแกนขับเคลื่อน หรือจะเรียกว่า ธรรมานุญูชีวิต ขณะเดียวกันก็สามารถบรรลุถึงเป้าหมายความเป็นมนุษย์ คือการมีปัญญาอย่างสมบูรณ์ สร้างสังคมที่มีเสถียรภาพอย่างมั่นคง ภายใต้หลักธรรมแห่งพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ ทศ ๖, สังคาลงสูตร

ABSTRACT

Thesis Topic : An Analytical Study of Six Directions in Singgālaka Sutta
Student's Name : Phra Srirueang Nathasilo (Phanthawee)
Degree Sought : Master of Arts
Program : Buddhist Studies
Anno Domini : 2018
Advisor : Assoc.Prof. Suchao Ploychum
Co-Advisor : Phramaha Boonthai Puññamano, Dr.

This research has the following objectives: 1) To study Singgālaka Sutta, 2) To study Six Directions in Singgālaka Sutta, and 3) To analyze Six Directions in Singgālaka Sutta. The data of this qualitative research were collected from the Tripitaka, Commentaries, texts and relevant research works and then brought into analysis and category and present in a descriptive method.

The results of the research were found that:

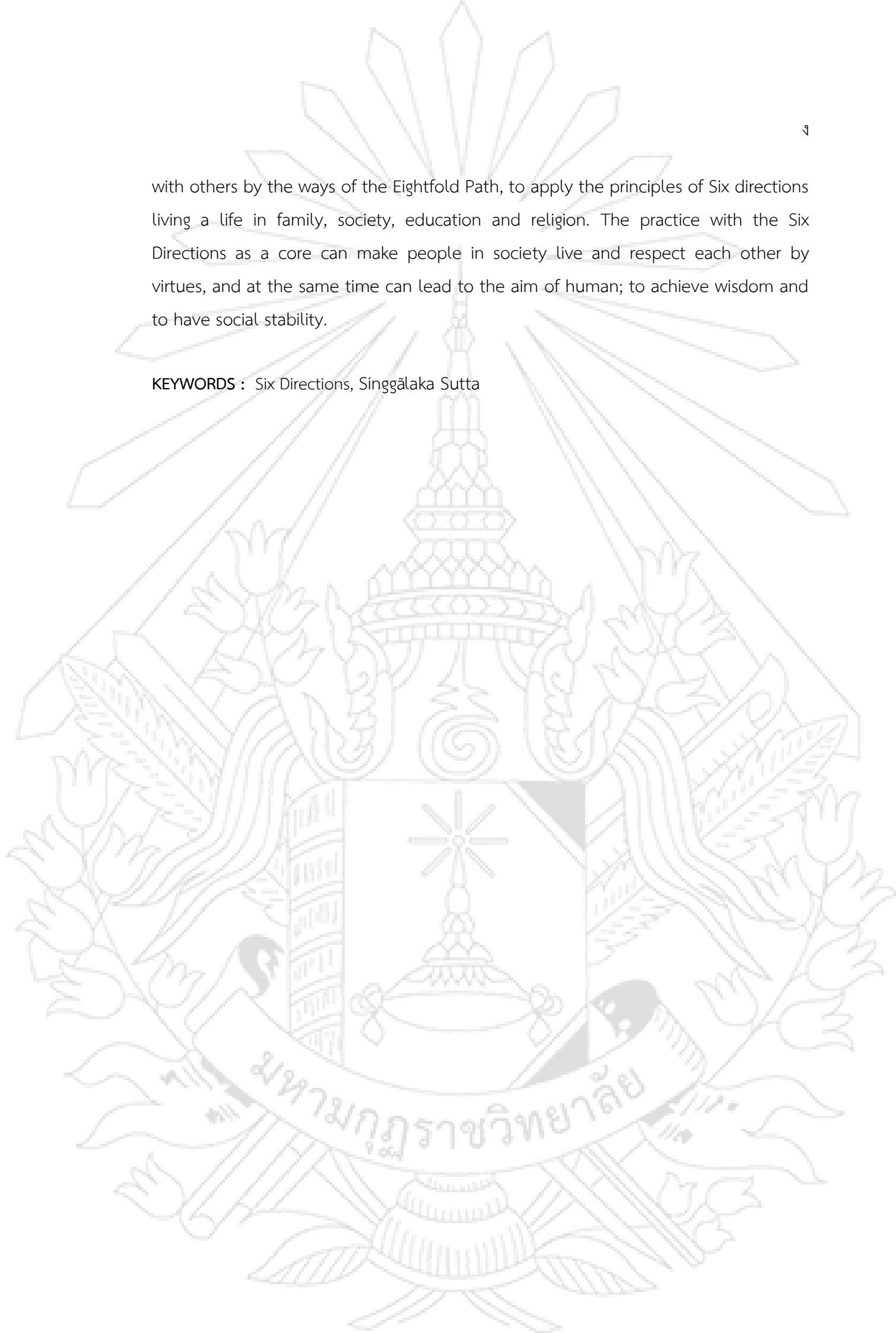
1. Singgālaka Sutta is a long and important sutta in Digha Nikāya Patikavagga. The main contents of the sutta are on Ariyavinaya or noble discipline; to avoid 4 depravities of action, 4 evil actions and 6 causes of ruin called to avoid from 14 filthy actions; on characteristics, association and un-association with true friends and false friends; on 6 directions or the practices to 6 kinds of persons, and on Sanghavatthu for living together friendly and peacefully. This teaching is called Gihivinaya or the practices for lay-people.

2. The Six Directions in Singgalaka Sutta were the principles that the Buddha taught to Singgala, son of a wealthy man, in order to bring him from the wrong view to the right view by suggesting him to pay respect to directions as 6 persons concerning himself; parents, teachers, wife, friends, employees, and monks.

3. Singgalaka paid respect to directions in the concept of people at that time, but the Buddha converted him to pay respect to personification directions called Ariyavinaya; avoiding from filthy actions and association with false friends, to associate with true friends, to treat other persons by virtues, not by caste, to live

with others by the ways of the Eightfold Path, to apply the principles of Six directions living a life in family, society, education and religion. The practice with the Six Directions as a core can make people in society live and respect each other by virtues, and at the same time can lead to the aim of human; to achieve wisdom and to have social stability.

KEYWORDS : Six Directions, Singgālaka Sutta

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้เนื่องจากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้ช่วยเหลือในครั้งนี ผู้วิจัยใคร่ขอขอบพระคุณมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นสถาบันที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ทางการศึกษาด้านพุทธศาสนศึกษา ระดับปริญญาโท

ขอกราบขอพระคุณอธิการบดี และคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย ที่ได้อำนวยความสะดวกในการศึกษาตลอดหลักสูตร ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบูรณ์ วัฒนะ ที่รับเป็นประธานกรรมการสอบ โดยได้แนะนำแนวทางเพื่อการปรับปรุง นอกจากนี้ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.จำนง คันธิก ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร.สุมานพ ศิวารัตน์ ที่รับเป็นกรรมการสอบชี้แนะบกพร่องข้อวิทยานิพนธ์ จนทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จสมบูรณ์

ขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ สุเชาว์ พลอยชุมที่ให้ความอนุเคราะห์รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และกราบขอพระคุณพระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร. ที่ให้ความอนุเคราะห์รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ความกรุณาที่ท่านได้ให้คำปรึกษาตลอดจนตรวจสอบข้อบกพร่องต่าง ๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จนสำเร็จลุล่วงได้เป็นอย่างดี

ขอขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระศรีวินยาภรณ์, ดร. ประธานสาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา ขอขอบคุณคณาจารย์ทุกท่าน ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ให้ความสะดวกด้วยดีเสมอมา ตลอดจนเพื่อนนักศึกษาระดับปริญญาโททุกท่านที่คอยให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยเสมอ

ด้วยวิริยะอุตสาหะที่ผู้วิจัยได้พากเพียรมา ขอน้อมถวายเป็นพุทธบูชา และขอน้อมถวายแด่เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก อดีตองค์นายกสภามหาวิทยาลัย และอุทิศถวายพระเดชพระคุณสมเด็จพระญาณวโรดม (ประยูร สุนตงกุโร) อดีตอุปนายกสภามหาวิทยาลัย สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (ประจวบ กนตจาโร) อดีตอธิการบดี และบูรพาจารย์ผู้มีอุปการคุณต่อสถาบันการศึกษามหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยแห่งนี้ทุกท่าน และบูชาพระคุณของมารดาบิดา และขอแผ่คุณความดีแด่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทุกรูปทุกนาม

พระศรีเรือง นาคสีโล (พันทวี)

สารบัญคำย่อ

ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาหมกุฎราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๕/๒๕๕๔ โดยมีคำย่อ และคำเต็มของคัมภีร์เรียงตามลำดับ ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม		
พระสุตตันตปิฎก			
ที.ปา	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกาวคค
ม.มู.	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก
ส.ม.	สุตตันตปิฎก	สยัตตนิกาย	สคาถาวคค
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง.ฉก.	สุตตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	ฉกนิปาต
อง.สตตก.	สุตตันตปิฎก	องคุตตรนิกาย	สตตกนิปาต
ขุ.อิติ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตก
ขุ.อป.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน
อรรถกถาพระวินัยปิฎก			
วิมหา.อ.	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิภังคคอกกุฎกถา
อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก			
ที.ปา.อ.	ทีฆนิกาย	สมุญจลวิลาสินี	ปาฎีกาวคคอกกุฎกถา
ม.ม.อ.	มชฌิมนิกาย	ปปลงสุทนี	มชฌิมปณณาสกอกกุฎกถา
ส.ส.อ.	สยัตตนิกาย	สารตถปปกาสินี	สคาถาวคคอกกุฎกถา
ขุ.อิติ.อ.	ขุททกนิกาย	ปรมตถทีปนี	อิติวุตตกอกกุฎกถา

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของคัมภีร์ใช้ ๓ แบบ ดังนี้

๑) แบบ ๓ ตอน คือ เลขเล่ม/เลขข้อ/เลขหน้า ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎก ตัวอย่างเช่น ที.ปา. ๑๖/๒๐๔/๘๑. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกาวคค เล่มที่ ๑๖ ข้อที่ ๒๐๔ หน้าที่ ๘๑ เป็นต้น

๒) แบบ ๒ ตอน คือ เลขเล่ม/เลขหน้า ใช้อ้างอิงอรรถกถาและคัมภีร์อื่น ๆ ตัวอย่างเช่น ที.ปา.อ. ๑๖/๘๔-๘๕. หมายถึง ทีฆนิกาย สมุญจลวิลาสินี ปาฎีกาวคคอกกุฎกถา เล่มที่ ๑๖ หน้าที่ ๘๔-๘๕ เป็นต้น

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่	
๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ โจทย์วิจัย	๒
๑.๓ วัตถุประสงค์ในการวิจัย	๒
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๒
๑.๕ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๕
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๕
๑.๙ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๒ สังคาลงสูตร	๑๐
๒.๑ ความหมายของสังคาลงสูตร	๑๐
๒.๒ หลักธรรมที่ปรากฏในสังคาลงสูตร	๑๑
๒.๒.๑ กรรมกิเลส ๔	๑๑
๒.๒.๒ อคติ ๔	๑๑
๒.๒.๓ อบายมุข ๖	๑๒
๒.๒.๔ มิตรเทียม ๔	๑๖
๒.๒.๕ มิตรแท้ ๔	๑๗
๒.๒.๖ ทิศ ๖	๑๘
๒.๒.๗ สังคหวัตถุ ๔	๑๙
๓ ทิศ ๖ ในสังคาลงสูตร	๒๑
๓.๑ ความเป็นมาของทิศ ๖ ในสังคาลงสูตร	๒๑
๓.๑.๑ ความหมายของทิศ ๖ ในสังคาลงสูตร	๒๒

๓.๑.๒ องค์ประกอบของทิส ๖ ในสิ่งคาลกสูตร	๒๓
๓.๑.๓ ความสำคัญของทิส ๖ ในสิ่งคาลกสูตร	๒๓
๓.๒ ปรีถิมทิสทิสเบื้องหน้า: มารดาบิดา	๒๖
๓.๒.๑ ความหมายของมารดาบิดา	๒๖
๓.๒.๒ ความหมายของมารดาบิดาทางพระพุทธศาสนา	๒๗
๓.๒.๓ หน้าที่ของบุตรพึงบูชามารดาบิดา	๒๘
๓.๒.๔ หน้าที่ของมารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์บุตร	๓๑
๓.๓ ทักขิมทิสทิสเบื้องขวา: ครูอาจารย์	๓๒
๓.๓.๑ ความหมายของครูอาจารย์	๓๒
๓.๓.๒ ความหมายของครูอาจารย์ทางพระพุทธศาสนา	๓๓
๓.๓.๓ หน้าที่ของศิษย์พึงบูชาครูอาจารย์	๓๖
๓.๓.๔ หน้าที่ของครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์	๓๗
๓.๔ ปัจฉิมทิสทิสเบื้องหลัง: ภรรยา	๓๘
๓.๔.๑ ความหมายของภรรยา	๓๘
๓.๔.๒ ความหมายของภรรยาทางพระพุทธศาสนา	๓๙
๓.๔.๓ หน้าที่ของสามีพึงบำรุงภรรยา	๓๙
๓.๔.๔ หน้าที่ของภรรยาย่อมอนุเคราะห์สามี	๔๐
๓.๕ อุตตรทิสทิสเบื้องซ้าย: มิตรสหาย	๔๑
๓.๕.๑ ความหมายของมิตรสหาย	๔๑
๓.๕.๒ ความหมายของมิตรสหายทางพระพุทธศาสนา	๔๒
๓.๕.๓ หน้าที่ของกุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหาย	๔๒
๓.๕.๔ หน้าที่ของมิตรสหายย่อมอนุเคราะห์กุลบุตร	๔๓
๓.๖ เภฏฐิมทิสทิสเบื้องล่าง: ทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้	๔๓
๓.๖.๑ ความหมายของทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้	๔๓
๓.๖.๒ ความหมายของทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้ทางพระพุทธศาสนา	๔๔
๓.๖.๓ นายจ้างพึงบำรุงทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้	๔๔
๓.๖.๔ ทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้ย่อมอนุเคราะห์นายจ้าง	๔๕
๓.๗ อุปริมทิสทิสเบื้องบน: สมณพราหมณ์	๔๕
๓.๗.๑ ความหมายของสมณพราหมณ์	๔๕
๓.๗.๒ ความหมายของสมณพราหมณ์ทางพระพุทธศาสนา	๔๖
๓.๗.๓ หน้าที่ของศาสนิกชนพึงบำรุงสมณพราหมณ์	๔๘
๓.๗.๔ หน้าที่สมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์ศาสนิกชน	๔๘

๔	วิเคราะห์ทศ ๖ ในสังคาลสูตร	๕๐
๔.๑	ทศในความเข้าใจของสังคาลกถา	๕๐
๔.๑.๑	สังคัมชมพูทวีปก่อนสมัยพุทธกาล	๕๐
๔.๑.๒	ด้านการปกครอง	๕๑
๔.๑.๓	ลักษณะการปกครอง	๕๑
๔.๑.๔	ความเข้าใจเรื่องทศของสังคาลกถา	๕๓
๔.๒	ทศในความหมายของพระพุทธศาสนา	๕๔
๔.๓	การปฏิบัติต่อทศในพระพุทธศาสนา	๕๖
๔.๓.๑	หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทศเบื้องหน้า	๕๖
๔.๓.๒	หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทศเบื้องขวา	๕๖
๔.๓.๓	หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทศเบื้องหลัง	๕๗
๔.๓.๔	หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทศเบื้องซ้าย	๕๘
๔.๓.๕	หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทศเบื้องล่าง	๕๘
๔.๓.๖	หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทศเบื้องบน	๕๙
๔.๔	การปฏิบัติธรรมโดยมีทศ ๖ เป็นบูรพภาค	๕๙
๔.๕	การปฏิบัติศรัทธาตามสังคาลสูตร	๖๒
๔.๕.๑	ศรัทธาโดยทั่วไป	๖๒
๔.๕.๒	หลักการพิจารณาก่อนที่จะเชื่อ	๖๓
๔.๕.๓	ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล	๖๔
๔.๕.๔	การพัฒนาศรัทธาและปัญญาถูกต้อง	๖๕
๔.๕.๕	การปฏิบัติศรัทธาในสังคม	๖๖
๔.๖	กลไกการสอนตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา	๖๗
๔.๖.๑	การปฏิบัติตนของครูผู้สอน	๖๗
๔.๖.๒	กลไกการสอนในสังคาลสูตรตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา	๖๘
๔.๗	หลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง	๗๐
๔.๗.๑	ทางสายกลาง	๗๑
๔.๗.๒	มนุษย์มุ่งสู่ทางสายกลาง	๗๒
๔.๘	การพัฒนาตนตามแนวแห่งทศ ๖	๗๔
๔.๘.๑	การพัฒนาตนเอง	๗๕
๔.๘.๒	การพัฒนาตนเองตามจกสูตร	๗๕
๔.๘.๓	การพัฒนาตนเองสู่ความเป็นมนุษย์	๗๗

๔.๘.๔ การพัฒนาตนเองสู่ความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์	๗๘
๔.๙ การอยู่ร่วมกันในสังคมตามแนวแห่งทิศ ๖	๘๐
๔.๙.๑ การอยู่ร่วมกันด้านครอบครัว	๘๒
๔.๙.๒ การอยู่ร่วมกันด้านสังคม	๘๔
๔.๙.๓ การอยู่ร่วมกันด้านการศึกษา	๘๔
๔.๙.๔ การอยู่ร่วมกันด้านศาสนา	๘๕
๔.๑๐ ทิศ ๖ และธรรมานุญชีวิต	๘๗
๕ บทสรุป และข้อเสนอแนะ	๙๐
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๙๐
๕.๑.๑ สิ่งคาลกสูตร	๙๐
๕.๑.๒ ทิศ ๖ ในสิ่งคาลกสูตร	๙๑
๕.๑.๓ วิเคราะห์ทิศ ๖ ในสิ่งคาลกสูตร	๙๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๙๓
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๙๓
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๙๔
บรรณานุกรม	๙๕
ประวัติผู้วิจัย	๙๗

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การดำรงชีวิตของมนุษย์เรานอกจากเป็นส่วนหนึ่งของโลกแล้ว ยังมีการดำเนินชีวิตตามวิถีในสังคม และการดำรงชีวิตของมนุษย์ก็ต้องมีสัมพันธ์กับมนุษย์ด้วยกัน มนุษย์ทุกคนต่างดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมหลายบทบาท หลายหน้าที่ และหลายสถานะ การดำเนินชีวิตในแต่ละวันนั้นต้องพบกับปัญหาต่าง ๆ ทั้งกับตนเอง และกับผู้อื่น ที่มีการกระทำต่อกัน เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่มีการอยู่ร่วมกัน แต่มีความรู้สึกนึกคิดแตกต่างกัน และมีทั้งคนดี และคนไม่ดี ในหลักธรรมคำสอน เรื่องทศ ๖ ในสังคาลกสูตร ว่าด้วยการกำหนดบทบาทและหน้าที่ความรับผิดชอบของบุคคลใน ๖ กลุ่ม คือ ทุกคนควรมีหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อผู้อื่นที่ตนเกี่ยวข้องด้วย และในฐานะเดียวกัน ตนเองก็ควรมีสติธิได้รับอนุเคราะห์จากผู้อื่นที่ตนเกี่ยวข้องด้วย หากจะกล่าวโดยนัยแล้ว ก็คือ ทุกคนมีหน้าที่ ที่ควรปฏิบัติต่อกัน และมีสิทธิอันชอบธรรม ที่จะได้รับการปฏิบัติต่อ

ปัญหาในการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เช่น บุคคลในสังคมปัจจุบันไม่ทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง หากแต่ตามหลักธรรมในทศ ๖ ในสังคาลกสูตรแล้ว บุคคลทุกคนควรมีบทบาทและหน้าที่ ในการดำเนินชีวิตด้วยความรับผิดชอบต่อตนเองและกัน ความตั้งใจปฏิบัติต่อกันทุกฝ่าย ตามบทบาทและหน้าที่ของตน ให้เกิดผลสำเร็จเรียบร้อยถูกต้อง ความซื่อสัตย์ สุจริต ความเต็มใจ และความจริงใจเป็นสิ่งสำคัญในการแก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิต ให้อยู่ร่วมกันอย่างเป็นสุขตลอดไป

ความสำคัญของ ทศ ๖ ในสังคาลกสูตร มีนัยให้บุคคลเอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อกัน เพราะถ้าหากบุคคลผู้มียุทธศาสตร์และหน้าที่ปฏิบัติต่อผู้อื่นฝ่ายเดียวโดยไม่มีสิทธิได้รับการอนุเคราะห์ตอบแทน ก็จะเกิดปัญหาความไม่พอใจ และเมื่อเกิดการไม่พอใจบ่อย ๆ ก็เลิกปฏิบัติ นั้น ก็เกิดบุคคลที่ไม่รับผิดชอบต่อผู้อื่นในสังคม คือ คนดีไม่ยอมทำความดี สังคมจะสงบสุขได้อย่างไร ในเรื่องทศ ๖ ในสังคาลกสูตร ได้แบ่งบุคคลในสังคมไว้ ๖ กลุ่ม พร้อมทั้งกำหนดบทบาทและหน้าที่อันพึงปฏิบัติ และสิทธิอันพึงจะได้รับ การอนุเคราะห์ของบุคคลแต่ละกลุ่มเพื่อลดปัญหาการดำเนินชีวิตแบบตัวใครตัวมันของบุคคลในสังคม ในยุคปัจจุบันเป็นการกระตุ้นเตือนใจในสิ่งที่ เป็นบทบาทและหน้าที่หน้าที่ที่ถูกที่ควรทำอย่างถูกต้อง การปฏิบัติของบุคคล เปรียบเหมือนทศต่าง ๆ เป็นการถ้อยที่ถ้อยอาศัยกัน ปฏิบัติต่อกันทุกฝ่าย เช่น มารดาบิดาปฏิบัติต่อบุตร ครูอาจารย์ปฏิบัติต่อลูกศิษย์ สามเณรปฏิบัติต่อภรรยา มิตรสหายปฏิบัติต่อมิตรสหาย นายจ้างปฏิบัติต่อลูกจ้าง ลูกจ้าง ปฏิบัติต่อนายจ้าง พระสงฆ์ นักบวช สมณะ พราหมณ์ ปฏิบัติต่อศาสนิกชน หรือต่อประชาชน เป็นต้น

เพื่อนำหลักธรรมคำสอนเรื่องทศ ๖ ในสังคาลกสูตร มาปฏิรูบบทบาทและหน้าที่ เพื่อมนุษย์สัมพันธ์ และมีไมตรีต่อกัน ซึ่งเป็นการถ้อยที่ถ้อยอาศัยต่อกัน ปฏิบัติต่อกันของทุกฝ่าย อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ เพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นในกาลข้างหน้า และเพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตในสังคมที่อยู่ดีมีสุขที่ยั่งยืนตลอดไป และปัญหาของสังคมในปัจจุบัน ส่วนหนึ่งมาจากการที่คนในสังคมไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเองกำลังดำรงอยู่ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน หากมีการศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์หลักคำสอนเรื่องทศ ๖ และนำมาประยุกต์ใช้สังคมจะให้มนุษย์เข้าในบทบาทหน้าที่และแนวทางในการปฏิสัมพันธ์กันจะเป็นหลักในการปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความสงบสุขของสังคมได้

ดังนั้น ในการศึกษาวิเคราะห์ทศ ๖ สังคาลกสูตรนี้ จึงเป็นการเสนอแนะแนวทางการเรียนรู้เรื่องของการดำเนินชีวิตในการอยู่ร่วมกันของสังคมที่ ได้กล่าวไว้ในพระพุทธศาสนาอันมีอิทธิพลปรากฏอยู่ในสังคาลกสูตร อันเป็นพระสูตรที่กล่าวถึงหน้าที่ของบุคคลในสังคม

ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาว่าทศ ๖ ตามหลักพระพุทธศาสนาได้กล่าวไว้ในลักษณะเช่นไร หลักทศ ๖ ของพระพุทธศาสนาในสังคาลกสูตรมีอิทธิพลเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตสังคมของพุทธบริษัท ๔ อย่างไร และทำไม ? หลักที่ว่าด้วยเรื่องทศ ๖ ในสังคาลกสูตรจึงมีคุณค่าอย่างมาก โดยการวิจัยนี้เพื่อศึกษาวิเคราะห์สังคาลกสูตร อันจะเป็นฐานความรู้ แก่ผู้ศึกษาอื่น ๆ ที่สนใจจะนำไปศึกษาเปรียบเทียบต่อไป

๑.๒ โจทย์การวิจัยของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาสังคาลกสูตร ว่าเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาทศ ๖ ในสังคาลกสูตร ว่าเป็นอย่างไร
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์คุณค่าของทศ ๖ ในสังคาลกสูตร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๓.๑ เพื่อศึกษาสังคาลกสูตร
- ๑.๓.๒ เพื่อศึกษาทศ ๖ ในสังคาลกสูตร
- ๑.๓.๓ เพื่อวิเคราะห์ทศ ๖ ในสังคาลกสูตร

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตที่จะศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังคาลกสูตร ผู้วิจัยมีขอบเขตที่จะศึกษาดังต่อไปนี้

- ๑.๔.๑ ศึกษาความหมายของสังคาลกสูตร
- ๑.๔.๒ ศึกษาหลักคำสอนต่างๆในสังคาลกสูตร
- ๑.๔.๓ ศึกษาทศ ๖ ในสังคาลกสูตร
- ๑.๔.๔ วิเคราะห์เรื่องทศ ๖ ในสังคาลกสูตร

ขอบเขตด้านอุปกรณ์นั้น การศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาและเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้อง เช่น สมุททปิฎก ปาฐกถาคอภูกถา ฉบับแปลเป็นไทย และผลงานของท่านผู้รู้ในทางพระพุทธศาสนาพร้อมทั้งวิทยานิพนธ์เป็นต้น

๑.๕ วิธีการดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) คือสำรวจและรวบรวมเอกสารข้อมูล (Documentary Research) ทั้งเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎก และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ทางวิชาการอื่น ๆ ที่เป็นผลงานวิจัยของท่านผู้รู้ด้านพระพุทธศาสนา อันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการทั่วไป โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑.๕.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารในชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) คือ พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย

๑.๕.๒ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารในชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ อรรถกถา ฎีกา หนังสือและเอกสารต่างๆที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลดังนี้

๑.๕.๒.๑ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย

๑.๕.๒.๒ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๕.๒.๓ ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ การวิเคราะห์เรื่องทศ ๖ ในสังคาลสูตร

๑.๕.๒.๔ ศึกษาจากบทความ วารสาร ความรู้ทั่วไป จากสื่อทางอินเทอร์เน็ต

๑.๕.๓ นำข้อมูลที่ได้มาศึกษาวิเคราะห์ตามประเด็นสำคัญที่กำหนดไว้ เพื่อเรียบเรียงเป็นหมวดหมู่แล้วลำดับขั้นตอนจัดพิมพ์รูปเล่มเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๕.๔ เสนอผลการศึกษาค้นคว้าโดยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

๑.๖ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ทศ ๖ ในสังคาลสูตร มีผู้เขียน และวิจัยไว้มากมาย แต่การศึกษาวินิจฉัยเกี่ยวกับ ทศ ๖ ในสังคาลสูตรโดยตรงนั้น ไม่ปรากฏว่ามีอย่างสมบูรณ์ครบถ้วน ส่วนใหญ่จะกล่าวไว้เพียงกว้าง ๆ โดยผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้ารวบรวมข้อมูลดังกล่าวจากหลายแหล่ง เช่น หอสมุดแห่งชาติ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องสมุดมหาวิทยาลัย มหาจุฬาราชวิทยาลัย ทั้งในส่วนกลาง วิทยาเขต และทางอินเทอร์เน็ต มีดังนี้

๑.๖.๑. เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สุชีพ ปุญญานุภาพ ได้กล่าวถึง ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตรไว้ว่า พระสูตรนี้ชาวยุโรปเลื่อมใสกันมาก เพราะแก้ปัญหาสังคมได้ อันบุคคลควรปฏิบัติต่อกันในทางที่ดีไม่เบียดเบียนฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้ลงไป^๑

เดือน คำดี ได้กล่าวถึงทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร ว่า พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบคนซึ่งอยู่ในแวดล้อม และมีสัมพันธ์กับเราว่าเหมือนทิศ ต่าง ๆ ๖ ทิศ ได้แก่ มารดาบิดา เป็นทิศเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิศเบื้องหลัง มิตรอามาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ สมณะพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน ซึ่งแสดงว่าคนตกอยู่ในสิ่งแวดล้อม และไม่ใช้สิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุเท่านั้น ยังมีสิ่งแวดล้อมที่เป็นคนซึ่งต้องสัมพันธ์กับเราด้วย ในเรื่องทิศ ๖ นั้น แสดงให้เห็นว่า เป็นคำสอนที่กำหนดการกระทำ และตอบแทนทั้งสองฝ่าย มิใช่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดรับเพียงอย่างเดียวเป็นการยึดหลักสิทธิและหน้าที่ตามหลักปฏิบัติว่าด้วยทิศ ๖ หรือหลักมนุษยสัมพันธ์ของคนต่างฐานะในสังคม^๒

คุณ โทชน์ ได้กล่าวว่า พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ เรื่องทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร ว่า พระพุทธศาสนาช่วยกล่อมเกลาน้ำมันน้ำวจิตใจ และสร้างสำนึกทางศีลธรรม โดยมีพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการรวบรวมสมาชิกให้เป็นพลเมืองดี หรือหลักปฏิบัติเพื่อละการทำชั่ว เลือกรักษาแต่กรรมดีเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนควรปฏิบัติให้สมฐานะของตน^๓

วคิน อินทสระ ได้กล่าวถึงการดำเนินชีวิตด้วย ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร ไว้ว่า ชีวิตในสังคมควรเป็นชีวิตที่มีระเบียบ เราควรยอมรับความเป็นจริงบางอย่างในสังคมว่า สังคมเปลี่ยนแปลงไป เราควรเข้าใจบางสิ่งบางอย่าง และเราควรมีหลักในการดำเนินชีวิต รวมทั้งข้อปฏิบัติที่จะทำให้เราเจริญขึ้น มีความก้าวหน้าในชีวิตตามควร ทั้งนี้ก็หมายความว่า ควรก้าวหน้าไปในทางที่ดีงามทางกุศล หลักปฏิบัติจะช่วยเราได้มากในเรื่องนี้ ทั้งเรื่องส่วนตัว และชุมชน^๔

กิริติ บุญเจือ ได้กล่าวถึง ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร ในเรื่องสิทธิหน้าที่ และความรับผิดชอบของแต่ละบุคคลในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมไว้ว่า พลเมืองดีที่สำนึกในความรับผิดชอบจริง ๆ มิได้ปฏิบัติแบบจำยอมหรือเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะผู้ศึกษาย่อมจะควรเข้าใจว่าสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบ เช่น ผู้ขับรถบนท้องถนนมิใช่แต่จะทวงสิทธิอย่างเดียว ถ้าหากไม่อยากจะมิหน้าที่ และ ไม่

^๑สุชีพ ปุญญานุภาพ, *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๖๓.

^๒เดือน คำดี, *พุทธปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์ , ๒๕๓๔), หน้า ๑๖๔.

^๓คุณ โทชน์, *พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน*, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๖.

^๔วคิน อินทสระ, *จริยศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๙.

ยอมรับผิดชอบก็ไม่มีใครว่าอะไร หากแต่ว่าอย่างน้อยปัญญาชนทั้งหลายควรเป็นตัวอย่างที่ดี ว่าสิทธิหน้าที่ และความรับผิดชอบควรไปด้วยกันเสมอ^๕

สมภาร พรหมทา ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับ ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร ว่าการดำเนินชีวิต เราอาจจะจำแนกเนื้อหาของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาออกเป็นสองส่วนด้วยกัน คือ ปฏิบัติส่วนบุคคลกับปฏิบัติต่อสังคม เนื้อหาสองส่วนนี้เกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ ปฏิบัติส่วนบุคคลคือพื้นฐานของสังคม กล่าวให้เข้าใจง่าย ก็คือ พุทธศาสนาสถาบันหรือระบบปฏิบัติ มีบทบาทสำคัญ ได้แก่ ช่วยให้ปัจเจกบุคคลสามารถดำเนินชีวิตส่วนตัวได้อย่างมีความสุข และสังคมส่วนรวมก็ดำรงอยู่อย่างปกติสุขด้วย พุทธศาสนาเชื่อว่าความสงบสุขของสังคมอิงอาศัยอยู่กับหลักปฏิบัติของคนแต่ละคนในสังคม เมื่อปัจเจกมีคุณธรรมสังคมส่วนรวมย่อมเป็นสุข เพราะส่วนบุคคลนั้นจะนำไปสู่หลักปฏิบัติพื้นฐานทางสังคม^๖

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึง ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร ไว้ว่า คำว่าหน้าที่นี้ควรเนื่องด้วยสิทธิเสมอ ถ้ารู้จักหน้าที่ก็ควรรู้จักสิทธิด้วย ดังนั้น อาจกล่าวถึงหน้าที่อย่างเดียวก็น่าพอ เช่น หน้าที่ทางกาย หน้าที่ทางใจ หน้าที่ทางวิญญูญาณ หน้าที่ต่อตนเอง หน้าที่ต่อผู้อื่น หน้าที่เนื่องกันทั้งสองฝ่ายแยกกันไม่ออก ล้วนแต่เป็นหน้าที่ ปัจจุบันนี้ไม่มีใครรับผิดชอบในเรื่องหน้าที่ ต่างฝ่ายต่างเอาผลประโยชน์ของตน ผลก็คือทำลายมนุษย ไม่ยอมรับว่ามนุษยมีหน้าที่ผดุงความเป็นมนุษย การเรียกร้องสิทธิโดยไม่ทำหน้าที่ ปัญหาที่เกิดขึ้นมาก เพราะเรียกร้องสิทธิโดยไม่ทำหน้าที่^๗

๑.๖.๒. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระอุดมศักดิ์ ปิยวณฺโณ ได้ศึกษาเรื่อง การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์ศึกษากรณีทิศ ๖ ผลการวิจัยพบว่า แต่ละบุคคลย่อมมีหน้าที่ ที่ควรปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ ในสังคมอันเปรียบเหมือนทิศ ๖ ที่อยู่รอบตัวเราโดยนำหลักธรรมตามแนวพุทธจริยศาสตร์น้อมนำในการดำเนินชีวิตทำให้เกิดผลดีต่อสังคมอย่างสมบูรณ์ในระดับปัจเจกชนและระดับสังคม ซึ่งสามารถประมวลผลได้ ดังนี้

๑. ทำให้เป็นคนรับผิดชอบในหน้าที่ต่อตนเอง และผู้อื่น
๒. ทำให้ดำเนินชีวิตเป็นปกติสุขในสังคม

^๕ กীরติ บุญเจือ, *ชุดพื้นฐานปรัชญาจริยศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๙), หน้า ๘๐.

^๖ สมภาร พรหมทา, *พุทธศาสตร์กับปัญหาจริยศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๗.

^๗ พุทธทาสภิกขุ, *เยาวชนกับศีลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

๓. ทำให้สังคมสงบสุขอันเนื่องมาจากคนในสังคมนำหลักพุทธจริยศาสตร์สังคมไปใช้เป็นแนวทางดำเนินชีวิต^๕

พระครูสุนทรพิพัฒนโกศล (ประจวบ อาทโร) ศึกษาเรื่อง การบริหารครอบครัวตามหลักทศ ๖ ผลการวิจัยพบว่า หลักคำสอนเรื่องทศ ๖ ในพระพุทธศาสนา เป็นหลักที่ปรากฏในสังคาลงสูตร เป็นคำสอนที่มุ่งเน้นให้คฤหัสถ์ผู้ครองเรือนใช้เป็นหลักปฏิบัติต่อกัน เพราะหลักธรรมที่ปรากฏในพระสูตรนี้เป็นหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันระหว่างบุคคลในสังคมและความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม เพื่อให้การดำรงชีวิต และการดำเนินกิจการต่าง ๆ รวมทั้งการจัดสภาพความเป็นอยู่ และสิ่งแวดล้อมให้เรียบร้อย^๖

พระนภดล กิตติญาณ (แก้วเพชร) ศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์หลักคำสอนในสังคาลงสูตรที่มีผลต่อสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า หลักคำสอนในสังคาลงสูตร นั้นเป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้แสดงแก่คฤหัสถ์ ดังนั้น หลักธรรมนี้จึงเป็นหลักธรรมที่สอนให้คฤหัสถ์รู้จักปฏิบัติให้อยู่ในภาวะที่บริสุทธิ์ แต่ในยุคสมัยปัจจุบันนี้ หลักการทางพระศาสนาไม่อาจเข้าถึงประชาชนได้ทั่วถึง เพราะมีปัจจัยหลายอย่างที่เข้ามามีบทบาททำให้การเผยแผ่หลักธรรมนั้นเป็นไปโดยยากกว่าเดิม เพราะโลกมีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีขึ้นมามนุษย์ก็ไปสนใจเทคโนโลยีมากกว่ามาสนใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น เมื่อเศรษฐกิจมีการพัฒนาสังคมก็เสื่อมลงเพราะว่ามนุษย์ขาดศีลธรรมหากมองในแง่ของพระศาสนาการพัฒนาอย่างนี้เป็นการพัฒนาในทางเสื่อมไม่ใช่ทางเจริญ

ดังนั้น หลักธรรมในสังคาลงสูตร จึงมีผลต่อสังคมไทยใน ๖ ด้าน ดังนี้

๑. ด้านการรักษาศีล
๒. ด้านความยุติธรรม
๓. ด้านความเลื่อมทางสังคม
๔. ด้านการคบมิตร
๕. ด้านปฏิบัติต่อคนรอบข้าง
๖. ด้านการสังคมสงเคราะห์

ใน ๖ ด้านนี้มีความเกี่ยวข้องกันเป็นสังคมเป็นอย่างยิ่ง เพราะในสังคมควรมีคนดีมีศีลมีธรรม มีความยุติธรรม มีกฎหมายที่ดำรงความยุติธรรมควรจัดความเลื่อมในสังคม มีการชี้แนะให้ลดละเลิกอบายมุข เลือคบมิตรที่เป็นบัณฑิต ไม่คบคนพาล ควรมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ และ

^๕ พระอุดมศักดิ์ ปิยวณโณ, “การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์ศึกษากรณิทศ ๖”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๘, หน้า ก.

^๖ พระครูสุนทรพิพัฒนโกศล, (ประจวบ อาทโร), “การบริหารครอบครัวตามหลักทศ ๖”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, หน้า ก.

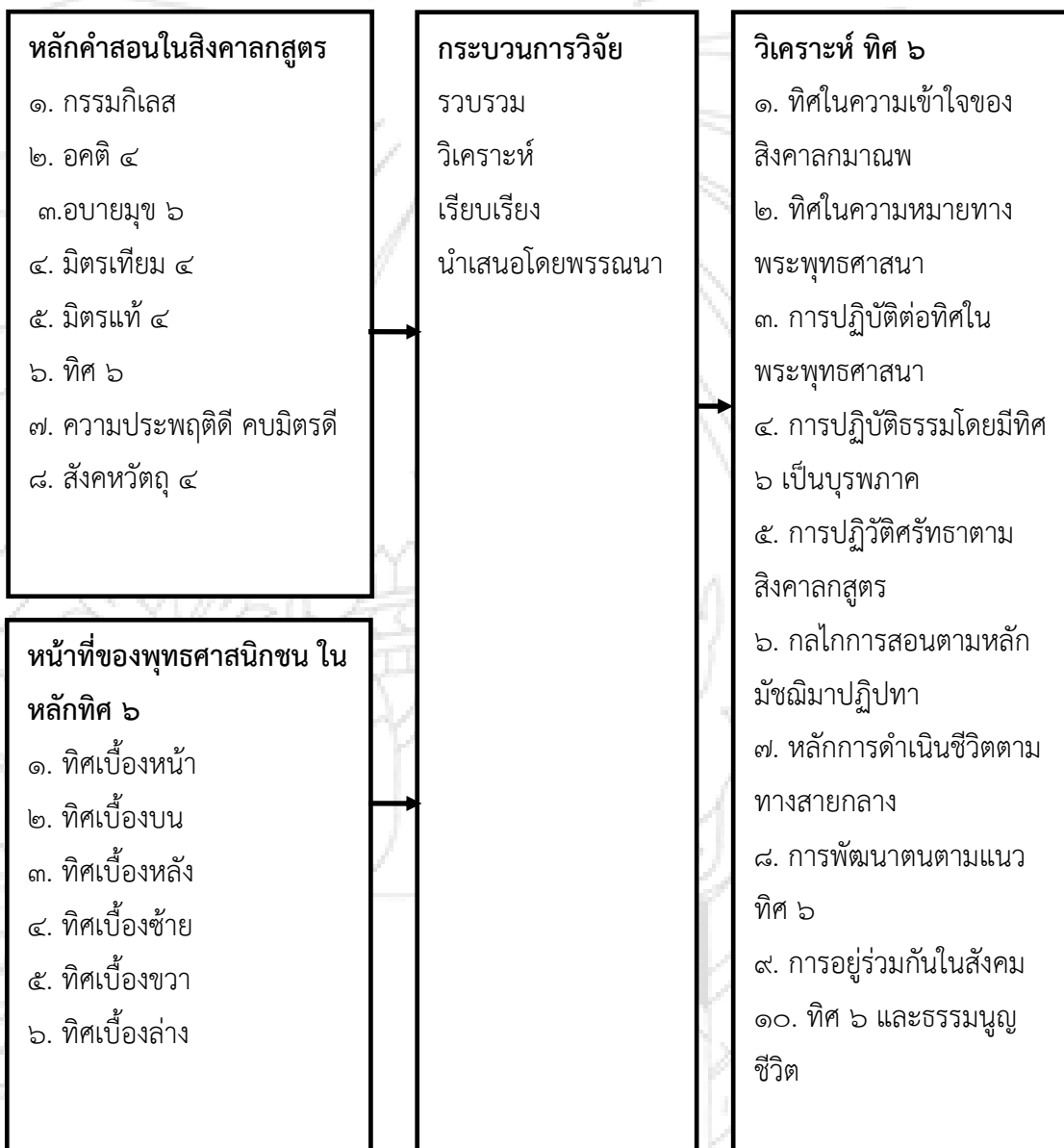
ควรมีจิตใจโอบอ้อมอารี วชิโรเราะ สงเคราะห์ประชาชน และดำรงตนเองอย่างสม่าเสมอหนักแน่นในคุณธรรม^{๑๐}

จากการทบทวนวรรณกรรมเอกสารและงานวิจัยที่ยกมานี้ พบว่า สภาพของปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันสืบเนื่องมาจากการแสดงออกทางกาย และทางวาจาที่ไม่ถูกต้องเหมาะสมขาดจิตสำนึกที่ดี ดำเนินชีวิตด้วยความประมาท มีภูมิคุ้มกันทางกายและจิตบกพร่อง เป็นจิตที่เต็มไปด้วยกิเลส ความโลภ โกรธ หลง จึงพากเพียรประกอบแต่กรรมชั่ว กลายเป็นสาเหตุให้เกิดผลเสียหายแก่บุคคล ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ ตามหลักธรรมคำสอนในทศ ๖ ในสังคาลกสูตรนั้น การแก้ปัญหาต้องแก้ไข้ที่ต้นเหตุ คือแก้ไข้ที่ ตัวบุคคลด้วยการฝึกอบรมปลูกจิตสำนึก เพื่อพัฒนาจิตใจของคนในสังคมให้มีระเบียบวินัย มีชีวิตที่ดีงามสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมโดยไม่เบียดเบียนกัน ในทางชีวิต ร่างกาย ในทางทรัพย์สิน ในทางคู่ครอง ในการใช้วาจา โดยการนำหลักธรรมเรื่องทศ ๖ ในสังคาลกสูตร มาประพฤติปฏิบัติเป็นกรอบในการดำเนินชีวิตประจำวันทำให้เกิดความสงบทางกาย วาจา ผลที่เกิดขึ้นไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดประโยชน์แก่บุคคลเท่านั้นยังทำให้สังคมเกิดความสันติสุขอีกด้วย ทศ ๖ ในสังคาลกสูตร เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐาน ที่มนุษย์ทุกคนควรประพฤติปฏิบัติ เปรียบเสมือนบันไดขั้นแรกที่น่าพามนุษย์ให้มีความสุขทั้งทางกายวาจา สามารถก้าวสูงต่อไปในขั้นกลาง คือพบความสะอาด สว่าง สงบทางจิตใจ และสูงต่อไปจนถึงขั้นบรรลุนิพพาน ซึ่งจะพบความสุขที่แท้จริงไม่ต้องกลับมาตายเกิดอีกต่อไป

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาเรื่อง ทศ ๖ ในสังคาลกสูตรและเมื่อได้ศึกษาเอกสารต่าง ๆ เพิ่มเติมก็ยิ่งมีความต้องการที่จะศึกษาในเรื่องนี้เพิ่มมากขึ้น โดยหวังว่างานวิจัยนี้จะ เป็นประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมยุคปัจจุบันต่อไป

^{๑๐}พระนภดล กิตติธยาโณ, (แก้วเพชร), “การวิเคราะห์หลักคำสอนในสังคาลกสูตรที่มีผลต่อสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, หน้า ๑๕๑.

๑.๗ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ภาพที่ 1.1 แสดงสรุปกรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักคำสอนในสังคาลกสูตร
- ๑.๘.๒ ทำให้ทราบทิวศ ๖ ในสังคาลกสูตร
- ๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงผลการวิเคราะห์ทิวศ ๖ ในสังคาลกสูตร
- ๑.๘.๔ ทำให้สามารถนำผลวิจัยมาเป็นประโยชน์ในการศึกษาและเป็นข้อมูลสำหรับค้นคว้าวิจัย ในการทำการศึกษาวิจัยของผู้อื่นต่อไป

๑.๙ คำนิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ทิวศ ๖ หมายถึง ทิวศเบื้องหน้า คือ มารดาบิดา ทิวศเบื้องขวา คือ อาจารย์ ทิวศเบื้องหลัง คือ ภรรยา ทิวศเบื้องซ้าย คือ มิตร ทิวศเบื้องต่ำ คือ ผู้ใต้บังคับบัญชา และทิวศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์

สังคาลกสูตร หมายถึง พระสูตรที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคว่าด้วยหลักธรรมคำสอน ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่มาณพซึ่งสังคาลกะบุตรคหบดีแห่งกรุงราชคฤห์ เพื่อทรงแนะนำให้ไหว้ทิวศตามแบบอริยวินัย หรือแบบพุทธ

วิเคราะห์ หมายถึง การนำข้อมูลจากการศึกษาในคัมภีร์พระไตรปิฎก และเอกสารที่เกี่ยวข้องกับทิวศ ๖ ในสังคาลกสูตร นำมาวิเคราะห์เพื่อตอบโจทย์วิจัยที่ได้ตั้งประเด็นความต้องการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้ โดยงานวิจัยนี้ วิเคราะห์หลักธรรมในสังคาลกสูตรให้เห็นความสัมพันธ์กับหลักธรรมอื่น ๆ ที่มีการปฏิบัติตามแนวทางแห่งอริยอัฏฐังคิกมรรค อันเป็นหนทางของการดำเนินชีวิตในทางพระพุทธศาสนาที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า โดยเน้นการพัฒนาตนเอง การอยู่ร่วมกับบุคคลในฐานะที่แตกต่างกันในสังคม

บทที่ ๒ สิงคาลกสูตร

การวิจัยในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาสิงคาลกสูตรเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักธรรมในสิงคาลกสูตร พร้อมทั้งเรื่องความหมาย ความสำคัญ และเนื้อหาของหลักธรรมในสิงคาลกสูตร ดังจะได้อธิบาย ดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของสิงคาลกสูตร

สิงคาลกสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสิงคาลกมานพ ตั้งตามชื่อบุคคลในพระสูตร บางแห่งเรียกชื่อพระสูตรต่างออกไป เช่น สิงคาลสูตร ลีคาโลวาทสูตร สิงคาโลวาทสูตร ซึ่งแปลว่า พระสูตรว่าด้วยพระโอวาทที่แสดงแก่ลีคาลหรือสิงคาลกมานพ รูปแบบของสิงคาลกสูตรเป็นแบบบรรยายโวหารแบบถาม-ตอบ มีคาถาประพันธ์ประกอบเวทยากรณภาพิตด้วย สิงคาลกสูตรเป็นพระสูตรที่มีเนื้อหายาวในพระสูตรได้แสดงหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไว้มากมาย พระสูตรนี้อยู่ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ซึ่งมีเนื้อหาที่พระพุทธเจ้าได้แสดงแก่สิงคาลกคฤหบดีบุตร มีดังนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน เขตพระนครราชคฤห์ สมัยนั้น ในเช้าวันหนึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ได้ทอดพระเนตรเห็นสิงคาลกมานพ มีผ้าชุ่ม มีผมเปียก กำลังประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย คือ ทิศเบื้องหน้า ทิศเบื้องขวา ทิศเบื้องหลัง ทิศเบื้องซ้าย ทิศเบื้องล่าง ทิศเบื้องบนอยู่ พระองค์ได้ทรงตรัสถามถึงเหตุที่มาพลุกขึ้นแต่เช้า มาประคองอัญชลินอบน้อมทิศทั้งหลาย สิงคาลกมานพได้ทูลว่าเขาได้กระทำตามคำสั่งเสียของบิดา ที่ให้เขากระทำการนอบน้อมทิศทั้งหลาย ดังนั้น ทุกเช้าเขาจึงได้กระทำการบูชาทิศทั้ง ๖ ด้วยความเคารพ และนับถือคำสั่งของบิดา

บิดาและมารดาของสิงคาลกมานพ ล้วนแต่เป็นผู้มีศรัทธามั่นคงในพระผู้มีพระภาค ท่านทั้งสองล้วนเป็นอริยบุคคลระดับโสดาบัน แต่บุตรของท่านยังไม่เกิดศรัทธาในพระพุทธองค์ ครั้นเมื่อคฤหบดีจะสิ้นใจ จึงเกิดความดำริว่า ควรจะสั่งสอนให้บุตรกระทำการนอบน้อมต่อทิศทั้งหลาย แม้บุตรยังไม่ทราบความหมาย สักวันหนึ่ง หากบุตรได้พบพระศาสดาหรือพระสาวก บุตรคงจะได้มีโอกาสฟังธรรมจากพระศาสดาหรือพระสาวกอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อนั้นบุตรก็จะเข้าใจและรู้คุณในพระพุทธศาสนาแล้วจักทำบุญ ดังนี้ท่านจึงได้ให้โอวาทแก่บุตรว่า ทุก ๆ เช้า ให้บูชาต่อทิศทั้งหลาย^๑

^๑ที.ปา. ๑๖/๑๗๒-๑๗๓/๗๐-๗๑.

การกระทำชั่วหรือสิ่งที่ไม่ดีงาม เข้าข้างกับผู้ที่เป็นฝ่ายผิด ว่าเป็นฝ่ายถูก ด้วยความลำเอียง ว่า ผู้นี้เป็นมิตรของเรา หรือ ใส่ร้ายผู้กระทำผิดว่าเป็นผู้ผิด โดยความลำเอียงว่า ผู้นี้เป็นศัตรูของเรา หรือการกระทำผิดโดยความเป็นผู้โง่เขลา หลงเชื่อคนที่กระทำผิด หรือกระทำผิดด้วยความกลัวต่ออำนาจของคนชั่ว ลำเอียงเข้าข้าง ดังนั้นการกระทำชั่วด้วยเหตุ ๔ นี้ ย่อมทำให้ศของบุคคลเสื่อมเช่น เกียรติยศ บริวารยศ เป็นต้น

๒.๒.๓ อบายมุข ๖

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้อธิบาย อบายมุข ๖ อย่างนี้อันเป็นเหตุให้บุคคลเสื่อมจากโภคะหรือทรัพย์สินทั้งหลาย แล้วยังเกิดโทษของอบายมุขอีกหลายประการ ดังนี้

๑. เป็นนักเลงสุรา

โทษในการหมกมุ่นประกอบเนื่องๆ ซึ่งการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการนี้ อันผู้ดื่มพึงเห็นเอง คือ

- ๑) ความเสื่อมทรัพย์
- ๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- ๓) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- ๔) เป็นเหตุ เสียชื่อเสียง
- ๕) เป็นเหตุไม่รู้จักละอาย
- ๖) เป็นเหตุทอนกำลัง ปัญญา

โทษ ๖ ประการของการดื่มน้ำเมาเป็นประจำ คือ ย่อมทำให้สิ้นเปลืองทรัพย์สินและเวลาในการซื้อสุรา อุบัติเหตุที่เกิดหลังจากการดื่มสุรามามาก พุดจาไม่รู้เรื่อง เลอะเลือน เกิดการทะเลาะวิวาท ทำร้ายร่างกาย เป็นเหตุของโรคสุราเรื้อรัง โรคตับอักเสบ โรคกระเพาะอาหาร เป็นที่รังเกียจของบุคคลทั่วไป ไร้ความขยับอาย ทำให้สติปัญญาเสื่อม ความจำเลอะเลือน ร่างกายอ่อนแอ ขาดการพักผ่อน เป็นต้น นี้คือโทษของความเป็นนักเลงสุรา

๒. เทียวกลางคืน

โทษในการหมกมุ่นประกอบเนื่องๆ ซึ่งการเที่ยวไปใน ตรอกต่างๆ ในกลางคืน ๖ ประการเหล่านี้ คือ

- ๑) ไม่คุ้มครองไม่รักษาตัวเอง
- ๒) ไม่คุ้มครอง ไม่รักษาบุตรภรรยา
- ๓) ไม่คุ้มครอง ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- ๔) เป็นที่ระแวงของคนอื่นด้วยเหตุต่าง ๆ
- ๕) มักถูกใส่ร้ายด้วยเรื่องอันไม่เป็นจริง
- ๖) เป็นเหตุแห่งทุกข์เป็นอันมากแหวดล้าวม

โทษ ๖ ประการในการเที่ยวไปในเวลากลางคืนเป็นประจำ คือ เป็นเหตุให้ต้องได้รับการบาดเจ็บได้จากการเดินทาง ถูกศัตรูลอบทำร้ายได้ เรียกว่า ไม่รักษาตัวเอง เมื่อบุตรภรรยาเห็นบ่อย ๆ ประพฤติตามออกเที่ยวกลางคืน ย่อมได้รับความเสียหายไปด้วย เรียกว่า ไม่รักษาบุตรภรรยา เมื่อโจรรู้ว่าบ้านไม่มีคนอยู่ก็ขโมยเอาทรัพย์สินไป อีกทั้งเสียทรัพย์ในการเที่ยวเตร่มาก เรียกว่า ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ ย่อมเป็นที่ระแวงของคนทั่วไป เมื่อเกิดเหตุร้ายขึ้น ว่าเกิดจากการกระทำของคนเที่ยวกลางคืน ย่อมเป็นเหตุที่จะทำให้ได้รับการใส่ร้ายได้ง่าย สร้างความลำบากเมื่อเป็นคดีความ ทรัพย์สินสูญหาย คนทั่วไปติเตียน เป็นต้น นี่คือโทษของการเที่ยวกลางคืน

๓. เกี่ยวการเล่น

โทษในการหมกมุ่นเที่ยวดูมหรสพ ๖ ประการเหล่านี้คือ

- ๑) รำที่ไหนไปที่นั่น
- ๒) ขับร้องที่ไหนไปที่นั่น
- ๓) ประโคมที่ไหนไปที่นั่น
- ๔) เสภาที่ไหนไปที่นั่น
- ๕) เพลงที่ไหนไปที่นั่น
- ๖) เกิดเหิงที่ไหนไปที่นั่น

โทษ ๖ ประการในการเที่ยวดูมหรสพเป็นประจำ คือ เมื่อได้ทราบข่าวว่าจะมีมหรสพที่ไหน ก็จะละเว้นการทำงาน เตรียมเครื่องแต่งตัว ซื้อหาเครื่องประดับ ละทิ้งงานประจำ ไปร่วมงานมหรสพ เป็นโอกาสให้โจรมาขโมยทรัพย์สินในบ้าน เป็นต้น นี่คือโทษของการเที่ยวดูมหรสพ

๔. เล่นการพนัน

โทษในการหมกมุ่นประกอบเรื่อง ๆ ซึ่งการพนันอัน เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ๖ ประการเหล่านี้ คือ

- ๑) ผู้ชนะยอมก่อเวร
- ๒) ผู้แพ้ย่อมเสียตายทรัพย์ที่เสียไป
- ๓) ความเสื่อมทรัพย์ในปัจจุบัน
- ๔) ถ้อยคำของคนเล่นการพนัน ซึ่งไปพูดในที่ประชุมฟังไม่ขึ้น
- ๕) ถูกมิตรมาตย์หมิ่นประมาท
- ๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย เพราะเห็นว่า ขายนักเลงเล่นการพนันไม่สามารถจะ

เลี้ยงภรรยาให้ได้ดี

โทษ ๖ ประการในการพนันเป็นประจำ คือ เมื่อชนะยอมยึดเอาทรัพย์สินของผู้แพ้ กล่าววาทูหมิ่นผู้แพ้ ทำให้ผู้แพ้เกิดความพยาบาท มุ่งร้ายในอนาคต หากแพ้ก็น่าสูญเสียทรัพย์สิน ทำให้เสียใจ ดังคำว่า ไฟไหม้บ้านยังเหลือที่ เสียพนันสิ้นเนื้อประดาตัว คำพูดของนักพนันไม่เป็นที่เชื่อถือ

ของคนทั่วไป ผู้เป็นมิตรผู้มีอำนาจไม่ยากคบหา ถ้าวจะนำความเสื่อมเสียมาให้ เป็นที่รังเกียจสำหรับหญิงที่เขาต้องการจะแต่งงานด้วย เพราะฝ่ายหญิงย่อมไม่เชื่อมั่นว่า นักพนันจะสามารถหาเลี้ยงครอบครัวได้ เป็นต้น นี่คือโทษของการเล่นการพนัน

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร

โทษในการหมกมุ่นประกอบเนื่องๆ ซึ่งการคบคนชั่วเป็นมิตร ๖ ประการเหล่านี้ คือ

- ๑) นำให้เป็นนักเลงการพนัน
- ๒) นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้
- ๓) นำให้เป็นนักเลงเหล้า
- ๔) นำให้เป็นคนหลงผู้อื่นด้วยของปลอม
- ๕) นำให้เป็นคนโกงเขาซึ่งหน้า
- ๖) นำให้เป็นคนหัวไม้

โทษ ๖ ประการในการคบคนชั่วเป็นมิตรเป็นประจำ คือ คนชั่วยอมหมายถึง นักเลงการพนัน นักเลงหญิง นักเลงเหล้า นักต้มตุ๋น เหล่านี้ เมื่อมีมิตรชั่ว ๆ ย่อมชักจูงให้ประพฤติชั่ว ใช้ให้กระทำผิด หรือหลอกให้กระทำแล้วป้ายความผิดให้ ซึ่งล้วนแต่นำโทษทั้งทางอาญาและนำทุกข์ต่าง ๆ มาให้ เป็นที่รังเกียจของบุคคลทั่วไป คนที่เคยเป็นคนดี เมื่อคบคนชั่วเป็นมิตรแล้ว ย่อมถูกชักนำไปในทางเสื่อมได้ง่าย ดังผ้าขาวยอมถูกเปื้อนด้วยสิ่งสกปรกได้ง่าย นี่คือโทษของการคบเพื่อนชั่ว

๖. เกียจคร้าน

โทษในการหมกมุ่นประกอบเนื่องๆ ซึ่งความเกียจคร้าน ๖ ประการเหล่านี้ คือ

- ๑) มักให้อ้างว่าหนว้นัก แล้วไม่ทำงาน
- ๒) มักให้อ้างว่าร้อนนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๓) มักให้อ้างว่าเวลายืนแล้ว แล้วไม่ทำงาน
- ๔) มักให้อ้างว่ายังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำงาน
- ๕) มักให้อ้างว่าหิวนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๖) มักอ้างว่าอึมนัก แล้วไม่ทำงาน

โทษ ๖ ประการของความเกียจคร้านเป็นประจำ คือ เมื่อเขามากไปด้วยการอ้างเลศ ผลัดเพี้ยนการงานอยู่อย่างนี้ โภคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดขึ้นแล้วก็ถึงความสิ้นไป เป็นต้น นี่คือโทษของความเกียจคร้าน^๓

พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงโทษของอบายมุข ๖ แล้วยังก่อให้เกิดโทษอีกหลายประการ บุคคลไม่เสพอบายมุข ปากทางแห่งความเสื่อมทรัพย์ ๖ อย่างนี้ พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสไวยากรณ์

^๓ที.ปา. ๑๖/๑๗๘-๑๘๔/๗๒-๗๔.

ภาชิตนี้แล้ว จึงได้ตรัส คาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่าเพื่อนในโรงสุราก็มี เพื่อนกล่าวแต่ปากก็มี ว่าเพื่อน ๆ ก็มีส่วผู้ใดเป็นสหายในเมื่อความต้องการเกิดขึ้นแล้ว ผู้นั้นจัดว่า ไม่เป็นเพื่อนแท้ เหตุ ๖ ประการ คือ

- ๑) การนอนสย
- ๒) การเสพภรรยาผู้อื่น
- ๓) ความประสงค์ผูกเวร
- ๔) ความเป็นผู้ทำแต่สิ่งหาประโยชน์ไม่ได้
- ๕) มิตรชั่ว
- ๖) ความเป็นผู้ตระหนี่เหนียวแน่นนัก

บุคคลเหล่านี้ ย่อมกำจัดบุรุษเสียจากประโยชน์สุขที่จะพึงได้พึงถึง คนมีมิตรชั่ว มีเพื่อนชั่ว มีมารยาและการเที่ยวชั่ว ย่อม เสื่อมจากโลกทั้งสอง คือ จากโลกนี้และจากโลกหน้า เหตุ ๖ ประการ คือ

- ๑) การพนันและหญิง
- ๒) สุรา
- ๓) ฟ้อนรำขับร้อง
- ๔) นอนหลับในกลางวันบำเรอตนในสมัยมิใช่การ
- ๕) มิตรชั่ว
- ๖) ความตระหนี่เหนียวแน่นนัก^๔

บุคคลเหล่านี้ย่อมกำจัดบุรุษเสียจากประโยชน์สุขที่จะพึงได้พึงถึง คนเหล่านี้ไต่เล่นการพนัน ต้ม สุรา เสพหญิงภรรยาที่รักเสมอด้วยชีวิตของผู้อื่น คบแต่คนต่ำช้า และไม่คบหาคนที่มีความเจริญ ย่อมเสื่อมเพียงดังดวงจันทร์ในข้างแรม ผู้ใดดื่มสุรา ไม่มีทรัพย์หาการงานทำเลี้ยงชีวิตมิได้ เป็นคนขี้เมา ปราศจากสิ่งเป็นประโยชน์ เขาจะจมลงสู่ที่เหมือนก้อนหินจมน้ำ ฉะนั้น จะทำความอาภูล แก่ตนทันที คนมักมีการนอนหลับในกลางวัน เกลียดขังการลุกขึ้นในกลางคืน เป็นนักเลงขี้เมาเป็นนิจ ไม่อาจครอบครอง หย้าเรือนให้ดีได้ ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลยชายหนุ่มที่ ละทิ้งการงาน ด้วยอ้างเลศว่า หนานัก ร้อนนัก เวลานี้เย็นเสียแล้ว ดังนี้เป็นต้น

ส่วนผู้ใดได้ชื่อว่าเป็นบัณฑิตนั้นควรมีสติเป็นเบื้องต้นในการที่จะปิดช่องทางแห่งความเสื่อม หลีกเว้นความประพฤติ ซึ่งเป็นเหตุให้โภคทรัพย์เสียหายย่อยยับที่เรียกว่า อบายมุข ๖ ประการการ ดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และไม่ยุ่งเกี่ยวกับอบายมุข เป็นปัจจัยสำคัญมากที่จะได้พบความสุขที่แท้จริง ความที่ไม่สำคัญกับความหนาวและความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า การดำเนินชีวิตอยู่ในทางที่ดั่งามชีวิตก็จะ ดั่งาม ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุขเลย

^๔ที่.ปา. ๑๖/๑๘๕/๗๔-๗๕.

๒.๒.๔ มิตรเทียม ๔

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้กล่าวถึงมิตรเทียมว่าเป็นผู้นำพาไปสู่ความเสื่อมเสียหาย พร้อมทั้งแสดงลักษณะของมิตรเทียมทั้ง ๔ ประเภท โดยแต่ละประเภทมีลักษณะเด่น ๔ ประการ ดังนี้

๑. มิตรปกอลอก

พึงทราบว่าเป็นมิตรเทียม โดยสถาน ๔ คือ

- ๑) เป็นคนคิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
- ๒) เสียให้น้อย คิด เอาให้ได้มาก
- ๓) ตัวมีภัย จึงจะรับทำกิจของเพื่อน
- ๔) คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง

มิตรปกอลอก เป็นมิตรเทียมที่หวังเอาแต่ประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ ได้แล้วก็โลภอยากได้อีก ไม่คิดจะช่วยเพื่อนที่เดือดร้อน

๒. มิตรดีแต่พูด

พึงทราบว่าเป็นมิตรเทียม โดยสถาน ๔ คือ

- ๑) เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย
- ๒) อ้างเอาของที่ยังไม่มาถึงมาปราศรัย
- ๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้
- ๔) เมื่อกิจเกิดขึ้นแสดงความขัดข้อง ออกปากฟังมิได้

มิตรดีแต่พูด เป็นมิตรเทียมที่ชอบขอบพูดโดยยกเรื่องเก่า ๆ บ้าง ยกเรื่องที่ยังไม่เกิดขึ้นบ้าง ช่วยทำแต่เรื่องไร้สาระ หวังจะให้ช่วยเรื่องกิจการงานไม่ได้เลย

๓. มิตรหัวประจบ

พึงทราบว่าเป็นมิตรเทียม โดยสถาน ๔ คือ

- ๑) ตามใจเพื่อนให้ทำความชั่ว จะทำชั่วก็ทำตามด้วย
- ๒) ตามใจเพื่อนให้ทำความดี จะทำดีก็คล้อยตาม
- ๓) ต่อหน้าสรรเสริญ
- ๔)ลับหลังนินทา

มิตรหัวประจบ เป็นมิตรเทียมที่พูดจาประจบประแจงอย่างเดียว ไม่กล้าขัดใจเมื่อเพื่อนทำชั่ว ต่อหน้าก็คอยชมให้พอใจ แล้วเอามานินทาที่หลัง

๔. มิตรชักชวนในทางฉิบหาย

พึงทราบว่าเป็นมิตรเทียม โดยสถาน ๔ คือ

- ๑) ชักชวนให้ดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
- ๒) ชักชวนให้เที่ยวตามตรอกต่างๆ ในเวลากลางคืน

๓) ชักชวนให้เที่ยวดูกรมหรสพ

๔) ชักชวนให้เล่นการพนันอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

คนชักชวนในทางฉิบหาย เป็นมิตรเทียมที่คอยชักชวนให้ทำชั่วประพฤติดิตต่าง ๆ นา ๆ ตั้งแต่การดื่ม การเที่ยว การดู การเล่น

พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัส คาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรปกกลอก มิตรดีแต่พูด มิตรหวัประจบ มิตรชักชวนในทางฉิบหาย ว่าไม่ใช่มิตรแท้ ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล เหมือนคนเดินทางเส้นทางที่มีภัย ฉะนั้น^๕

๒.๒.๕ มิตรแท้ ๔

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้แสดงลักษณะของมิตรแท้ทั้ง ๔ ประเภทดังนี้

๑. มิตรมีอุปการะ

พึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ

- ๑) ปกป้องเพื่อนที่ประมาท
- ๒) ป้องกันทรัพย์ของเพื่อนผู้ประมาท
- ๓) เมื่อมีภัยเป็นที่พึ่งพำนัก
- ๔) ได้มีกิจจำเป็นช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก

มิตรมีอุปการะ เป็นมิตรแท้ที่คอยช่วยเหลือเกื้อกูลให้เพื่อนอยู่เป็นสุข ช่วยปกป้องรักษาทั้งทรัพย์สินและชีวิตความเป็นอยู่ให้ปลอดภัย

๒. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข

พึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ

- ๑) บอกความลับแก่เพื่อน
- ๒) รักษาความลับของเพื่อน
- ๓) เมื่อมีภัยไม่ละทิ้ง
- ๔) แม้ชีวิตก็สละให้ได้

มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข เป็นมิตรแท้ที่ให้ความไว้วางใจเชื่อใจกันได้ ไม่ทอดทิ้งกันในยามคับขัน และรักเพื่อนเสมอด้วยชีวิตตน

๓. มิตรแนะนำประโยชน์

พึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ

- ๑) จะทำชั่วเสียหายคอยห้ามปรามไว้
- ๒) แนะนำสนับสนุนให้ตั้งในความดี
- ๓) ให้ได้ฟังได้รู้ในสิ่งที่ไม่เคยได้รู้

^๕ที่.ปา. ๑๖/๑๘๖-๑๙๑/๗๕-๗๖.

๔) ได้ฟังบอกทางสุขทางสวรรค์ให้

มิตรแนะนำประโยชน์ เป็นมิตรแท้ที่เอาใจใส่ต่อเพื่อนสิ่งใดจะทำให้เสียหายก็บอกกล่าว สิ่งใดมีประโยชน์ก็แนะนำ ชี้แนะทั้งประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในอนาคต

๔. มิตรมีความรักใคร่

พึงทราบว่าเป็นมิตรแท้ โดยสถาน ๔ คือ

- ๑) เพื่อนมีทุกข์ ทุกข์ด้วย
- ๒) เพื่อนมีสุข พลอยยินดีด้วย
- ๓) เขาติเตียนเพื่อน ช่วยยับยั้งแก้ไข
- ๔) เขาสรรเสริญเพื่อน ช่วยพุดสนับสนุน

มิตรมีความรักใคร่ เป็นมิตรแท้ที่ยินดียินร้ายไปกับเพื่อน ไม่ยอมให้ใครมาว่าร้ายเพื่อน และสนับสนุนความคิดของคนที่มาชื่นชมเพื่อน

พระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัส คาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า บัณฑิตรู้แจ้งมิตร ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ มิตรมีอุปการะ มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข มิตรแนะนำประโยชน์ มิตรมีความรักใคร่ ว่าเป็นมิตรแท้ ดังนี้แล้ว พึงเข้าไปหา เหมือนแม่ที่คบหาบุตรที่เกิดจากตน ฉะนั้น^๖

๒.๒.๖ ทิศ ๖

ในพระสูตรตันตปิฎก ที่ขนิทาย ปาฎิกวรรค พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนสังคาลคฤหบดีบุตร ถึงวิธีการปฏิบัติที่ส่งเสริมชีวิตให้ดีงาม ด้วยวิธีปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องที่อยู่รอบตัว คือ บุคคล ๖ ประเภท ดังนี้

๑. ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดา บิดา
๒. ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครู อาจารย์
๓. ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตร ภรรยา
๔. ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตร สหาย
๕. ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้าง ทาส กรรมกร
๖. ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์

๑. ปุรัตถิมทิส หมายถึง ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดาเป็นผู้มีอุปการคุณแก่เราคนแรก เพราะเราเข้ามารับผิตชอบต่อชีวิตก่อนใครและทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็ชีวิต เลือดเนื้อ รวมทั้งความเป็มนุษย์ ได้มาจากบิดามารดา จึงจัดให้ทั้งสองมาอยู่เป็ทิศเบื้องหน้า

๒. ทักขิมทิส หมายถึง ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูบาอาจารย์เป็บุคคลสำคัญกับชีวิต เพราะสอนเราตั้งแต่ ให้รู้จักการอยู่ร่วมกันเป็หมู่คณะ ให้รู้จักการ รักษาเนื้อรักษาตัวให้พ้นจากภัยอันตราย

^๖ที.ปา. ๑๖/๑๙๒-๑๙๗/๗๗-๗๘.

ต่าง ๆ ตลอดจนสอนให้รู้จักการทำมาหากิน จึงเป็นทักษิณบุคค คือ บุคคลที่พวกเราต้องเคารพกราบไหว้บูชา

๓. ปัจฉิมทิส หมายถึง ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตร ภรรยาล้วนถือว่าเป็นกำลังเสริม เป็นผู้ติดตาม คอยสนับสนุนช่วยเหลืออยู่ข้างหลังทั้งสิ้น เนื่องจากเรื่องบางเรื่องไม่สามารถทำได้เพียงลำพัง ต้องอาศัยการช่วยเหลือและสามารถทดแทนกันได้

๔. อุตตรทิส หมายถึง ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหายที่เป็นผู้คอยช่วยเหลือให้เราข้ามพ้นอุปสรรคและภัยอันตรายต่าง ๆ ในเวลาเดียวกันก็ยังเป็นกำลังสนับสนุน ให้เราสามารถบรรลุความสำเร็จอีกด้วยทิศเบื้องซ้ายเป็นทิศที่ใหญ่ที่สุด เพราะตลอดชีวิตของคนเราต้องเกี่ยวข้องกับผู้คนมากมาย เพราะฉะนั้น ใครมีทิศเบื้องซ้ายน้อยก็จะเข้าตำรา “นกไม่มีขน คนไม่มีเพื่อน” ถ้าใครสำรวจตรวจสอบดูแล้วพบว่า ตัวเองมีเพื่อนน้อยละก็ รีบกลับไปแก้ไขเสีย

๕. เหฎฐิมทิส หมายถึง ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้ ลูกน้องใครมีลูกน้องมาก ๆ ก็เบาแรงกาย คือ ไม่ต้องทำงานหนัก ไม่หนักแรงกายจนเกินไปนัก แต่ว่าอาจจะหนักใจบ้างถ้าฝึกเขาไม่ดีแต่ให้รู้ว่า ทิศเบื้องล่างนี้ ที่คอยเป็นฐาน เป็นกำลัง เป็นที่มาแห่งทรัพย์สินเงินทอง สำหรับเอามาใช้เป็นกองเสบียง ในการหล่อเลี้ยงชีวิตของเราเราจะมีทรัพย์มาใช้ในการสร้างบุญสร้างบารมีได้มากน้อยเท่าไร ก็มาจากทิศเบื้องล่าง

๖. อุปริมทิส หมายถึง ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เพราะเป็นผู้ที่สูงด้วยคุณธรรม อีกทั้งยังเป็นผู้ชี้ทิศ ชี้บอกทางถูกศีลธรรมอันเป็นทางที่ควรดำเนินไป ชี้บอกให้หลีกเลี่ยงทางผิดอันจะนำไปสู่ความเสื่อมด้วยความเมตตา

ทิศ ๖ ในสังคาลสูตร หมายถึง บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องทำเกี่ยวข้องกับสัมพันธทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว เมื่อบุคคลปฏิบัติได้ ตามหน้าที่ครบถ้วนตามทิศนั้น ๆ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ไหว้ทิศตามแบบอริยชน^๗

๒.๒.๗ สังคหัตถุ ๔

พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสถึงหลักสังคหัตถุธรรม อันเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของบุคคล และประสานหมู่ชนไว้ให้สามัคคี มีการยึดถือปฏิบัติตามสังคหัตถุ ๔ ย่อมสามารถสร้างสันติต่อตนเองและเพื่อนมนุษย์ได้ อันเป็นแนวทางเพื่อยึดเหนี่ยวใจคนให้เป็นหนึ่งเดียว ให้ดำรงอยู่กันด้วยความรัก และปรารถนาดีต่อกัน โดยแนวทางแห่งความสันติวิธี ดังนี้

๑. ทาน คือ การแบ่งปัน การเสียสละประโยชน์ของตนแบ่งให้กับคนอื่น โดยในที่นี้ไม่ใช่การทำทานด้วยทรัพย์สิน ด้วยอาหาร เพียงอย่างเดียวเท่านั้น การให้ทานโดยการไม่โกรธแค้น อภัยให้กันและกัน ไม่จองเวรจองกรรมกันด้วยเช่นกัน หากทุกยึดถือข้อนี้ได้ความวุ่นวายทั้งหลายบนโลกจะอาจจะหมดไปก็เป็นได้

^๗ที.ปา. ๑๖/๑๙๙-๒๐๔/๗๘-๘๑.

๒. ปิยวาจา คือ การพูดการแสดงออกสื่อสารที่สำคัญของมนุษย์ หากการแสดงออกสื่อสารกันด้วยน้ำใจไมตรีย่อมเป็นสิ่งที่ดี ปิยวาจาเป็นบทบาทหนึ่งทางการสื่อสาร การพูดด้วยวาจาที่เป็นความจริง ซื่อสัตย์ ด้วยความไพเราะ หากบุคคลได้พบกับคำพูดเช่นนี้การผูกมิตรไมตรีย่อมทำได้ไม่ยาก หรือบางครั้งมีการขุ่นเคืองกันบ้าง แต่หากใช้ปิยวาจาในการเจรจานั้นย่อมเย็นลงโดยง่ายตายเป็นต้น

๓. อัถถจริยา คือ การประพฤติประโยชน์ เมื่อการแสดงออกผ่านการสื่อสารดีแล้ว การแสดงออกทางการกระทำ กิริยาก็ย่อมต้องดีไปด้วย คือ การชวนช่วยช่วยเหลือกิจการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ต่อตนเองและต่อผู้อื่นตลอดจนแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางปฏิบัติเป็นต้น

๔. สมานัตตตา คือ การวางตนให้เสมอต้นเสมอปลาย เสมอเสมอ ในบุคคลทั้งหลาย เมื่อปฏิบัติทุกอย่างแล้วความเจริญ ความดีงามบังเกิด และสิ่งที่สำคัญ คือการวางตนให้เสมอต้นเสมอปลายดีแล้วก็ควรดีให้ตลอดรอดฝั่ง หนักแน่นมั่นคงและควรวางใจผู้อื่นด้วยเช่นกัน^๕

สังคหวัตถุ ๔ นี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคล เหมือนลิมสลักเพลารถที่แล่นไป ย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้ได้ครองโลกทั้งสอง คือ ทำให้เกิดความยินดีทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า หลังตายแล้วย่อมได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

เมื่อสิ่งกาลกามาณพได้สดับพระธรรมเทศนาก็มีความเข้าใจแจ่มแจ้งในเรื่องที่ศทั้ง ๖ และการไม่กระทำความชั่ว ก็บังเกิดเลื่อมใสในพระธรรมเทศนา ของพระผู้มีพระภาค จึงแสดงตนเป็นอุบาสก ผู้ถึงพระรัตนตรัยตลอดชีวิต ว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภาชิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก เปรียบเหมือนหยางของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่คนหลงทาง หรือส่องประทีปในที่มืดด้วยคิดว่าผู้มีจักขุจักเห็นรูป ฉนใด พระผู้มีพระภาคทรงประกาศธรรมโดยอนกปริยายฉนนั้นเหมือนกัน ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระผู้มีพระภาค พระธรรม และพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็น สรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าพระพุทธเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงพระรัตนตรัย เป็นสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป”^๖

อีกทั้งยังเฉลยทรัพย์ ๔๐ โภกวิ ในพระพุทธศาสนาอันการกระทำความอันเป็นบุญได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีสวรรค์เป็นที่ไปเบื้องหน้า

^๕ที่.ปา. ๑๖/๒๐๕/๘๒.

^๖ที่.ปา. ๑๖/๒๐๖/๘๒.

บทที่ ๓

ทิต ๖ ในสิงคาลกสูตร

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งเน้นศึกษาทิต ๖ ในสิงคาลกสูตร ที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคเท่านั้น ทิต ๖ไว้ในสิงคาลกสูตรนั้นพระผู้มีพระภาคได้ตรัสถึงวิธีการปฏิบัติที่ส่งเสริมพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ตั้งงาม ด้วยวิธีปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับตัวเรา คือ บุคคล ๖ประเภท ดังนี้ ๑. ทิต เบื้องหน้า ได้แก่มารดาบิดา ๒. ทิตเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ ๓. ทิตเบื้องหลัง ได้แก่บุตรภรรยา ๔. ทิต เบื้องซ้าย ได้แก่มิตรอำมาตย์ ๕. ทิตเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้าง ทาส กรรมกร ๖. ทิตเบื้องบน ได้แก่ สมณะพราหมณ์

๓.๑ ความเป็นมาของทิต ๖ ในสิงคาลกสูตร

ในอรรถกถาแสดงว่า แม้อบิดมารดาของสิงคาลกมาณพจะสั่งสอนเขาบ่อย ๆ ว่า ให้ไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค หรือเข้าไปหาพระธรรมเสนาบดีสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระมหากัสสปะ พระมหาสาวก ๘๐ แต่คฤหบดีบุตรกลับอ้างว่า ไม่อยากเข้าไปพบพระของพ่อ เพราะต้องไหว้ การก้มไหว้ทำให้เจ็บหลัง การคุกเข่าทำให้เขาด้าน การนั่งกับพื้นทำให้ผ้าเปื้อนจะเก่า การสนทนาทำให้คุ่นเคย จะนำไปสู่การนิมนต์พระถวายจีวรและบิณฑบาตทำให้สิ้นเปลือง ในที่สุด เมื่อคฤหบดีใกล้เข้าสู่ มรณะกาล จึงได้ให้โอวาทแก่บุตรว่า ต้องลุกแต่เช้า นอบน้อมทิตทั้งหลาย

ต่อมา เข้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวดูโลกด้วยพุทธจักขุ เห็นสิงคาลกมาณพ กำลังนอบน้อมทิตอยู่ ทรงมีพระดำริที่จะแสดงสิงคาลกสูตรอันเป็นวินัยของคฤหัสถ์แก่สิงคาลกมาณพ พระสูตรนี้จะมีประโยชน์ต่อมหาชนทั้งหลาย กล่าวได้ว่า สิงคาลกสูตรจึงเป็นพุทธประสงค์ที่จะประกาศธรรมของคฤหัสถ์ ดังนั้น ความเป็นมาของสิงคาลกสูตรจึงเนื่องด้วยพระกรุณาของพระผู้มีพระภาคที่จะโปรดสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์^๑

การวิจัยเรื่องทิต ๖ ในสิงคาลกสูตร ผู้วิจัยจะศึกษา ความหมายของทิต ๖ ในสิงคาลกสูตร และองค์ประกอบของทิต ๖ ในสิงคาลกสูตร ความสำคัญของทิต ๖ ในสิงคาลกสูตรเพื่อจะเกิดความเข้าใจในหลักปฏิบัติในแต่ละทิตได้อย่างถูกต้องชัดเจน ดังนี้

^๑ที.ปา.อ. ๑๖/๘๔-๘๕.

๓.๑.๑ ความหมายของทิส ๖ ในสังคาลกสูตร

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^๒ ได้ให้ความหมายของทิสไว้ว่า ทิส หมายถึง ด้านข้าง ทาง เบื้อง หมายถึงเอา เหนือ ใต้ ออก ตก เป็นต้น

พจนานุกรม พุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์^๓ ได้ให้ความหมายของทิส ไว้ว่า หมายถึง ด้าน ข้าง ทาง แแถบ คือ บุคคลต่าง ๆ ที่เราเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ด้วย ดุจทิสที่อยู่รอบตัวจัดเป็น ๖ ทิสดังนี้ ๑. ปุรีถิมทิส ๒. ทักขินทิส ๓. ปัจฉิมทิส ๔. อุตตรทิส ๕. เหนือทิส ๖. อุปริมทิส

พจนานุกรม ฉบับบาลี-ไทย^๔ ให้ความหมายว่า ทิสตา หมายถึง ทิส ทาง เขต ภาค ส่วนแห่งโลก ความเป็นข้าศึก ความเป็นโจร ทิสา หมายถึง ทิส ทิสติ หมายถึงการชี้การแสดง และทิสาวาสิกวาสี หมายถึง ผู้อยู่ในทิส ผู้อยู่ต่างทิส ผู้อยู่ต่างแดน ผู้อยู่ต่างประเทศ เป็นต้น

สมภาร พรหมทา^๕ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับ ทิส ๖ ในสังคาลกสูตรว่า การดำเนินชีวิต เราอาจจะจำแนกเนื้อหาของการปฏิบัติในพระพุทธศาสนาออกเป็นสองส่วนด้วยกัน คือ ปฏิบัติส่วนบุคคลกับปฏิบัติต่อสังคม เนื้อหาสองส่วนนี้เกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ ปฏิบัติส่วนบุคคลคือพื้นฐานของสังคม กล่าวให้เข้าใจง่ายก็คือ พุทธศาสนานี้ถือว่าระบบปฏิบัติ มีบทบาทสำคัญ ได้แก่ ช่วยให้ ปัจเจกบุคคลสามารถดำเนินชีวิตส่วนตัวได้อย่างมีความสุข และสังคมส่วนรวมก็ดำรงอยู่อย่างปกติสุขด้วย พุทธศาสนาเชื่อว่าความสงบสุขของสังคมอิงอาศัยอยู่กับหลักปฏิบัติของคนแต่ละคนในสังคม เมื่อปัจเจกมีคุณธรรมสังคมส่วนรวมย่อมเป็นสุข เพราะส่วนบุคคลนั้นจะนำไปสู่หลักปฏิบัติพื้นฐานทางสังคม

เดือน คำดี^๖ ได้กล่าวถึงทิส ๖ ในสังคาลกสูตร ว่า พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบคนซึ่งอยู่ในแวดล้อม และมีสัมพันธ์กับเราว่าเหมือนทิส ต่าง ๆ ๖ ทิส ได้แก่ มารดาบิดา เป็นทิสเบื้องหน้า ครูอาจารย์เป็นทิสเบื้องขวา บุตรภรรยาเป็นทิสเบื้องหลัง มิตรอำมาตย์เป็นทิสเบื้องซ้าย ทาสกรรมกรเป็นทิสเบื้องต่ำ สมณะพราหมณ์เป็นทิสเบื้องบน ซึ่งแสดงว่าคนตกอยู่ในสิ่งแวดล้อม และไม่ใช่วสิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุเท่านั้น ยังมีสิ่งแวดล้อมที่เป็นคนซึ่งต้องสัมพันธ์กับเราด้วยในเรื่องทิส ๖ นั้น แสดงให้เห็นว่า เป็นคำสอนที่กำหนดการกระทำ และตอบแทนทั้งสองฝ่าย มิใช่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดรับ

^๒ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๕๗๒.

^๓พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : ธนัชการพิมพ์ , ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๒.

^๔พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัตนิก, *พจนานุกรม ฉบับบาลี-ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญหาทำพระจันทร์, ๒๕๓๐), หน้า ๔๖๖-๔๖๗.

^๕สมภาร พรหมทา, *พุทธศาสตร์กับปัญหาจริยศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒๗.

^๖เดือน คำดี, *พุทธปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์ , ๒๕๓๔), หน้า ๑๖๔.

เพียงอย่างเดียวเป็นการยึดหลักสิทธิและหน้าที่ตามหลักปฏิบัติว่าด้วยทศ ๖ หรือหลักมนุษยสัมพันธ์ของคนต่างฐานะในสังคม

สุเขาวน์ พลอยชุม^๗ ได้ให้ความหมายของ ทศ ๖ ในสังคาลกสูตร ว่า หมายถึงหลักธรรมที่พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงเกี่ยวกับทศ ๖ ในพระพุทธศาสนานี้มีความดังนี้ ๑. ทศบุรพา (ทศเบื้องหน้า) ได้แก่ บิดา มารดา ๒. ทศทักษิณ (ทศเบื้องขวา) ได้แก่ ครูอาจารย์ ๓. ทศปัจฉิม (ทศเบื้องหลัง) ได้แก่ สามเณร ๔. ทศอุตร (ทศเบื้องซ้าย) ได้แก่ มิตรสหาย ๕. ทศเบื้องล่าง) ได้แก่ ลูกจ้างกับนายจ้าง ๖. ทศเบื้องบน) ได้แก่ พระสงฆ์ สมณพราหมณ์

พระมหาสมปอง มุทิโต^๘ ได้กล่าวไว้ว่าพระผู้มีพระภาคได้ทรงแสดงกิจแห่งการไหว้ทศว่า ผู้ไหว้ทศ ควรเว้นจากกรรมกิเลส คือ การงานอันเศร้าหมอง ๔ อย่างจากอคติ คือ กิริยาอันไม่ควรถึง ได้แก่ ความลำเอียง ๔ อย่าง และจากอบายมุข คือ ทางแห่งความฉิบหาย ๖ อย่าง ทรงแสดงว่าการไหว้ทศทั้งหลาย ควรปฏิบัติอย่างนี้จะพบกับความสุขสวัสดิมีชัยจากการไหว้ทศทั้งปวงในทางพุทธศาสนา หมายถึง หน้าที่ที่บริสุทธิ์ที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อสังคม หรือคำว่า ทศ แปลว่าสิ่งที่ต้องมองดูด้วยความเอาใจใส่ ซึ่งแต่ละทศได้กำหนดหน้าที่ที่ควรปฏิบัติไว้อย่างครบถ้วน ซึ่งเป็นหน้าที่ของมนุษย์ ช่วยกันแก้ไขดับทุกข์แก่กันและกัน นอกจากนี้ หน้าที่คฤหัสถ์พึงปฏิบัติ เช่น ไม่ทำอบายมุข ๖ อย่าง เป็นการส่งเสริมเศรษฐกิจ และสุขภาพร่างกายสุขภาพจิตใจได้เป็นอย่างดี

ความหมายของ ทศ ๖ ในสังคาลกสูตร คือ หน้าที่ที่มนุษย์ควรรู้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องมีการรวมกลุ่มกัน บุคคลจะอยู่คนเดียวไม่ได้ เพราะฉะนั้นมนุษย์ควรมีหน้าที่ มนุษย์จะต้องมีครอบครัว เช่น พ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อา ปู่ ย่า ตา ยาย เพื่อน และลูกน้อง บุคคลควรมีความดีทางศาสนา ดังนั้นเมื่อบุคคลมีสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาแล้วทำให้ต้องดูแลปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่กล่าวมา จึงเปรียบเหมือนการดูแลทศ ๖ ที่อยู่รอบตัวเรา และถือว่าเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน

๓.๑.๒ องค์ประกอบของทศ ๖ ในสังคาลกสูตร

องค์ประกอบของทศ ๖ ในสังคาลกสูตร มีดังนี้

๑. **ปรัถิมทิส** หมายถึง ทศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดาเป็นผู้มีอุปการคุณแก่เราคนแรก เพราะเราเข้ามารับผิตชอบต่อชีวิตก่อนใครและทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็ชีวิต เลือดเนื้อ รวมทั้งความเป็นมนุษย์ ได้มาจากบิดามารดา จึงจัดให้ท่านทั้งสองมาอยู่เป็นทศเบื้องหน้า

๒. **ทักษิณทิส** หมายถึง ทศเบื้องขวา ได้แก่ ครูบาอาจารย์เป็นบุคคลสำคัญกับชีวิต เพราะสอนเราตั้งแต่ ให้รู้จักการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ ให้รู้จักการ รักษาเนื้อรักษาตัวให้พ้นจากภัยอันตราย

^๗สุเขาวน์ พลอยชุม, *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๐๔.

^๘พระมหาสมปอง มุทิโต, *คัมภีร์อภิธานวรรณนา*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา , ๒๕๔๒), หน้า ๖๑.

ต่าง ๆ ตลอดจนสอนให้รู้จักการทำมาหากิน จึงเป็นทักษิณียบุคคล คือบุคคลที่พวกเราต้องเคารพกราบไหว้บูชา

๓. ปัจฉิมทิส หมายถึง ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ บุตร ภรรยา ล้วนถือว่าเป็นกำลังเสริม เป็นผู้ติดตาม คอยสนับสนุนช่วยเหลืออยู่ข้างหลังทั้งสิ้น เนื่องจากเรื่องบางเรื่องไม่สามารถทำแทนกันได้

๔. อุตตรทิส หมายถึง ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหายที่เป็นผู้คอยช่วยเหลือให้เราข้ามพ้นอุปสรรคและภัยอันตรายต่างๆ ในเวลาเดียวกันก็ยังเป็นกำลังสนับสนุน ให้เราสามารถบรรลุความสำเร็จอีกด้วยทิศเบื้องซ้ายเป็นทิศที่ใหญ่ที่สุด เพราะตลอดชีวิตของคนเราต้องเกี่ยวข้องกับคนมากมาย เพราะฉะนั้น ใครมีทิศเบื้องซ้ายน้อยก็จะเข้าตำรา นกไม่มีขน คนไม่มีเพื่อน ถ้าใครสำรวจตรวจสอบดูแล้วพบว่า ตัวเอง มีเพื่อนน้อยละก็ รีบกลับไปแก้ไขเสีย

๕. เภฏฐิมทิส หมายถึง ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้ ลูกน้องใครมีลูกน้องมาก ๆ ก็เบาแรงกาย คือไม่ต้องทำงานหนัก ไม่หนักแรงกายจนเกินไปนัก แต่ว่าอาจจะหนักแรงใจบ้างถ้าฝึกเขาไม่ดี แต่ให้รู้ว่า ทิศเบื้องล่างนี้ ที่คอยเป็นฐาน เป็นกำลัง เป็นที่มาแห่งทรัพย์สินเงินทอง สำหรับเอามาใช้เป็นกองเสเปียง ในการหล่อเลี้ยงชีวิตของเราเราจะมีทรัพย์มาใช้ในการสร้างบุญสร้างบารมีได้มากน้อยเท่าไร ก็มาจากทิศเบื้องล่าง

๖. อุปริมทิส หมายถึง ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เพราะเป็นผู้ที่สูงด้วยคุณธรรม อีกทั้งยังเป็นผู้ชี้ทิศ บอกทางถูกผิด ทางศีลธรรมอีกด้วย

ทิศ ๖ ในสิ่งคาลกสูตร หมายถึง บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องทำเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว^๙

๓.๑.๓ ความสำคัญของทิศ ๖ ในสิ่งคาลกสูตร

พุทธทาสภิกขุ^{๑๐} ได้กล่าวถึง ทิศ ๖ ในสิ่งคาลกสูตร เรื่องความสำคัญไว้ว่า คำว่าหน้าที่นี้ควรเนื่องด้วยสิทธิเสมอ ถ้ารู้จักหน้าที่ก็ควรรู้จักสิทธิด้วย ดังนั้น อาจกล่าวถึงหน้าที่อย่างเดียวก็น่าพอ เช่น หน้าที่ทางกาย หน้าที่ทางใจ หน้าที่ทางวิญญาณ หน้าที่ต่อตนเอง หน้าที่ต่อผู้อื่น หน้าที่เนื่องกันทั้งสองฝ่ายแยกกันไม่ออก ล้วนแต่เป็นหน้าที่ ปัจจุบันนี้ไม่มีใครรับผิดชอบในเรื่องหน้าที่ ต่างฝ่ายต่างเอาผลประโยชน์ของตน ผลก็คือทำลายมนุษย์ ไม่ยอมรับว่ามนุษย์มีหน้าที่ผดุงความเป็นมนุษย์ การเรียกร้องสิทธิโดยไม่ทำหน้าที่ ปัญหาที่เกิดขึ้น เพราะเรียกร้องสิทธิโดยไม่ทำหน้าที่

พระบุญนพ สุทนต์สิโล^{๑๑} ได้กล่าวถึง ทิศ ๖ ในสิ่งคาลกสูตร ว่า หลักธรรม ทิศ ๖ ในสิ่งคาลกสูตร มีความสำคัญต่อสังคมไทย และสังคมโลกถ้าหากทุกคนปฏิบัติต่อทิศ ๖ อย่างถูกต้องแล้ว

^๙ที่.ปา. ๑๖/๒๐๔/๘๑.

^{๑๐}พุทธทาสภิกขุ, *เขวชนกับศีลธรรม*, (กรุงเทพมหานคร : การพิมพ์พระนคร, ๒๕๒๓), หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

^{๑๑}พระบุญนพ สุทนต์สิโล, *คู่มือพระนักเทศน์*, (พังงา : สำนักสงฆ์สวนกวาง , ๒๕๕๕), หน้า ๓๖๗.

ปัญหาต่าง ๆ ในโลกนี้ก็จะไม่มี ในการดำเนินชีวิตในสังคมนี้อาจจะไม่มีปัญหาความขัดแย้งใด ๆ เมื่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง มีปัญหา ก็ควรไปถามทิศเบื้องหน้าบ้าง ไปถามทิศเบื้องขวาดูบ้าง หรือไปถามทิศเบื้องบนเสียบ้าง จะทำสิ่งใดก็ไม่ผิดพลาด ดังคำกลอนบทหนึ่งได้กล่าวไว้ว่า ดังนี้

ทิศ แปลว่าข้าง หรือทางออก	เพื่อชี้บอก เป็นนัย จงเฝ้าหา
ธรรมเครื่องอยู่ ของสังคม นิยมมา	เป็นตำรา นานโซ แต่โบราณ
จรรยาบรรณ ก็เรียก สำเหนียกไว้	จงตั้งใจ จำให้แม่น เป็นแก่นสาร
ถือปฏิบัติ สืบสาย จนวายปราณ	มีตำนาน ยืดยาว สืบสาวกัน
พระองค์ตรัส ทิศหก ทรงยกตั้ง	เป็นผลยัง ปวงประชา นำมาสรรค์
เพราะคนเรา มีทาง เดินต่างกัน	ท่านจึงปัน ไว้หก ขอยกมา
พระองค์ทรงปรารภมานพน้อย	ผู้เฝ้าคอย ไหว้ทิศ เป็นปริศนา
ตามคำของ บรรพชน ของตนมา	เมื่อบิดา ตายไป เขาไหว้แทน
มานพนั้นชื่อ สีคา-ละมานพ	เขาเคารพ บิดา มีค่าแสน
เขาไหว้ทั้ง ครอบครัว ไปทั่วแดน	เพื่อทดแทน คุณของพ่อ ติดต่อมา
ปางนั้น พุทธองค์ ท่านทรงตรัส	ด้วยมนัส เชื่อมั่น และหรรษา
กำหนดเอา ทิศหก ทรงยกมา	ให้สิ่งกาล ยอมรับ และปรับตน

สุชีพ ปุณฺณานุภาพ^{๑๒} ได้กล่าวถึงความสำคัญของ ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตรไว้ว่า พระสูตรนี้ ชาวยุโรปเลื่อมใสกันมาก เพราะแก้ปัญหาสังคมได้ อันบุคคลควรปฏิบัติต่อกันในทางที่ดีไม่เบียดเบียน ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งให้ตกลงไปในที่ชั่วและช่วยผสานสังคมให้เกิดความดีงาม

วสิน อินทสระ^{๑๓} ได้กล่าวถึงความสำคัญในการดำเนินชีวิตด้วย ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร ไว้ว่า ชีวิตในสังคมควรเป็นชีวิตที่มีระเบียบ เราควรยอมรับความเป็นจริงบางอย่างในสังคมว่า สังคมเปลี่ยนแปลงไป เราควรเข้าใจบางสิ่งบางอย่าง และเราควรมีหลักในการดำเนินชีวิต รวมทั้งข้อปฏิบัติที่จะทำให้เราเจริญขึ้น มีความก้าวหน้าในชีวิตตามควร ทั้งนี้ก็หมายความว่า ควรก้าวหน้าไปในทางที่ดีงามทางกุศล หลักปฏิบัติจะช่วยให้เราได้ดีมากในเรื่องนี้ ทั้งเรื่องส่วนตัว และชุมชน

กิริติ บุญเจือ^{๑๔} ได้กล่าวถึง ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตร ในเรื่องความสำคัญในสิทธิหน้าที่ และความรับผิดชอบของแต่ละบุคคลในการดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมไว้ว่า พลเมืองดีที่สำนึกในความรับผิดชอบต่อจริง ๆ มิได้ปฏิบัติแบบจำยอมหรือเลี่ยงไม่ได้ โดยเฉพาะผู้ศึกษาย่อมจะควรเข้าใจว่าสิทธิหน้าที่และความรับผิดชอบต่อ เช่น ผู้ขับรถบนท้องถนนมิใช่แต่จะทวงสิทธิอย่างเดียว ถ้าหากไม่อยากจะ

^{๑๒} สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๓๖๓.

^{๑๓} วสิน อินทสระ, *จริยศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๙.

^{๑๔} กิริติ บุญเจือ, *ชุดพื้นฐานปรัชญาจริยศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๙), หน้า ๘๐.

มีหน้าที่ และไม่ยอมรับผิดชอบก็ไม่มีใครว่าอะไร หากแต่อย่างน้อยปัญญาชนทั้งหลายควรเป็นตัวอย่างที่ดี ว่าสิทธิหน้าที่ และความรับผิดชอบควรไปด้วยกันเสมอ

คุณ โทชันท์^{๑๕} ได้กล่าวมีนัยสำคัญว่า พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้ เรื่องทศ ๖ ในสังคาลกสูตร ว่าพระพุทธศาสนาช่วยกล่อมเกลาน้ำมันน้ำวจิตใจ และสร้างสำนึกทางศีลธรรม โดยมีพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในการรวบรวมสมาชิกให้เป็นพลเมืองดี หรือหลักปฏิบัติเพื่อละการทำชั่ว เลือกทำแต่กรรมดีเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคนควรปฏิบัติให้สมฐานะของตน

๓.๒ ปรีติภิมทิส ทิศเบื้องหน้า: มารดาบิดา

๓.๒.๑ ความหมายของมารดาบิดา

พจนานุกรม มคอ-ไทย^{๑๖} ให้ความหมาย คำว่า “มารดาบิดา” ที่ตรงกับภาษาบาลีว่า “มาตาศิต” ว่า มาตา หรือ มาตุ แปลว่า ผู้รักบุตร มาจากศัพท์ “ปุตต์ มาเนตตี มาตา” ผู้โดยชอบรักบุตร ผู้นั้นย่อมชื่อว่ามารดา

ส่วนคำว่า บิดา หรือ ปิตุ แปลว่า ผู้เลี้ยงบุตรโดยธรรม มาจากศัพท์ “ปุตต์ วา ปาตีติ บิดา” ผู้โดยชอบเลี้ยงบุตร ผู้นั้นย่อมชื่อว่าบิดา ผู้บำรุงบุตรโดยหน้าที่ควรดูแลเป็นพิเศษ เพราะเหตุว่าทุกคนเกิดมาก็เพราะความรักจากบิดามารดา และเมื่อเกิดตามารดาก็ให้ความรักพร้อมทั้งให้ความรู้ และเป็นครูคนแรกการดูแลเอาใจใส่โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

ปัญญานันทภิกขุ^{๑๗} ได้กล่าวถึง หน้าที่มารดาบิดาที่ควรปฏิบัติต่อบุตรของตนว่า มารดาบิดาควรอุปการะเลี้ยงดูบุตรของตน เพราะบุตรเกิดมาเนื่องด้วยมารดาบิดาเป็นต้นเหตุ ดังนั้นบิดามารดามีหน้าที่บำรุงบุตรยอมอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการดังนี้

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่วมารดาบิดาควรรับสอนบุตร เพราะบุตรเกิดมายังไม่รู้เรื่องของโลกเปรียบเหมือนคนตาบอดที่หลงทาง มารดาบิดาควรบอกทางผิดเสียก่อน เพื่อไม่ให้บุตรของตนหลงทางไปในทางที่ผิดต่อไป

๒. ให้ตั้งอยู่ในความดีมารดาบิดาควรอบรมสั่งสอนให้บุตรตั้งอยู่ในความดี ให้บุตรตั้งอยู่ในศีลในธรรม ไม่ประพฤติดิฉินอบายมุขทั้งปวง

๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยาตามสมควรแก่วัย และสติปัญญาของบุตร มารดาบิดาควรสอนบุตรให้รู้จักกิริยามารยาทในการเดิน การนั่ง การยืน การนอน ตลอดจนจนการเจรจาให้เป็นคนมีกิริยามารยาทเรียบร้อย อ่อนน้อม และพูดจาดีมีสัมมาคารวะ ให้รู้จักขอโทษเมื่อตนเองทำผิดไป

^{๑๕} คุณ โทชันท์, *พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน*, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๖.

^{๑๖} พันตรี ป.หลงสมบุรณ์, *พจนานุกรม มคอ-ไทย*, (กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์ , ๒๕๔๐), หน้า ๕๗๓.

^{๑๗} ปัญญานันทภิกขุ, *หน้าที่ของคน*, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๒๕), หน้า ๘๘-๘๗.

๔. หากภรรยา (สามี) ที่สมควรให้หน้าที่ของมารดาบิดาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ จัดทำคู่มือให้เหมาะสมแก่บุตรของตน เมื่อบุตรมีวัยอันควรที่จะครองเรือนได้

๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควร มารดาบิดาควรพิจารณาให้รอบคอบถึงความประพฤติ และความสามารถความเหมาะสมของบุตรที่จะปกครองดูแลทรัพย์สินของตน ให้ไม่เกิดอันตรายตามมาภายหลัง

๖. ให้คำแนะนำสั่งสอน มารดาบิดาควรปฏิบัติต่อบุตร โดยการแนะนำสั่งสอนไม่ให้บุตรทำ ความชั่ว และให้บุตรทำแต่ความดี คือ ขวนขวายให้ได้ศึกษาเล่าเรียน สอนให้เป็นสามีภรรยาที่ดี ตลอดจนถึงให้รู้จักการใช้เงินอย่างถูกต้อง

๗. หาโอกาสพาบุตรไปเที่ยวหรือไปงานพิธีต่าง ๆ เช่น งานกุศล เพื่อเป็นการอบรมให้ลูกมีความเฉลียวฉลาดรอบรู้ในสิ่งที่ยังไม่เคยรู้เคยเห็น และทำให้บุตรเกิดความรักใคร่สนิทสนมในมารดา บิดายิ่ง ๆ ขึ้นไป

การยกให้บิดามารดาเป็นเสมือนทิศเบื้องหน้า เพราะถือว่าทั้งสองเป็นผู้ให้อุปการะก่อน หมายถึง ได้ให้ความเกื้อหนุน และช่วยเหลือบุตรมาโดยตลอด คุณของมารดาบิดาจึงมีมาก มารดา บิดาจึงถูกยกย่องว่าเป็นฐานะที่สูงส่ง เป็นปูชนียบุคคลของบุตร เมื่อมารดาบิดา ผู้มีอุปการะมากบำรุง เลี้ยงดูแก่บุตร รู้จักสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันด้วยความรักความปรารถนาดีต่อกัน ครอบครัวก็มีความสุข เป็นสวรรค์ในเรือน เมื่อสมาชิกในครอบครัวปฏิบัติได้ดังนี้สังคมก็จะมี ระเบียบเรียบร้อยไม่สร้างปัญหาให้แก่สังคม และนำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่ทิศเบื้องหน้าอีกด้วย

๓.๒.๒ ความหมายของมารดาบิดาทางพระพุทธศาสนา

พรหมสูตร^{๑๘} ฐานะของมารดาบิดาไว้ ๔ ประการ ว่า

๑. คำว่า พรหม เป็นชื่อของมารดาบิดา
๒. คำว่า บุรพจารย์ เป็นชื่อของมารดาบิดา
๓. คำว่า บุรพเทพ เป็นชื่อของมารดาบิดา
๔. คำว่า อาหุไนยบุคคล เป็นชื่อของมารดาบิดา

อรรถกถา พรหมสูตร^{๑๙} ได้อธิบายฐานะมารดาบิดาไว้ ๔ ประการ ดังนี้

๑. มารดาบิดาเป็นพระพรหมของบุตร เนื่องด้วยมีความประพฤติเช่นพรหม เพราะมีพรหมวิหาร ๔ ประการต่อบุตร ได้แก่

- ๑) เมตตา คือ มีความรัก มีความปรารถนาต่อบุตร
- ๒) กรุณา สงสารห่วงใย เมื่อบุตรประสบทุกข์

^{๑๘} ขุ.อิตติ. ๔๕/๒๘๖/๖๔๓-๖๔๔.

^{๑๙} ขุ.อิตติ.๒ ๔๕/๖๔๕.

๓) มุทิตา ขึ้นชมนินติเมื่อบุตรได้ดี

๔) อุเบกขา คอยฟังค้อยู่ห่าง ๆ ไม่ก้าวร้าวชีวิตของเขาเมื่อบุตรมีครอบครัวแล้ว

ในความหมายของพระพุทธศาสนา คำว่า พรหม หมายถึง ผู้ประเสริฐ เป็นบุคคลที่ประพฤติดีงาม มีคุณธรรมที่สูงส่ง และในพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาค พระองค์ยังทรงเรียกพระธรรมวินัยของพระองค์ว่า พรหมจรรย์^{๒๐}

ดังนั้น คำว่า พรหม ในพระพุทธศาสนาจึง หมายถึง สิ่งที่ประเสริฐสูงส่ง การที่มารดาบิดากระทำต่อบุตรด้วยจิตใจที่ดีงาม จึงเป็นเรื่องยากที่บุคคลทั่วไปที่จะกระทำให้ได้ เหตุนี้ฐานะมารดาบิดาจึงเป็นผู้ประเสริฐ เป็นพรหมของบุตร^{๒๑}

๒. บุรพาจารย์ หมายถึง เป็นครูหรือบูรพาจารย์คนแรกของบุตร เนื่องด้วยมารดาบิดาเป็นผู้อบรมสั่งสอนบุตรก่อนบุคคลอื่น คือ ในด้านของการให้กิน ให้นอน ให้เดิน ให้พูด ตลอดจนความรู้ และคุณธรรมจริยธรรม จนเติบโตใหญ่ จึงถือว่า มารดาบิดาเป็นอาจารย์คนแรกของบุตร

๓. บุรพเทพ หมายถึง เป็นเทพหรือเทวดาคนแรกของบุตร เนื่องจากมารดาบิดาประพฤติตนเช่นเทพ คือ การไม่คำนึงถึงส่วนไม่ดีของบุตร มุ่งแต่จะให้บุตรเกิดความดีความเจริญเท่านั้น เช่นเดียวกับพระอรหันต์ ซึ่งเปรียบเหมือนวิสุทธิเทพ คือ เทพที่บริสุทธิ์ การที่มารดาบิดาได้ชื่อว่าบุรพเทพเพราะว่าท่านทั้งสองประพฤติตนดังเทพแก่บุตรก่อนเทพอื่น ๆ

๔. เป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร หมายถึง มารดาบิดามีอุปการคุณต่อบุตรทุกด้าน สมควรที่บุตรควรจะสักการบูชาด้วยวัตถุสิ่งของและการเลี้ยงดูตอบแทน ให้เป็นสุขโดยชอบ

ดังนั้น มารดาบิดาจึงเปรียบเหมือนนาบุญของบุตร บุตรสามารถทำบุญกับมารดาบิดาย่อมได้รับผลเป็นความสุขความเจริญทั้งโลกนี้และโลกหน้า ส่วนบุตรคนใดปฏิบัติผิดต่อมารดาบิดา ย่อมไม่ได้รับผลบุญทั้งยังเป็นທີ່ติเตียนของสังคม

ด้วยเหตุดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า มารดาบิดาจึงดำรงฐานะเป็นผู้ทำคุณประโยชน์แก่บุตรอย่างมหาศาล ซึ่งบุตรทุกคนควรตระหนัก และทำการตอบแทนตามหน้าที่ของตน

๓.๒.๓ หน้าที่ของบุตรพึงบูชามารดาบิดา

พจนานุกรม มคอ-ไทย ได้อธิบาย คำว่า “บุตร” ภาษาบาลีใช้คำว่า “บุตร” มีความหมายว่า ผู้ยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็มทำให้พ่อแม่มีความสุขใจ ผู้ไดยังหทัยของพ่อแม่ให้เต็ม ผู้นั้นชื่อว่าบุตร บุตรพึงบำรุงมารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าโดยหน้าที่ ๕ ประการ^{๒๒} ดังนี้

^{๒๐} ม.ม. ๑๙/๔๓๓/๑๔๒.

^{๒๑} อัง.ตัก. ๓๔/๔๗๐/๑๐๘.

^{๒๒} พันตรี ป.หลงสมบุญณ์, พจนานุกรม มคอ-ไทย, อ่างแล้ว, หน้า ๕๗๓.

บุญมี แทนแก้ว ได้ให้ความหมายของบุตรว่า หญิงชายใดที่ป็นที่อาศัยแห่งสัตว์ ยังสัตว์ให้ เกิด หรือยังสัตว์ให้เจริญขึ้น หญิงชายนั้นเรียกว่า มารดาบิดา และการบำรุงมารดาบิดา จะบำรุงได้ ๕ อย่าง คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามา เราจักเลี้ยงท่านตอบคือ บำรุงเลี้ยงดูท่านด้วยการให้อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ตลอดจนยารักษาโรคเมื่อยามท่านป่วยไข้

๒. ช่วยทำกิจของท่านด้วยดี ทั้งที่เป็นงานส่วนตัว และงานส่วนรวมของท่าน เช่น งานบ้าน ทำความสะอาดบ้านเรือน ทำอาหาร รดน้ำต้นไม้ และงานอื่น ๆ

๓. จักดำรงวงศ์ตระกูลตระกูลนั้นมีบุคคลเกี่ยวข้องอยู่เป็นอันมาก บุตรแห่งตระกูลใด เมื่อ เกิดร่วมวงศ์สกุลกับบุคคลอื่น ควรมีความสำนึกรับผิดชอบต่อวงศ์สกุล แม้ตระกูลจะตกต่ำลงไปก็ไม่ ควรให้เกิดจากการกระทำของตน บุตรควรเชิดชูวงศ์สกุล ทำสกุลให้สูงขึ้น รักษาสิ่งที่ตั้งงามของสกุล เอาไว้ ในยุคสมัยของตน

๔. ประพฤติตนให้เหมาะสมที่เป็นทายาท ควรแก่การไว้เนื้อเชื่อใจของมารดาบิดา ที่จะรับ ทรัพย์มรดกสืบต่อวงศ์สกุลไปได้ ให้มารดาบิดามีความมั่นใจว่าถึงแม้ท่านจะตายไปแล้ว ฐานะทางวงศ์ สกุลก็คงไม่ตกต่ำ บุตรควรสร้างความเชื่อถือว่าสามารถรักษาทรัพย์ไว้ได้

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่านเป็นการกตัญญูตเวทีต่อท่านผู้เป็นมารดาบิดา เป็นการแสดงออกซึ่งญาติธรรม เป็นการบูชาต่อคุณงามความดีต่อมารดาบิดา เป็นการทำนุบำรุงพระ ศาสนา เป็นการสะสมบุญให้เพิ่มพูนขึ้นเป็นอันมาก บุตรทุกคนมีมารดาบิดา เนื่องจากเป็นความ พรารถนาของมารดาบิดาที่จะฝากผีฝากไข้ในวันข้างหน้า^{๒๓}

ดังนั้น หน้าที่เหล่านี้จึงเป็นหน้าที่โดยกำเนิดของทุกคน หากไม่ประพฤติปฏิบัติก็ได้ชื่อว่า เป็นบุตรอกตัญญูต่อหน้าที่บุตร คือ ส่วนที่ทำให้ครอบครัวสมบูรณ์ยิ่งขึ้น บุตรมีความสำคัญแก่มารดา บิดาเนื่องจากเป็นความปรารถนาของมารดาบิดา เป็นส่วนที่ทำให้ครอบครัวสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

ใน **ปุตตสูตร พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อิติวุตตก** ได้กล่าวถึง บุตรไว้ ๓ ประเภท คือ “อติชาตบุตร” “อนุชาตบุตร” “อวชาตบุตร” ดังจะอธิบาย ดังนี้

๑. อติชาตบุตร คือ มารดาบิดาของบุตรนั้น ไม่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็น สรณะ ไม่งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเทจ การดื่มน้ำเมา คือ สุราและ เมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก ส่วนบุตรนั้น เป็นผู้ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมพระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกามพุดเทจ การดื่ม น้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีศีลมีธรรมอันงาม นี้คือ อติชาตบุตรเป็นบุตร ที่มีคุณสมบัติสูงกว่ามารดาบิดา

^{๒๓} บุญมี แทนแก้ว, *จริยศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮ้าส์ , ๒๕๓๙), หน้า ๒๒๔-๒๒๕.

๒. อนุชาตบุตร คือ มารดาบิดาของบุตรนั้น ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะจเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีศีล มีธรรมอันงาม และบุตรนั้น ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะจเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้มีศีล มีธรรมอันงามต่างมีคุณธรรมเสมอกัน อนุชาตบุตรเป็นบุตรที่มีคุณสมบัติเสมอมารดาบิดา

๓. อวชาตบุตร คือ มารดาบิดาของบุตรนั้น ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะจเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ การดื่มน้ำเมาคือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท มีศีล มีธรรมอันงาม ส่วนบุตรนั้นไม่ถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ไม่จเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดเท็จ การดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เป็นผู้ทุศีล มีธรรมอันลามก อวชาตบุตรเป็นบุตรที่มีคุณสมบัติต่ำกว่ามารดาบิดา

บุตร ๓ ประเภทนี้ มีปรากฏอยู่ในโลก ทรงตรัสเนื้อความนี้ในพระสูตร ดังนี้ว่า

“บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมปรารภนาอติชาตบุตรและอนุชาตบุตร ไม่ปรารภนาอวชาตบุตร ซึ่งเป็นผู้ทำลายตระกูล ส่วนบุตรเหล่าใดเป็นอุบาสก บุตรเหล่านั้นชื่อว่า เป็นบุตรในโลก บุตรผู้มีศรัทธาถึงพร้อมด้วยศีล ผู้โอบอ้อมอารี รู้ความประสงค์ ปราศจากความตระหนี่ ย่อมรุ่งเรืองในบริษัททั้งหลาย เปรียบเหมือนพระจันทร์พ้นแล้วจากเมฆฉะนั้น”^{๒๔}

พิฑูร มลิวลย์ ได้กล่าวถึงบุตรไว้ว่า การอนุเคราะห์บุตร เป็นหน้าที่ของมารดาบิดา ที่จะอนุเคราะห์ตามกาลอันควร เมื่อบุตรยังอยู่ในวัยเยาว์ และลักษณะของบุตรมี ๓ ประเภท ดังนี้

๑) อภิชาตบุตร ได้แก่ บุตรหญิงชายที่มีนิสัยแก่กล้ายิ่งกว่ามารดาบิดา ด้วยศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส ในคุณของพระรัตนตรัย และเชื่อใน ทาน ศีล ภาวนา ยิ่งกว่ามารดาบิดา มีจาคะ คือ การบริจาค มีปัญญายิ่งกว่ามารดาบิดา

๒) อนุชาตบุตร ได้แก่ บุตรหญิงชายเกิดมามีศรัทธา จาคะ ปัญญา ศีล สุตตะ เป็นต้น เสมอด้วยมารดาบิดา

^{๒๔} พุ.อิตติ. ๔๕/๒๕๒/๔๑๓-๔๑๘.

๓) อวชาตบุตร ได้แก่ บุตรหญิงชายเกิดมามีศรัทธา จาคะ ปัญญา ศิล สุตตะ ต่ำกว่า มารดาบิดา เป็นคนพาลว่ายากสอนยาก มักมากไปด้วย ความโลภ ความโกรธ ความหลง หยาบคาย ไม่ตั้งอยู่ในโอวาทของมารดาบิดา เป็นคนพาลไม่ประพฤติตามมารดาบิดาของตน^{๒๕}

๓.๒.๔ หน้าที่มารดาบิดาย่อมอนุเคราะห์บุตร

บุคคลใดจะนับถือศาสนาใดก็ตาม ซึ่งโดนกำเนิดแล้ว เมื่อเกิดมาเป็นมารดาบิดา และบุตร กันแล้ว ก็ควรประพฤติปฏิบัติตามธรรมมะของชนเหล่านั้น หากไม่ปฏิบัติ บุตรก็จะเป็นบุตรอกตัญญู หากมารดาบิดาไม่ปฏิบัติก็จะไม่ใช่มารดาบิดาที่ดีของบุตร หากทั้ง ๒ ฝ่ายปฏิบัติต่อกัน โดยความเอื้อเฟื้อก็จะกลายเป็น พ่อแก้ว แม่แก้ว ลูกแก้ว ที่อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข เปรียบเหมือนเทพบุตร เทพธิดาอยู่ในสวรรค์วิมานเดียวกัน โดยการอบรมสั่งสอน ดังนี้

๑. อบรมห้ามปรามไม่ให้บุตรกระทำความชั่ว ทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพราะความช้วนนั้นนำความทุกข์มาให้ ด้วยความรักความหวังดีที่มารดาบิดามีต่อบุตร เพราะกลัวบุตรจะ ประสบความทุกข์ความเดือดร้อนที่จะตามมาในภายหลังดังคำกล่าวที่ว่า

สิ่งไหนที่	แม่เห็น	เป็นสิ่งชั่ว
ผู้คนที่	เขตคาม	ห้ามกันไว้
แม่คอยสอน	ลูกน้อย	ผู้กลอยใจ
ห้ามมิให้	กระทำ	ด้วยตำรา

๒. อบรมแนะนำสั่งสอน ให้ตั้งอยู่ในความดีที่มีผลเป็นความสุข ความเจริญก้าวหน้า ความเกษมสำราญ มารดาบิดาปรารถนาให้บุตรเป็นเช่นนั้น จึงอบรมสั่งสอนบุตรให้ประพฤติความดีอันมีลักษณะเกื้อกูลต่อตนเอง และต่อบุคคลอื่นเป็นเบื้องต้น ซึ่งจะมีผลต่อความสุขส่วนตน ต่อครอบครัว ต่อตระกูล ตลอดจนในแวดวงสังคม และสิ่งแวดล้อมที่ตนอยู่อาศัย

แม่พร่ำสอน	ให้ทำ	ตามพระศาสน์
ตามพระบาท	ศาสดา	ศรัทธาสยาม
ให้คิดดี	ทำดี	วจีงาม
ทุกทุกยาม	อย่าท้อ	สู้ต่อไป

๓. ให้การศึกษาศิลปวิทยา ซึ่งเปรียบเหมือนทรัพย์ที่ใช้จ่ายไม่รู้จักหมดสิ้นให้แก่บุตร ตามสมควร ตามกำลังความสามารถ และตามกำลังทรัพย์ที่จะให้การศึกษาได้

^{๒๕} พิชุร มลิวัลย์, *หลักธรรมสำหรับการพัฒนาชีวิต*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๑.

แม่ส่งเสริม	ให้ลูก	มีความรู้
เพื่อเชิดชู	เกียรติศักดิ์	สมสมัย
ให้เป็นปราชญ์	ที่ฉลาด	กว่าใครใคร
ทุ่มเทให้	ทุกอย่าง	ลูกสร้างตน

๔. หากภรรยา (สามี) ที่สมควรให้เมื่อบุตรเติบโตอยู่ในฐานะที่จะครองเรือนได้

แม่คอยดู	คู่ครอง	หมายปองจิต
ที่ลูกพิศ	เพ่งเขา	ว่าน่าสน
เป็นคนดี	ที่ใจ	ใสสกนธ์
หรือเป็นคน	มุงร้าย	หมายเงินทอง
ถ้าเป็นคน	ไม่ดี	มีตราบาป
แม่กำราบ	ป้องไว้	ภัยทั้งผอง
หากเป็นคน	เชื่อใจได้	ให้รับรอง
ทั้งแต่งงาน	ผูกแขน	แทนยินดี

๕. มอบทรัพย์สมบัติให้ในเวลาอันสมควรซึ่งในสมัยโบราณมักเน้นในเรื่องวัตถุ แต่ในปัจจุบันสังคมเปลี่ยนแปลงไปจึงนิยมให้ทรัพย์เป็นวิชาความรู้ควบคู่ไปกับทรัพย์สมบัติเรือกสวนไร่นา และบ้านเรือนที่ดิน

แม่เห็นลูก	มีเจ้าของ	ครองคู่แล้ว
มอบแหวนแก้ว	เงินทอง	แก่สองศรี
สร้างฐานะ	ครอบครัวยุค	ช่วยยามมี
มุงแต่ดี	เกียรติยศ	ปรากฏไกล.

มารดาบิดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้าของบุตร บุตรย่อมบำรุงมารดาบิดาโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ มารดาบิดาก็ควรอนุเคราะห์บุตรด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ เช่นกัน ทิศเบื้องหน้านั้นเป็นอันชื่อว่าบุตรได้ปิดป้องให้เกษมปลอดภัยแล้ว ด้วยประการฉะนี้เห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ภัยใดๆ ย่อมไม่เกิดจากบุตร กล่าวกรายไปสู่ทิศเบื้องหน้า และภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องหน้ากล่าวกรายไปถึงบุตร เพราะต่างฝ่ายต่างปราศจากบาปกรรม ๑๔ ประการนั่นเอง ทั้งสองฝ่ายจึงมีแต่ความสุขความเจริญเพียงอย่างเดียว บุตรเองก็ได้ชื่อว่าปิดป้องทิศเบื้องหน้าไว้เรียบร้อยแล้ว

๓.๓ ทักขินทิส ทิศเบื้องขวา: ครูอาจารย์

๓.๓.๑ ความหมายของครูอาจารย์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของครูอาจารย์ว่า ครูอาจารย์ถือเป็น กัลยาณมิตร หมายถึง บุคคลผู้เฝ้ายามพร้อมด้วยคุณสมบัติ ที่จะอบรมสั่งสอน แนะนำ ชี้แนะ ชี้แจง ชักจูง

ช่วยบอกทาง หรือเป็นตัวช่วยให้ผู้อื่นดำเนินไปตามมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ดังนั้น มารดาบิดาผู้ปรารถนาความเจริญของบุตร ควรมอบบุตรให้เป็นหน้าที่ของครูอาจารย์ให้อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามความมุ่งหวังนั้น^{๒๖}

สุกิจ ชัยมุสิก ได้ให้ความหมายของคำว่า ครูอาจารย์ ตามที่ได้นำเสนอมานั้น เพื่อให้ผู้ที่มี อาชีพครู ได้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ของความเป็นครูในตัวเอง ดังคำกล่าวที่ว่า มองตัวเองให้ออก บอกตัวเองให้ได้ ใช้ตัวเองให้เป็น เห็นตัวเองให้ถูก จะช่วยให้การทำงานมีประสิทธิภาพมากขึ้นในกาล ต่อไปครูเป็นผู้ที่ให้ความรู้แก่ ศิษย์ เป็นเหมือนบิดามารดาที่สองของศิษย์มีวิชาความรู้เท่าไรก็ให้ความรู้อย่างบริสุทธิ์ใจ ไม่ปิดบังอำพราง จึงถือว่าครูเป็นบัณฑิต และเป็นกัลยาณมิตรที่ดีของศิษย์^{๒๗}

ใน **คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค** ได้กล่าวถึง ครูอาจารย์ พึงมีหน้าที่บำรุง กันและกันโดยหน้าที่ ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยหน้าที่ ๕ ประการซึ่งมีเนื้อหาในคัมภีร์ ดังนี้

๑. ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดีนำเรื่องที่ดีมาอบรมสั่งสอนต่อศิษย์ ตลอดจนถึงอุบายวิธีในการแนะนำ ที่สามารถความยอมรับนับถือให้เกิดขึ้นแก่นักเรียนของตน

๒. ให้เรียนดีสอนให้เข้าใจแจ่มแจ้งเพื่อส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาการทางด้านต่าง ๆ มีความรู้ชำนาญในศาสตร์ที่จะต้องใช้ในการดำรงชีวิต ให้เกิดความรู้ดี ความคิดดี และความสามารถที่ดี โดยมีคุณธรรมเป็นหลักในการดำรงชีวิต ของศิษย์ เหล่านี้เป็นต้น

๓. บอกความรู้ในศิลปวิทยาทุกอย่างด้วยดีไม่ปิดบังอำพราง ครูที่ดีที่มีจิตวิญญาณของความเป็นครูที่ดีจริง ๆ ควรสอนศิษย์ของตนให้เต็มที่ตามขอบข่ายเนื้อหาของวิชาที่กำหนดไว้

๔. ยกย่องให้ปรากฏมิตรสหายหมู่คณะเป็นการเชิดชูความรู้ ความคิด ความสามารถ และคุณธรรมของศิษย์ตน ให้ประจักษ์แก่สายตาของบุคคลอื่น ๆ เป็นการสร้างขวัญ และกำลังใจของศิษย์ ให้มีฉันทะอุตสาหะที่จะปฏิบัติความดีต่อไป และยังเป็นเครื่องมือในการกระตุ้นเร่งเร้าให้ผู้อื่นถือปฏิบัติตาม เพื่อที่จะได้รับการยกย่องเช่นเดียวกับศิษย์ ที่ได้รับการยกย่องไปแล้ว

๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลายให้รู้จักรักษาตนในอันที่จะดำเนินชีวิตและพร้อมที่จะให้การอนุเคราะห์แก่ศิษย์ ช่วยเหลือป้องกันอันตรายที่จะเกิดแก่ศิษย์ของตน^{๒๘}

๓.๓.๒ ความหมายของครูอาจารย์ทางพระพุทธศาสนา

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้คำอธิบายของคำว่า ครูอาจารย์ นั้นมาจาก ศัพท์ในภาษาบาลีว่า ครู หรือจากภาษาสันสกฤตว่า ครู ในความหมายที่เป็นคำนามแปลว่า ผู้สั่งสอน

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ธรรมานุญชีวิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม , ๒๕๔๒), หน้า ๖๓.

^{๒๗} สุกิจ ชัยมุสิก, *บัณฑิตศาสตร์*, (นนทบุรี : ปิยะชลพีรเพรส, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒๒.

^{๒๘} ที.ปา. ๑๖/๒๐๐/๗๙.

ศิษย์ หรือถ่ายทอดความรู้ให้กับศิษย์ ส่วนความหมายที่เป็นคำวิเศษ ในบาลีแปลว่า หนัก หรือ สูง ส่วนในสันสกฤตแปลว่า ใหญ่หรือ หนัก

เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายของคำว่า ครู ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอสรุปความหมายของคำว่า ครู เฉพาะประเด็นสำคัญ ดังนี้

๑. คำว่า ครู มาจากรากศัพท์เดิมในบาลีว่า ครู-คุรุ หรือจากสันสกฤตว่า คุรุ ซึ่งเป็นรากศัพท์เดิมของคำว่า คารวะ แปลงไปเป็นเคารพ

๒. การคารวะ หรือเคารพ หมายถึง การตระหนัก ซึ่งหมายถึงเอาใจจดจ่อในความดีอันมีอยู่ในตัวคนหรือสิ่งของ ครูเป็นผู้ตระหนักโดยใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญในสิ่งดี สิ่งชั่ว สิ่งถูก สิ่งผิด สิ่งที่ควร สิ่งที่ไม่ควร และเป็นบุคคลที่ศิษย์ควรตระหนัก

๓. คำว่า ครู ในสมัยโบราณ หมายถึง ผู้นำทาง หรือผู้เปิดประตูทางวิญญานของศิษย์ เพื่อนำศิษย์ไปสู่คุณธรรมชั้นสูง ส่วนมากใช้กับผู้สอนที่เป็นฆราวาส

๔. ปัจจุบัน ครูอาจารย์ หมายถึง ผู้ประกอบอาชีพอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่สอนคน คือ เป็นผู้สั่งสอนศิษย์ หรือถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ และจะใช้กับผู้ที่ทำการสอนในสถานศึกษาทั้งของรัฐ และเอกชนระดับต่ำกว่าปริญญาตรี^{๒๙}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง ครูอาจารย์ ผู้ที่ทำหน้าที่สั่งสอนหรือให้การศึกษา (ครูอาจารย์ หรือผู้แสดงธรรม) พึงประกอบด้วยคุณสมบัติและประพฤติตามหลักธรรมดังนี้ ซึ่งเป็นองค์แห่งกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ

๑. ปิโย น่ารัก คือ มีความเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขา เข้าถึงใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจให้ผู้เรียนอยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

๒. ครู นำเคารพ คือ เป็นผู้หนักแน่นถือหลักการเป็นสำคัญและมีความประพฤติสมควรแก่ฐานะ ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่น เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

๓. ภาวนีโย นำเจริญใจ คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่นายกองควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอย่อย่างและรำลึกถึงความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ

๔. วัตตา รู้จักพูดให้ได้ผล คือ ความรู้แจ้งให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร อย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือนเป็นที่ปรึกษาที่ดี

^{๒๙}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๕.

๕. วาจนักขโม อุดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิกตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อุดทนชี้แจงเรื่องต่าง ๆ อุดทนฟังได้ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์

๖. คัมภีร์ธัญจะ กะถิง กัตตา แกลงเรื่องล้าลึกได้ คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่าง ๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่ง ๆ ขึ้นไป

๗. โน จัญฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำในอฐาน คือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร^{๓๐}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง คุณลักษณะของครูอาจารย์ในการอบรมสั่งสอน มี ดังนี้

๑. สันทัสสนา ชี้ให้ชัดจะสอนอะไร ก็ชี้แจงเหตุผลแยกแยะอธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจ แจ่มแจ่มดังจูงมือไปเห็นกับตา

๒. สมาทปนา ชวนให้ปฏิบัติ คือ สิ่งใดควรทำก็บรรยายให้มองเห็น ความสำคัญ และซาบซึ้งในคุณค่าเห็นสมจริงจนผู้ฟังยอมรับ อยากลงมือทำหรือนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา ใ้ร่าให้กล้า คือ ปลุกให้คิดคักเกิดความกระตือรือร้น มีกำลังใจแข็งแรง มั่นใจที่จะทำให้สำเร็จไม่กลัวเหน็ดเหนื่อย ยากล้าปาก

๔. สัมปหังสนา ปลุกให้ร่าเริง คือ ทำบรรยากาศให้สนุกสดชื่น แจ่มใส เบิกบานใจ ให้ผู้ฟังแจ่มชื่น มีความหวัง มองเห็นผลดีและทางสำเร็จ จำง่าย ๆ สอนให้แจ่มแจ่ม จูงใจ แก่ล้าล้า ร่าเริง^{๓๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า หน้าที่ของครูอาจารย์ ในการอบรมสั่งสอน จะต้องตั้งตนอยู่ในธรรมของผู้แสดงธรรมที่ เรียกว่า ธรรมเทศกธรรม ๕ ประการ คือ

๑. อนุப்புพิกถา สอนให้มีขั้นตอนถูกลำดับ คือ แสดงหลักธรรมเนื้อหา ตามลำดับ ความยากง่ายลุ่มลึก มีเหตุผลสัมพันธ์ต่อเนื่องกันไปโดยลำดับ

๒. ปริยายทัสสาวี จับจุดสำคัญมาขยายให้เข้าใจเหตุผล คือ ชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจชัดในแต่ละแง่แต่ละประเด็น อธิบายยกเยื้องไปต่าง ๆ ให้มองเห็นกระจ่างตามแนวเหตุผล

๓. อนุทยตา ตั้งจิตเมตตาสอนด้วยความปรารถนาดี คือ สอนด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน

๔. อนามิสันตร ไม่มีจิตเพ่งเล็ง มุ่งเห็นแก่อามิส คือ สอนเขามีใช้มุ่งที่ตนจะได้ลาภสินจ้าง หรือผลประโยชน์ตอบแทน

^{๓๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), *ธรรมบุญชีวิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๖๓-๖๔.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔-๖๕.

๕. อนุปะหัจจ์ วางจิตตรงไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักเนื้อหามุ่ง แสดงอรรถ
แสดงธรรมไม่ยกตน ไม่เสียดสี ชมเชยผู้อื่น^{๓๒}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง การอบรมสั่งสอนจะดีหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับครู
อาจารย์ผู้สอน ซึ่งจะเป็นผู้ได้รับความนิยมนศรัทธาและความสนใจจากผู้เรียน โดยจะต้องมีการ
ตรวจสอบตนเอง ๓ ประการ ดังนี้

๑. สอนด้วยความรู้จริง ทำได้จริง จึงสอนเขา
๒. สอนอย่างมีเหตุผล ให้เขาพิจารณาเข้าใจ แจ้งด้วยปัญญาของเขาเอง
๓. สอนให้ได้ผล สำเร็จความมุ่งหมายของเรื่องที่สอนนั้น ๆ เช่น ให้เข้าใจได้จริง เห็นความ
จริง ทำได้จริง นำไปปฏิบัติได้ผลจริง^{๓๓}

๓.๓.๓ หน้าที่ของศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์

ศิษย์พึงบำรุงครูอาจารย์ผู้เป็นทิศเบื้องขวาโดยหน้าที่ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ลูกศิษย์รับเพื่อเป็นการแสดงความเคารพนับถือท่าน
๒. เข้าไปคอยรับใช้เป็นการช่วยเหลือแบ่งเบาภาระกิจของครูบาอาจารย์
๓. เชื่อฟังคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอะไรก็ตามควรคิดว่าครูอาจารย์มุ่ง
ดี ปรารถนาดีต่อตนเสมอ ศิษย์ที่ดีควรพร้อมที่จะเชื่อฟังคำสั่งสอนของท่าน ดังเช่น ที่ท่านเตือนไว้ว่า

พ่อแม่ครู	ผู้การุญ	พระคุณล้น
ทุก ๆ คน	ทราบประจักษ์	เป็นสักขี
ท่านพร้าสอน	วอนสั่ง	ด้วยหวังดี
ควรเปรมปรีดี	ปฏิบัติ	อย่าขัดใจ

๔. ดูแลปรนนิบัติ ช่วยเหลือบำรุงแบ่งเบาภาระของครูบาอาจารย์ตามสมควรแก่โอกาสที่จะ
มาถึง

๕. เรียนศิลปวิทยาโดยเคารพโดยเคารพในตนเอง เคารพในครูบาอาจารย์ เคารพใน
สถานศึกษา เคารพในตำราที่ต้องศึกษาเล่าเรียน^{๓๔}

เมื่อศิษย์สามารถปฏิบัติหน้าที่อันพึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องขวา ๕ ประการได้อย่างสมบูรณ์
และครูก็ได้ปฏิบัติตามหน้าที่ของทิศเบื้องขวา ๕ ประการนี้ได้สมบูรณ์เห็นได้ว่าเป็นเช่นนี้ภัยใด ๆ
ย่อมไม่เกิดจากศิษย์ไปกล่าวร้ายทิศเบื้องขวาในทางกลับกันภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องขวากล้า

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๓๔} ที.ปา. ๑๖/๒๐๐/๓๙.

กรายไปถึงศิษย์ เพราะต่างฝ่ายต่างปราศจากบาปกรรม ๑๔ ประการนั่นเอง ทั้งสองฝ่ายจึงมีแต่ความสุขความเจริญเพียงอย่างเดียว ศิษย์เองก็ได้ชื่อว่าปิดป้องทิศเบื้องขวาเรียบร้อยแล้ว

๓.๓.๔ หน้าที่ของครูอาจารย์ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์

ภณิดา คุสกุล ได้กล่าวถึง ครูอาจารย์ ผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนควรต้องมีความสามารถ และลักษณะพิเศษที่นอกเหนือครูวิชาการต่าง ๆ เช่น ครูผู้สอน ต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการ สื่อสาร และส่งต่อให้แก่เด็กที่ยังมีความสับสนกับกฎเกณฑ์ในสังคม งานอบรมสั่งสอนจึงมิใช่งานที่ กระทำได้โดยง่าย ครูในฐานะที่เป็นผู้อบรมสั่งสอน นั่นคือ การช่วยใน การขยายเจตคติของศิษย์ต่อ กฎเกณฑ์ และพฤติกรรมให้กับศิษย์ด้วย^{๓๕}

ดวงเดือน พันธุนาวิน ได้กล่าวถึง ครูอาจารย์ผู้อบรมสั่งสอน มีบทบาทสำคัญต่อจิตใจ ของศิษย์มาก เพราะศิษย์มักจะเลื่อมใสศรัทธา ผู้ใหญ่ที่มีการศึกษาสูง มีเหตุผลอันสมควร และครูไม่ ว่าจะเป็นฝ่ายใด และแม้แต่พนักงาน นักการภารโรงก็มีบทบาทในการส่งเสริมศิษย์ มากบ้าง น้อยบ้าง ตามปริมาณที่เกี่ยวข้องกับศิษย์ และหลักการที่ส่งเสริมให้กับศิษย์มี ดังนี้

๑. ทำตนให้เป็นที่รักไว้วางใจและเลื่อมใสศรัทธาของศิษย์
๒. ต้องมีเหตุผลไม่ใช้อารมณ์ในการลงโทษและให้รางวัลแก่ศิษย์
๓. กระทำตนเป็นแบบอย่างที่ดี
๔. ลดการควบคุมศิษย์โดยตรง^{๓๖}

ชำเลื่อง วุฒิจันทร์ ได้กล่าวถึง สถานศึกษาจะต้องคัดเลือกครูอาจารย์ที่ทำหน้าที่สอนจากผู้ ที่มีคุณสมบัติและบุคลิกภาพ ดังนี้

๑. เป็นผู้มีความศรัทธาในความเป็นครูอย่างแท้จริง
๒. เป็นผู้มีความวินัย จรรยา มารยาทของครู ตามระเบียบที่ตีงามของครู
๓. มีความรู้ในเรื่องวิชาการศึกษา จิตวิทยาการศึกษา พัฒนาการและการเรียนรู้ของบุคคล จิตวิทยาแนะแนว
๔. มีความรักพอใจในการสอน
๕. มีความรู้ความเข้าใจในหลักสูตร เนื้อหาวิชาที่ตนเองรับผิดชอบในการสอนเป็นอย่างดี
๖. มีบุคลิกภาพและความประพฤติเหมาะสมและสอดคล้องไม่ขัดกับหลักสูตรเนื้อหาวิชา ที่ตนสอนศิษย์
๗. มีความยิ้มแย้ม แจ่มใส อภัยด้วยดี เป็นกันเองกับศิษย์มีอารมณ์เยือกเย็น

^{๓๕} ภณิดา คุสกุล, พัฒนาการจริยธรรม เอกสารการสอนชุดวิชาจริยศึกษาหน่วยที่ ๑-๕, (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช , ๒๕๒๓), หน้า ๗๔๕.

^{๓๖} ดวงเดือน พันธุนาวิน, การพัฒนาจริยธรรม ตำราจิตวิทยา, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗-๒๓.

๘. มีความยินดีต้อนรับและให้ความสะดวกแก่ศิษย์ อุทิศเวลาให้ศิษย์ผู้ติดต่อขอความอนุเคราะห์ในงานของตน และขอคำแนะนำต่าง ๆ

๙. มีศิลปะในการฟัง มีความอดทน มีทักษะในการฟัง และยินดีเป็นผู้ฟังให้โอกาสแก่คนได้ระบายความทุกข์ มีปัญหาขัดข้องใจอารมณ์ และความรู้สึกสะเทือนใจต่าง ๆ

๑๐. เป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะดี กระฉับกระเฉง ว่องไว วางใจ มองโลกในแง่สร้างสรรค์^{๓๗}

ครูอาจารย์ ถือเป็น กัลยาณมิตรเป็นบุคคลผู้เฝ้ายพร้อมด้วยคุณสมบัติที่จะอบรมสั่งสอนแนะนำ ชี้แนะ ชี้แจง ชักจูง ช่วยบอกทาง หรือเป็นตัวช่วยให้ผู้อื่นดำเนินไปตามมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง ดังนั้นมารดาบิดาผู้ปรารถนาความเจริญของบุตร ควรมอบบุตรให้เป็นหน้าที่ของครูอาจารย์ให้อบรมสั่งสอนถ่ายทอดวิชาความรู้ นับว่าเป็นผู้มีพระคุณแก่ศิษย์อย่างมหาศาล ควรที่ศิษย์จะทำการวะ และปฏิบัติต่อครูอาจารย์ ดังข้อปฏิบัติที่ปรากฏในทศ ๖ นี้

๓.๔ ปัจฉิมทิส ทิศเบื้องหลัง: ภรรยา

๓.๔.๑ ความหมายของภรรยา

พจนานุกรม มคอ-ไทย ให้ความหมายของคำว่า ภรรยา หรือ “อภิยา” แปลว่าผู้หญิงอันบุรุษพึงเลื่อม และเป็นผู้บำรุงอนุเคราะห์สามีโดยหน้าที่ ถือเป็นสมบัติที่ควรดูแลเอาใจใส่กันและกันอยู่กัน^{๓๘}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงคำว่า ภรรยา นั้น แปลว่า หญิงที่บุรุษเลื่อม สามีภรรยาจะครองชีวิตอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขนั้น โดยพื้นฐานอันมั่นคงสามีภรรยาควรมีสมาชิวิตธรรม ๔ ประการ ได้แก่

๑. สมสัทธา มีศรัทธาเสมอกัน ได้แก่ มีหลักการ มีความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา มีเป้าหมายชีวิตที่เสมอกัน

๒. สมสีลา มีศีลเสมอกันได้แก่ ความประพฤติศีลธรรมจรรยา กิริยามารยาทอบรมมาดีเสมอกัน

๓. สมจาคา มีจาคะเสมอกัน ได้แก่ มีนิสัยเสียสละ ชอบช่วยเหลือ ไม่เห็นแก่ตัว ใจกว้างเสมอกัน

๔. สมปัญญา ได้แก่ มีปัญญาเสมอกัน คือ มีเหตุผล มีความคิดสร้างสรรค์ ไม่ติดด้านเข้าใจกันเห็นอกเห็นใจกัน พุดกันรู้เรื่อง^{๓๙}

^{๓๗} ข้าเรื่อง วุฒิจันทร์, *หลักการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา , ๒๕๒๔), หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^{๓๘} พันตรี ป.หลงสมบุรณ์, *พจนานุกรม มคอ-ไทย*, อ่างแล้ว, หน้า ๗๓๗.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ธรรมนุญชีวิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๔๙.

๓.๔.๒ ความหมายของภรรยาทางพระพุทธศาสนา

ภริยาสูตร ได้กล่าวถึงว่า การที่สามีภรรยาใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันได้นั้นพระพุทธศาสนากล่าวว่า เพราะเคยอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน และด้วยการเกื้อกูลกันในชาติปัจจุบัน การดำเนินชีวิตจะราบรื่นก็ต่อเมื่อสามีภรรยาปฏิบัติหน้าที่ของตน หากขาดหลักธรรมในการดำเนินชีวิตย่อมไม่เกิดความสุข ดังนี้

ครั้งหนึ่ง ที่พระพุทธเจ้าได้รับสิ่งเรียกนางสุชาดามาเข้าเฝ้าแล้วพระองค์ได้ตรัสสอนนางสุชาดา ถึงประเภทของภรรยา ๗ จำพวก ได้แก่

๑. ภรรยาเพชฌฆาต หมายถึง ภรรยาที่คิดประทุษร้ายสามี ไม่เกื้อกูลอนุเคราะห์ยินดีต่อชายอื่น ดูหมิ่นสามี เป็นหญิงที่เข้าซื้อผัวด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี มีความดุร้ายดุจดุจดุชฌฆาต

๒. ภรรยาตุจนาจโจร หมายถึง ภรรยาที่มุ่งจะยกยอกทรัพย์ของสามี แม้จะเพียงเล็กน้อย ที่สามีประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมมา มีความละโมภคิดแต่จะเอาประโยชน์โจร

๓. ภรรยาตุจนายหญิง หมายถึง ภรรยาที่ไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาบคาย มักพูดคำชั่วหยาบ ชมชู้สามีผู้ขยันหมั่นเพียร ภรรยาจำพวกนี้ประพฤติตนเหมือนเจ้านาย

ภรรยา ๓ จำพวกแรกนี้ ไม่ใช่ภรรยาที่ดี แต่ล้วนแล้วต้องตามหลังบุรุษทั้งนั้น ส่วนภรรยาที่ดีนั้น คือ ภรรยาอีก ๔ จำพวกหลัง ได้แก่

๔. มาตุภริยา ภรรยาที่รักสามีเหมือนมารดารักบุตร

๕. ภคินีภริยา ภรรยาที่รักสามีเหมือนกับน้องสาวรักพี่ชาย

๕. สขีภริยา ภรรยาที่ดีต่อสามีเหมือนสหาย

๗. ทาสีภริยา ภรรยาที่ไม่ประพฤตินอกใจเคารพสามีเหมือนกับทาสีเคารพนาย^{๑๐}

๓.๔.๓ หน้าที่ของสามีพึงบำรุงภรรยา

ผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ภรรยาโดยหน้าที่ ๕ ประการ คือ บำรุงภรรยาด้วยการ ให้เกียรติยกย่อง ไม่ดูหมิ่นไม่ประพฤตินอกใจมอบความเป็นใหญ่ภายในเรือน ให้เครื่องแต่งตัว ให้ของขวัญ

๑. ให้เกียรติยกย่อง ภรรยาทั้งในด้านรูปร่าง วิชาความรู้ ฝีมือ หน้าที่การงาน ครอบครัวยุคสกุลของเธอ

๒. ไม่ดูหมิ่น ภรรยาของตนเองในด้านรูปร่าง วิชาความรู้ ฝีมือ หน้าที่การงาน ครอบครัวยุคสกุลของเธอ

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ ไม่เกี่ยวข้องมีเพศสัมพันธ์กับหญิงอื่น นอกจากภรรยาของตน คือ มีความจงรักภักดีต่อภรรยาของตน

^{๑๐} อิง.สศตค. ๓๗/๖๐/๑๖๑-๑๖๔.

๔. มอบความเป็นใหญ่ภายในเรือนให้ ภรรยาดูแลรับผิดชอบ เอาใจใส่ ภายในครอบครัว ภรรยาก็มีความรู้สึกภาคภูมิใจที่ได้ทำงานเต็มตามหน้าที่ของตน

๕. ให้เครื่องแต่งตัว ให้ของขวัญ ให้รางวัล ให้ของฝาก เมื่อจากไปในที่ไกล ๆ ก็มีของติดมือมาฝาก แสดงให้เห็นว่าตนมีเยื่อใยอาลัยผูกพันต่อภรรยาของตน

๓.๔.๔ หน้าที่ของภรรยายอมอนุเคราะห์สามี

ภรรยาผู้มีหลักธรรม ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยหน้าที่ ๕ ประการ ดังนี้

๑. จัดการงานดี ภรรยาผู้มีบทบาทอย่างสำคัญในการครองเรือน ครองสุข ณะนั้นการงานต่าง ๆ ที่สามีมอบหมายให้ความเป็นใหญ่ควรจัดการงานให้ดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี แสดงถึงความมีอัธยาศัยไมตรีต่อญาติพี่น้องของฝ่ายสามี และของตน เอื้อเฟื้อเกื้อกูลตามสมควรแก่ฐานะสามีภรรยาเปรียบเหมือนคนคนเดียวกัน ควรคอยดูรักษาหน้าที่ภรรยาที่ดี ประณินบัญญัติลูกสามีให้มีความสุข คอยดูแลเอาใจให้เขารุ่งเรืองต่อไป อย่าให้เสียได้ สิ่งใดที่ควรห้ามควรเตือนก็ต้องเตือน สิ่งใดที่ควรหนุนก็ต้องหนุน สำหรับตัวเอง ก็ต้องระมัดระวังรักษาตัวให้ดี ต้องอดออมทั้งกายและใจ จงประพฤติเฉพาะสิ่งที่ควร สิ่งใดที่ควรเว้นก็ต้องเว้น จงคิดถึงสามี และฐานะวงศ์ตระกูลของเขาก่อนความสุขสบายของตัวเอง

๓. ไม่ประพฤติล่วงใจสามีไม่เกี่ยวข้องมีเพศสัมพันธ์กับชายอื่น นอกจากสามีของตน คือ มีความจงรักภักดีต่อสามีของตน เหมือนเทวดาภายในเรือน

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ ให้เก็บสะสมทรัพย์เหมือนแมลงผึ้งผนวกรังและเมื่อทรัพย์สินมั่งคั่งใหญ่โตเหมือนดังจอมปลวกแล้ว ให้ทำการแบ่งทรัพย์สมบัติออกเป็น ๔ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ใช้เลี้ยงดูสมานมิตรและใช้ซื้อข้าวของเครื่องใช้

ส่วนที่ ๒ กับส่วนที่ ๓ ใช้ในการประกอบกิจการงาน ลงทุนสร้างอาชีพ

ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ใช้ในยามอันตราย ยามเจ็บป่วย บาดเจ็บ ทำงานไม่ไหว

๕. ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจทั้งปวง ภาระที่ตนจะต้องรับผิดชอบในฐานะของแม่ศรีเรือน มี การงานต่าง ๆ ที่ผู้เป็นภรรยาควรมีความขยันไม่ให้ความบกพร่องในการงานได้^{๔๑}

หน้าที่ของสามีพึงบำรุงภรรยาด้วยหน้าที่ ๕ ประการ และภรรยาผู้เป็นทิศเบื้องหลัง ย่อมอนุเคราะห์สามีโดยหน้าที่ ๕ ประการ เช่นกัน เป็นอันชื่อว่าสามีได้ปิดป้องทิศเบื้องหลังนั้น ทำให้เกษมปลอดภัยแล้ว เห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ ภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากสามีกล้ากรายไปสู่ทิศเบื้องหลังและภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องหลังกล้ากรายไปถึงสามี เพราะต่างฝ่ายต่างปราศจากกรรมชั่ว ๑๔ ประการนั่นเอง ทั้งสามีและภรรยาจึงมีแต่ความสุขความเจริญเพียงอย่างเดียว สามีก็ได้ชื่อว่าปิดป้องทิศเบื้องหลังเรียบร้อยแล้ว

^{๔๑}ที่.ป. ๑๖/๒๐๑/๗๙-๘๐.

๓.๕ อุตฺตรทิสฺ ทิศเบ็องซ้าย: มิตรสหาย

๓.๕.๑ ความหมายของมิตร

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^{๔๒} ได้ให้ความหมายของคำว่า มิตร หมายถึง เพื่อนรักใคร่ เพื่อนคุ้นเคย ความเป็นเพื่อนระหว่างเขาทั้งสอง คือ มิตรสหายเพื่อนฝูง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า มิตร หมายถึง เพื่อนผู้ร่วมจรุระร่วมกิจร่วมการหรือร่วมอยู่ในสภาพอย่างเดียวกัน ผู้ชอบพอบคบหากันในทางธรรม ความมีเนื้อแท้ของความเป็นเพื่อนอยู่ที่ความมีใจหวังดีมีความปรารถนาดีต่อกัน คือ มีเมตตาไมตรีต่อกัน เพื่อนที่มีคุณสมบัติเช่นนี้ เรียกว่า มิตร^{๔๓}

^{๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, อ้างแล้ว, หน้า ๙๐๗.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : ธนธัชการพิมพ์ , ๒๕๕๓), หน้า ๓๒๐.

๓.๕.๒ ความหมายของมิตรสหายทางพุทธศาสนา

พจนานุกรม-บาลี-ไทย-อังกฤษ ให้ความหมายของ มิตร หมายถึง เพื่อน หรือสหาย และแยกมิตรออกเป็น ๒ ประเภท คือ ประเภทแรก “อาคาริก” หมายถึง เพื่อนที่เป็นชาวบ้านหรือฆราวาส ผู้มีคุณธรรมกรุณาตามปกติธรรมดา ประเภทที่ ๒ “อนาคาริก” หมายถึงเพื่อนที่เป็นสมณะ ประเภทหลังนี้จะมีคุณธรรมความดีทางจิตใจ และอธิบายต่อไปว่า เพื่อนที่ดีควรทำหน้าที่เป็นที่เลี้ยงผู้ให้คำแนะนำ ที่ถูกทางธรรม ที่เรียกว่า กัลยาณมิตร และเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นสังคมความประสานสามัคคีนำความเจริญมาสู่หมู่คณะมิตรสหายที่ดีควรบำรุงอนุเคราะห์กันด้วยหน้าที่^{๔๔}

พจนานุกรม บาลี-ไทย ฉบับนักศึกษาได้ให้ความหมายไว้ว่า “มิตต” หมายถึง เพื่อน หรือมิตร “ปฏิรูป” หมายถึง ความดี ความเหมาะสม ความควร ความเหมาะสมสม “มิตตปฏิรูปก” หมายถึง มิตรเทียม มีรูปเหมือน มีความหยาบ มีความคล้ายคลึง มีความเทียม มีการปลอมแปลง “มิตตเภท” การทำลายไมตรี “มิตตทุทุ” “มิตตทุพุกิ” หมายถึงผู้ประทุษร้ายมิตร เป็นต้น^{๔๕}

สารานุกรมพระพุทธศาสนาได้อ้างถึง สุเขาวนฺ พลอยชุมได้ให้ความหมายว่า มิตร กล่าวโดยสาธารณนัย หมายถึง ผู้รักใคร่สนิทกัน ชื่อว่ามิตร เช่น คำว่า มาตา มิตตสเกษเร แปลว่า เป็นมิตรในเรือนตน คนผู้มีเมตตาให้แก่กันชื่อว่ามิตร มิตรสหายที่ดีควรบำรุงกันด้วยด้วยหน้าที่ ๕ ประการ^{๔๖}

๓.๕.๓ หน้าที่ของกุลบุตรพึงบำรุงมิตรสหาย

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม^{๔๗} ได้อธิบาย หน้าที่ของมิตร ที่แสดงต่อมิตร หมายถึง การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละแบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของการแสดงน้ำใจไมตรีในสิ่งที่เพื่อนต้องการ ทั้งยังสร้างความผูกพันให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ผู้เป็นทิศเบื้องซ้าย ของทิศ ๖ ในสังคาลกุสูตร โดยหน้าที่ ๕ ประการดังนี้

๑. การให้ การแบ่งปันสิ่งของให้
๒. กล่าววาจาเป็นที่รัก
๓. ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์
๔. วางตนสม่ำเสมอ

^{๔๔} มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, *พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๓๒), หน้า ๖๑๘.

^{๔๕} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัตนิก, *พจนานุกรม ฉบับบาลี-ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญหาท่าพระจันทร์ , ๒๕๓๐), หน้า ๗๒๐.

^{๔๖} สุเขาวนฺ พลอยชุม, *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิภวราชาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๓๘๖-๓๘๘.

^{๔๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๖๗-๑๖๘.

๕. ไม่พูดจาหลอกลวงกัน

จากนั้นทรงทรงแนะนำให้เกิดสะสมทรัพย์เหมือนแมลงผึ้งผนวกรังและเมื่อทรัพย์สิ้นมั่งคั่งใหญ่โตเหมือนดั่งจอมปลวกแล้ว ให้ทำการแบ่งทรัพย์สมบัติออกเป็น ๔ ส่วน คือ

ส่วนที่ ๑ ใช้เลี้ยงดูสมานมิตรและใช้ซื้อข้าวของเครื่องใช้

ส่วนที่ ๒ กับ ส่วนที่ ๓ ใช้ในการประกอบการงาน ลงทุนสร้างอาชีพ

ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ใช้ในยามอันตราย ยามเจ็บป่วย บาดเจ็บ ทำงานไม่ไหว

๓.๕.๔ หน้าที่ของมิตรสหายย่อมอนุเคราะห์กุลบุตร

๑. ป้องกันมิตรผู้ประมาทแล้ว

๒. ป้องกันทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว

๓. เมื่อมีภัยก็เป็นที่พักพิงนั้ได้

๔. ไม่ละทิ้งในยามอันตราย

๕. นับถือตลอดถึงวงศ์ตระกูลของมิตร

บุคคลผู้เป็นมิตรสหายทิศเบื้องซ้ายย่อมอนุเคราะห์โดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ ย่อมชื่อว่าบุคคลได้ปิดป้องเห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ ภัยใด ๆ ย่อมไม่มีโอกาสเกิดจากตัวเราไปกล่าวร้ายสู่ทิศเบื้องซ้าย และภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องซ้ายกล่าวร้ายมาถึงเราเพราะต่างฝ่ายต่างปราศจากกรรมชั่ว ๑๔ ประการนั่นเอง ทั้งเราและเพื่อนจึงมีแต่ความสุข ความเจริญเพียงอย่างเดียว เราเองก็ได้ชื่อว่าปิดป้องทิศเบื้องซ้ายเรียบร้อยแล้ว^{๔๘}

๓.๖ เกล็ดมิตินิสิตเบื้องล่าง : ทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้

๓.๖.๑ ความหมายของทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้

พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์^{๔๙} ได้กล่าวถึง ทาสกรรมกรลูกจ้าง คนงาน คนใช้ หมายถึง ลูกจ้างที่ใช้แรงงาน เป็นจำพวกไม่ใช่ทาส แยกเป็นคนรับจ้างชั่วคราว และเป็นคนงานประจำ ซึ่งนิยมเรียกกันว่าทาสกรรมกรลูกจ้าง คนใช้

ทาสมีกำเนิดตั้งแต่สมัยอินเดียยุคชนเผ่าที่เรียกตนเองว่า “อารยะ” อพยพเข้ามาทางตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และรุกไล่ชนถิ่นเดิมให้ถอยร่นลงไปได้ และเข้าอาศัยอยู่ตามป่าเขา พวกอริยะหรืออารยะพวกนี้ถือตัวว่าเป็นพวกที่เจริญกว่า และเหยียดชนถิ่นเดิมว่าเป็นพวก “มิลิกชะ” หรือ “มเลจฉะ” โดยกล่าวหาว่าเป็นพวกคนเถื่อน เป็นพวกทาส ต่อมาพวกอริยะเข้าครอบครองถิ่นฐานมั่นคงแล้ว ได้จัดหมู่ชนเป็นวรรณะ โดยให้พวกชนถิ่นเดิมหรือพวกทาสเป็นวรรณะ

^{๔๘}ที่.ป. ๑๖/๒๐๒/๘๐.

^{๔๙}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓๐.

ศูทร ซึ่งหมายถึงชนชั้นต่ำ เป็นพวกทาสกรรมกร ส่วนกลุ่มชนอารยะถูกกำหนดให้เป็นวรรณะชั้นสูง ๓ วรรณะ ได้แก่ วรรณะกษัตริย์ เป็นชนชั้นเจ้า ชนชั้นปกครองหรือนักรบ วรรณะพราหมณ์ ชนชั้นเจ้าตำราเจ้าพิธี และวรรณะแพศย์ เป็นพวกพ่อค้าและกสิกร ในคติเดิมของพวกพราหมณ์นั้นถือว่าพวกทาสนั้นเป็นวรรณะที่ต่ำ เพราะเกิดจากพระบาทของท้าวมหาพรหม^{๕๐}

๓.๖.๒ ความหมายของทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้ทางพระพุทธศาสนา

ใน คัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้กล่าวถึง ทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้ไว้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ให้ความสำคัญในความเป็นมนุษย์เท่าเทียมกัน ไม่ได้มองคุณค่าของมนุษย์ตามชนชั้นหรือวรรณะ เพราะฉะนั้น ทาสกรรมกรหรือคนรับใช้ จึงมีคุณค่าเท่าเทียมกันกับคนในชนชั้นอื่น ๆ^{๕๑}

การประพดกับทาสกรรมกรหรือคนรับใช้ด้วยธรรม ด้วยความสม่าเสมอนั้น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องว่าเป็นสิ่งประเสริฐ ดังทรงตรัสว่า การงานที่มีเหตุประกอบด้วยธรรม ซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลสามารถเลี้ยงทาสกรรมกรและคนรับใช้ ไม่ทำบาปกรรม และปฏิบัติตามข้อปฏิบัติก็จะเป็นบุญได้ บุรุษหรือคนดีที่เกิดมาในตระกูลที่มั่งคั่งร่ำรวยแล้วควรคำนึงถึงประโยชน์ คำนึงถึงประโยชน์เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก ซึ่งรวมถึงทาสกรรมกรและคนรับใช้ ผู้ที่เกิดในตระกูลที่ร่ำรวยกว่า ควรที่จะกระทำตนเหมือนหมาเหมม ที่ให้ความชุ่มชื้นแก่ข้าวและกล้าโดยทั่วไป จึงจะได้ชื่อว่ามีเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก

๓.๖.๓ นายจ้างพึงบำรุงทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้

ผู้เป็นนาย ควรบำรุงแก่ทาสกรรมกร ลูกจ้าง ผู้เป็นคนรับใช้ โดยควรทำหน้าที่ของตน ๕ ประการ ดังนี้

๑. จัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลังให้งานที่ลูกน้องถนัดทำได้ดี
๒. ให้อาหารและค่าจ้างให้เงินตอบแทนตามความสามารถ
๓. ดูแลรักษายามเจ็บป่วยให้สวัสดิการดูแลเมื่อเจ็บป่วยไม่สบาย
๔. ให้อาหารมีรสแปลกให้ของกินอร่อยๆกิน เพื่อมีแรงกายใจในการทำงาน
๕. ให้หยุดงานตามโอกาสหยุดงานให้ลูกน้องได้พักผ่อนบ้าง

ผู้ทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้ เป็นบุคคลที่มีชีวิตและความเป็นอยู่ที่น่าเห็นใจ ดังที่ปรากฏใน คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาหลายเล่ม ผู้เป็นทาสกรรมกรนั้นจะต้องตื่นก่อน นอนทีหลัง คอยเฝ้ารับคำสั่ง ผู้เป็นนาย คอยประพดให้ถูกใจ ต้องพูดด้วยถ้อยคำไพเราะ ต้องคอยสังเกตสีหน้าผู้เป็นนายผู้เป็นทาสนั้นไม่สามารถพึ่งตนเองได้ ต้องพึ่งผู้อื่น จะไปไหนตามใจชอบก็ไม่ได้ ขาดความเป็นไทยแก่ตนเอง

^{๕๐} ม.ม.อ. ๒๑/๓๐๑-๓๐๒.

^{๕๑} ที.ปา. ๑๖/๒๐๓/๘๐.

เหล่าคนที่เป็นทาส เป็นคนรับใช้ เป็นคนงาน ของผู้เป็นนายนั้น ย่อมต้องประสบกับอาชญาคุกคาม ถูก ภัยคุกคาม ต้องมีน้ำตานองหน้าไปทำงานอยู่เสมอ แต่ผู้เป็นทิศเบื้องล่าง ทาสกรรมกรลูกจ้าง คนใช้ ก็ ควรอนุเคราะห์ตอบนายเช่นกัน

๓.๖.๔ ทาสกรรมกร ลูกจ้างคนใช้ย่อมอนุเคราะห์นายจ้าง

หน้าที่ของทาสกรรมกร ลูกจ้าง คนใช้ ไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๑. ตื่นขึ้นทำงานก่อนนายออกทำงานก่อนเจ้านาย
๒. เลิกงานเข้านอนทีหลังนายหยุดเลิกงานทีหลังเจ้านาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้ยินดีในสิ่งที่เจ้านายให้ไม่มีโอว
๔. ทำงานให้ดีขึ้นพยายามพัฒนาฝีมือให้ดียิ่งๆขึ้นไป
๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญเอาคุณความดีที่เจ้านายดีมีต่อเรามาประกาศยกย่อง

สรรเสริญ^{๕๒}

ลูกจ้าง คนใช้ ทาสกรรมกรผู้เป็นทิศเบื้องล่าง นายบำรุงโดยหน้าที่ ๕ ประการนี้ย่อม อนุเคราะห์นายด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ เช่นกัน ทิศเบื้องล่างนั้นเป็นอันเชื่อว่านายได้ปกป้อง ทำให้ เกษมปลอดภัยแล้ว เห็นได้ว่าเมื่อเป็นเช่นนี้ภัยใด ๆ ย่อมไม่มีโอกาสเกิดจากฝ่ายนายจ้างไปกล่าวร้ายสู่ ทิศเบื้องล่าง และภัยใด ๆ ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องล่างกล่าวร้ายมาถึงฝ่ายนายจ้าง คือ ต่างฝ่ายต่าง ปราศจากกรรมชั่ว ๑๔ ประการ ฝ่ายนายจ้างแสดงออกซึ่งพรหมวิหารธรรม ฝ่ายลูกจ้างตอบสนอง ด้วยอิทธิบาทธรรม ทั้งสองฝ่ายจึงมีแต่ความสุขความเจริญเพียงอย่างเดียว ฝ่ายนายจ้างก็ได้ชื่อว่าปิด ป้องทิศเบื้องล่างเรียบร้อยแล้ว

๓.๗ อุปริมาทิส ทิศเบื้องบน : สมณพราหมณ์

๓.๗.๑ ความหมายของสมณพราหมณ์

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้กล่าวถึง สมณพราหมณ์ หมายถึง พระสงฆ์ สมณะ แปลว่า ผู้ สงบ เป็นผู้บำเพ็ญสมณะธรรมในพระพุทธศาสนา ผีกลั่นตนเป็นผู้มีศีล ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ด้วยศีล สมาธิ ปัญญา มาอย่างเต็มที่ จนกระทั่งมีกาย วาจา และใจ สงบแล้วจากบาป เช่น ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา นักบวช ผู้เป็นทิศเบื้องบน ควรมีหน้าที่บำรุงอนุเคราะห์กันและกันโดยหน้าที่^{๕๓}

^{๕๒}ที่.ปา. ๑๖/๒๐๓/๘๐-๘๑.

^{๕๓}พระสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิตธรรมทายาท, (กรุงเทพมหานคร : ฐานการพิมพ์ , ๒๕๔๓), หน้า

๓.๗.๒ ความหมายของสมณพราหมณ์ทางพระพุทธศาสนา

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ ได้กล่าวถึง สมณะ แปลว่า ผู้สงบ หมายถึง พระสงฆ์ นักบวชทั่วไป แต่ในพระพุทธศาสนา ท่านให้หมายจำเพาะ หมายถึงผู้ระงับบาป ได้แก่ พระอริยบุคคล และผู้ปฏิบัติเพื่อระงับบาป ได้แก่ผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอริยบุคคล ส่วนพราหมณ์ หมายถึงคนวรรณะหนึ่งใน ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร พราหมณ์เป็นวรรณะนักบวช และเป็นเจ้าพิธีกรรม ถือตนว่าเป็นวรรณะสูงสุด เกิดจากปากพระพรหม ส่วนสมณพราหมณ์ ในการศึกษาให้หมายเฉพาะ “พระภิกษุสงฆ์” ที่ปฏิบัติตามคำสอนแล้วปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น^{๕๔}

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ ได้กล่าวถึง ลักษณะของสมณะ ในพระพุทธศาสนา คือ สมณะควรสงบกายสำรวมระวัง ไม่ว่าจะอยู่ที่ใดไม่ควรทำการเบียดเบียน ดังที่ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงชมพระโมคคัลลานะ ในเรื่องนี้ว่า ถึงแม้ท่านจะมีฤทธิ์มาก แต่ท่านไม่ว่าจะอยู่ที่ใด ท่านก็ไม่ทำการเบียดเบียนแก่ตระกูลนั้นเลย จะรับแต่ของถวายแต่พอประมาณ เปรียบเหมือนแมลงภูบินเข้าสวน ดูดเกสรดอกไม้ อิ่มหน้าสำราญ แต่ไม่ทำความชอกช้ำให้แก่ต้นไม้เลย สมณะควรสงบวาจา คือ ไม่เป็นคนปากร้าย ไม่ยุยงใส่ร้ายป้ายสี ควรมีวาจาที่เป็นอรรถเป็นธรรม ไม่ใช่วาจาเป็นคมหอกคมดาบ สมณะควรสงบใจเป็นสุขอยู่ภายใน สงบจากบาปกรรม ตรีกตรองถึงธรรมเป็นอารมณ์ จิตใจของสมณะย่อมเป็นไปด้วยความเมตตากรุณา ไม่เป็นพิษเป็นภัยต่อผู้ใด^{๕๕}

สมณะ คือ มีความสงบกาย สงบวาจา และสงบใจ ส่งผลให้สมณะมีความสง่างามมีความอิมเอบในตนเอง เพราะมีความเชื่อมั่นในคุณธรรม เป็นตัวอย่างให้เห็นถึงอานิสงส์ของการประพฤติปฏิบัติชอบ^{๕๖}

สมณะ คือ การระลึกถึงคุณธรรมของผู้สงบ และการเห็นข้อวัตรปฏิบัติของผู้สงบที่น่าเลื่อมใสนับถือ ด้วยคุณลักษณะของผู้สงบโดย ๓ ทาง คือ

๑. การพบการเห็นด้วยตาเห็น ความหมายก็ตรงตัว คือ การเห็นจากการสัมผัสด้วยสายตาของตนเอง แล้วมีความประทับใจในความสำรวมในกาย

๒. การคิดการเห็นด้วยใจเนื่องจากความสำรวมกาย วาจา ใจของสมณะจะช่วยโน้มน้าวจิตใจของเราให้อ่อนอ่อนผ่อนตาม และรับฟังหลักคำสอนด้วยใจที่ยินดี ซึ่งนั่นก็หมายถึงการเปิดใจเราให้สมณะได้ชี้หน้านั้นเอง

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*, อ่างแล้ว, หน้า ๓๙๗.

^{๕๕} พระสมชาย ฐานวุฑโฒ, *มงคลชีวิตธรรมทายาท*, (กรุงเทพมหานคร : ฐานการพิมพ์, ๒๕๔๓), หน้า ๒๖๕.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๖.

๓. การรู้การเห็นด้วยปัญญา หมายความว่า การรู้โดยการใช้ปัญญาใคร่ครวญ พิจารณาในการสัมผัส และเข้าถึงและรับรู้ถึงคำสอนของสมณะผู้นั้น และรู้ว่าท่านเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมอย่างแท้จริงดังคำกลอนที่ว่า

การพบเห็น	สมณะ	ผู้สงบ
แล้วนอนบง	ถามไถ่	ไตรสิกขา
หมั่นฝึกหัด	ทุกวัน	ด้วยปัญญา
ย่อมซักพา	จิตตรง	มงคลมี ^{๕๗}

สมณะ มีอยู่ ๒ ชั้น คือ สมณะบุคคล กับสมณะธรรม คือ ที่เห็นเป็นรูปร่างตัวตนเป็นสมณะ เรียกว่า สมณะบุคคล ส่วนคุณงามความดีที่มีอยู่ในตัวสมณะบุคคลนั้น เรียกว่า สมณะธรรม เราควรจะดูสมณะควรดูให้เห็นทั้งตัวสมณะบุคคล และสมณะธรรม จึงจะเห็นโดยครบถ้วนทั้ง ๒ ประการ ดังนี้

๑. ห้ามไม่ให้ ทำความชั่ว บทบาทหน้าที่หลักของสมณะนักบวช คือ นำหลักคำสอน พระธรรมพระวินัย ที่ได้ศึกษามา ออกเผยแผ่ชี้แจงให้กับศาสนิกชนทราบว่าจะอะไรคือความดี อะไรคือความชั่ว แนะนำ ห้ามปราม ไม่ให้ทำความชั่ว ชี้ทางบรรเทาทุกข์ให้แก่ศาสนิกชนให้เห็นทางสว่าง

๒. ให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดีบทบาทหน้าที่ของสมณะนักบวช คือ บอกกล่าว ศาสนิกชนให้ประพฤติปฏิบัติให้ตั้งอยู่ในหลักศีลธรรม คุณธรรม ชี้แจงแสดงผลของความดี อันจะนำความสุขความเจริญมาสู่ตัวเขา และคนที่เกี่ยวข้อง คือ ชี้ทางพ้นทุกข์ ชี้สุขเกษมศานต์

๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี และมีน้ำใจอันดีงาม การสงเคราะห์มี ๒ อย่าง คือ สงเคราะห์ด้วยสิ่งของ และสงเคราะห์ด้วยธรรม การสงเคราะห์ด้วยธรรม หมายถึง การสั่งสอน แนะนำ และปฏิบัติธรรมต่อกัน ส่วนศาสนิกชน สงเคราะห์สมณะนักบวช จะเน้นวัตถุสิ่งของ และการปฏิบัติตนด้วยเมตตา

๔. ให้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง และให้สิ่งที่เคยฟังแล้ว ให้แจ่มแจ้งการศึกษาการสนทนานั้น มีบางเรื่องและผู้ฟังเคยฟังมาแล้ว แต่ควรพยายามพัฒนาความรู้ ความเข้าใจให้แก่ผู้ฟัง ด้วยการให้เขาได้ฟังในเรื่องที่ได้ฟังมาแล้วเขาได้รับประโยชน์ และเรื่องนั้นที่เขายังไม่เคยได้ยินได้ฟังมาก่อน

๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้งเข้าใจชัด อาจใช้ตัวอย่าง อุปมา หลักวิชา เข้ามาช่วยในการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ตามแนวทางการสอนของพระธรรมกถึก ที่ตั้งจิตเมตตาปรารถนาที่จะให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ฟังเป็นสำคัญ

^{๕๗} พระสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิตธรรมทายาท, (กรุงเทพมหานคร : ฐานการพิมพ์ , ๒๕๔๓), หน้า

๖. บอกลงสวรรค์ คือ ทางดำเนินชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้คือ ละความชั่วประพฤติดี เพื่อประโยชน์ต่อบุคคลนั้นเมื่อตายแล้วไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เพราะผลจากการละความชั่ว และ ประพฤติความดี^{๕๘}

๓.๗.๓ หน้าที่ของศาสนิกชนควรบำรุงสมณพราหมณ์

สมณพราหมณ์ คือ ผู้มีศีล ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา นักบวช ผู้เป็นทิศเบื้องบน ดังนั้น ในเบื้องต้นที่ควรให้สัจผู้ครองเรือน พึงกระทำต่อสมณพราหมณ์ เพื่อแสดงการต้อนรับ คือ เมื่อ เห็นแล้วก็ควรทำปฏิบัติดังนี้

๑. ต้องเข้าไปหา คือ เข้าไปขอคำแนะนำชี้แนะจากท่าน หรือให้ความเคารพท่าน
๒. ต้องเข้าไปบำรุงช่วยเหลือ คือ การช่วยเหลือท่านในโอกาสอันควร เพื่อแบ่งเบาภาระของท่าน
๓. ต้องเข้าไปฟัง คือ การรับฟังคุณธรรม หลักคำสอนของท่านมาไว้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาวชีวิต
๔. หมั่นระลึกถึงท่าน คือ การระลึกถึงความดีที่ท่านมีแล้วนำมาเป็นตัวอย่างกับตัวเราเอง
๕. รับฟังรับปฏิบัติ คือ การรับคำแนะนำของท่านมาปฏิบัติทำตามเพื่อให้เกิดผล ครั้นเมื่อติดขัดก็ใคร่แก้ไขเพื่อให้รู้จริงเห็นจริงตามนั้น

บุคคลทั้งหลายผู้หวังความเจริญ ควรบำรุงสมณพราหมณ์ ผู้มีศีล ภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี นักบวช ผู้เป็นทิศเบื้องบนโดยทำหน้าที่ของตน ๕ ประการคือ

๑. การแสดงออกทางกาย ทำสิ่งใดก็ทำด้วยเมตตา
๒. การแสดงออกทางคำพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา
๓. คิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา
๔. เปิดประตูต้อนรับด้วยความเต็มใจ
๕. อุปถัมภ์ด้วยปัจจัย ๔ อามิสทานเครื่องยังชีพอยู่เนื่อง ๆ

๓.๗.๔ หน้าที่ของสมณพราหมณ์ยอมอนุเคราะห์ศาสนิกชน

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในคุณงามความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี และมีน้ำใจอันดีงาม
๔. ให้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟัง และให้สิ่งที่เคยฟังแล้ว ให้แจ่มแจ้ง
๕. อธิบายสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง

๖. บอกลงสวรรค์ คือ ทางดำเนินชีวิตที่มีความสุขความเจริญให้^{๕๙}

^{๕๘} พระสมชาย ฐานวุฑโฒ, มงคลชีวิตธรรมทายาท, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖๘.

นักบวช สมณพราหมณ์ผู้เป็นทิศเบื้องบน บุคคลควรบำรุงด้วยหน้าที่ ๕ ประการนี้ และนักบวช สมณพราหมณ์ย่อมอนุเคราะห์บุคคลด้วยหน้าที่ ๖ ประการนี้ ทิศเบื้องบนนั้นเป็นอันชื่อว่าบุคคลได้ปิดป้องทำให้เกษมปลอดภัยแล้วด้วยประการฉะนี้ เห็นได้ว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ ภัยใด ๆ ย่อมไม่มีโอกาสเกิดจากฝ่ายบุคคลไปกล่าวกรายทิศเบื้องบนได้ และภัยใด ๆ ก็ย่อมไม่เกิดจากทิศเบื้องบนกล่าวกรายมาถึงบุคคลได้ เพราะต่างฝ่ายต่างเคร่งครัดในการปฏิบัติตนให้พ้นจากกรรมชั่วทั้ง ๑๔ ประการ โดยสิ้นเชิงนี้ เนื่องจากบุคคลได้รับการอบรมเคี่ยวเข็ญจากทิศเบื้องบนให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญานั้นเอง เมื่อสมณพราหมณ์มีฐานะเป็นเพื่อนาบุญให้บุคคลได้รับการบำรุงด้วยอามิสบูชา ท่านย่อมทุ่มเทปฏิบัติธรรมเพื่อความพ้นทุกข์ ดังนั้นทั้งสองฝ่ายจึงมีแต่ความสุขความเจริญ ตามเส้นทางของตนอย่างแท้จริง

ในสังคมปัจจุบัน บุคคลส่วนใหญ่ไม่เข้าใจเรื่องทิศ ๖ ในสิงคาลกสูตรอย่างแท้จริง การปฏิบัติต่อบุคคลทั้งหลายก็บกพร่องไป และอาจมีบุคคลที่ไม่รู้จักเรื่องทิศ ๖ ในสิงคาลกสูตรเลย ดังนั้นจึงควรเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ นักบวช หรืออุบาสก อุบาสิกา ผู้ที่มีหน้าที่ในการรักษาและสืบทอดคำสอนในพระพุทธศาสนา ควรนำหลักธรรมในสิงคาลกสูตรไปเผยแผ่แก่บุคคลที่ยังไม่เข้าใจ ให้ได้ปรับตนเองในการดำเนินชีวิตให้ได้เข้าใจ และสามารถนำไปปฏิบัติได้ด้วยตนเองจะทำให้ชีวิตมีความสุข เมื่อบุคคลทั้งหลายในทิศ ๖ ในสิงคาลกสูตร อันประกอบด้วย มารดาบิดาและบุตร ครูอาจารย์และศิษย์ ภรรยาและสามี มิตรและกุลบุตร ลูกจ้างและนายจ้าง พระภิกษุและศาสนิกชนทั่วไป ปฏิบัติต่อกันด้วยหน้าที่ดังที่ปรากฏตามหลักทิศ ๖ บุคคลเหล่าย่อมได้ชื่อว่า เป็นผู้ปกป้องทิศต่าง ๆ ไว้แล้ว และย่อมประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดไป

บทที่ ๔ วิเคราะห์ทศ ๖ ในสิงคาลกสูตร

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ทศ ๖ ในสิงคาลกสูตร ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ บทบาท และหน้าที่ของสิงคาลกมาณพในทศ ๖ ที่เป็นพระสูตรที่มีเนื้อหายาว ที่แสดงหลักธรรมใน พระพุทธศาสนาไว้จำนวนมาก อยู่ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้นำประเด็นการวิเคราะห์ทศ ๖ ในสิงคาลกสูตรตามลำดับ ได้แก่ ทศในความเข้าใจของสิงคาลกมาณพ, ทศในความหมายของพระพุทธศาสนา, การปฏิบัติต่อทศในพระพุทธศาสนา, การปฏิบัติธรรมโดยมีทศ ๖ เป็นบูรพภาค, การปฏิบัติศรัทธาตามสิงคาลกสูตร, กลไกการสอนตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา, หลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง, การพัฒนาตนตามแนวแห่งทศ ๖, การอยู่ร่วมกันในสังคมตาม แนวแห่งทศ ๖, ทศ ๖ และธรรมนุญชีวิต

๔.๑ ทศในความเข้าใจของสิงคาลกมาณพ

สิงคาลกมาณพเป็นบุตรของคหบดีในกรุงราชคฤห์ มีพระเจ้าพิมพิสารเป็นพระราชอา ปกครองอยู่ เรียกว่า แคว้นมคธ อันเป็นแคว้นใหญ่มีอำนาจมากในชมพูทวีปสมัยนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงประทับอยู่ที่พระวิหารเวฬุวัน อยู่ใกล้กรุงราชคฤห์ บ้านของมารดาพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรก็อยู่ ใกล้บริเวณนั้น ปัจจุบันคือ มหาลัณยานันทา สิงคาลกมาณพจึงมีความเป็นอยู่ที่สะดวกสบาย อยู่ใน เมืองที่มีความเจริญสูงในเวลานั้น และเป็นเมืองที่ปกครองโดยธรรมราชา เป็นที่ประทับของพระบรม ศาสดา และพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย ขณะนั้นบิดามารดาของท่านล้วนเป็นโสดาบันบุคคลแล้ว กล่าวได้ว่า บุคคลแวดล้อมของสิงคาลกมาณพล้วนเป็นอริยบุคคลจำนวนมาก แต่สิงคาลกมาณพยัง เป็นปุถุชนอยู่

ทศในความเข้าใจสิงคาลกมาณพจะเป็นอย่างไรนั้น จะได้นำเสนอข้อมูลประกอบเป็นลำดับ ว่า สังคมชมพูทวีปสมัยก่อนพุทธกาล ด้านการปกครอง ลักษณะการปกครอง และเรื่องราวที่ปรากฏ ในอรรถกถาสิงคาลกสูตร เพื่อประกอบการวิเคราะห์ว่า ความเข้าใจในเรื่องทศของสิงคาลกมาณพ

๔.๑.๑ สังคมชมพูทวีปสมัยก่อนพุทธกาล

ชมพูทวีป เป็นดินแดนที่เป็นแหล่งกำเนิดของพระพุทธศาสนา ตามรูปศัพท์ คำว่า ชมพูทวีป แปลว่า เกาะแห่งต้นหว่า สันนิษฐานว่า อดีตอาจมีต้นหว่าขึ้นอยู่มากมายในดินแดนแห่งนี้ ชมพูทวีป ก่อนที่พวกอารยันจะเข้ามา เดิมเป็นถิ่นที่อยู่พวก ดรวิเดียน ซึ่งประกอบด้วยชนชาติที่พูดภาษาทมิฬ เทลลูคู มาลาบาร์ และกะนะริส

เมื่อประมาณ ๘๐๐ปีก่อนพุทธกาล พวกอารยัน ซึ่งเป็นชนผิวขาวได้อพยพเข้ามายึดครองดินแดนส่วนที่อุดมสมบูรณ์ได้ รุกไล่ชนพื้นเมืองคือพวกดราวิเดียนให้ถอยร่นไปทางทิศใต้ และทิศตะวันออกเฉียงบนกลุ่มแม่น้ำคงคา ส่วนพวกอารยันได้เข้าครอบครองดินแดนตอนเหนือ ได้แก่ ส่วนที่เป็นภาคเหนือของประเทศอินเดียในปัจจุบัน ดินแดนบริเวณนี้ในสมัยพุทธกาลเรียกว่า มัชฌิมชนบทหรือมัธยมประเทศพวกอารยัน เมื่อเข้ามายึดครองดินแดนชมพูทวีป ได้เรียกชนพื้นเมืองหรือดราวิเดียนว่า ทัสยู หรือทาส หรือมิลิกกะ ซึ่งแปลว่า ผู้ที่ไม่เจริญ เรียกตัวเองว่า อารยัน หรือ อริยกะ ซึ่งแปลว่า ผู้เจริญ

๔.๑.๒ ด้านการปกครอง

สมัยก่อนพุทธกาล ชาวชมพูทวีป มักจะปกครองกันโดยสามัคคีธรรม คือ พระราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และประชาชนมีสิทธิในการปกครองด้วย เมื่อกษัตริย์ทรงประพฤติดิตราชธรรม ประชาชนก็อาจทูลเชิญให้สละราชสมบัติได้ สมัยก่อนพุทธกาล การปกครองมีการแบ่งเขตการปกครองเป็นแคว้น ๆ ตามที่ระบุในติกนิบาตร อังคตตรนิกาย พระสุตตันตปิฎก พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๐ มีทั้งหมด ๒๑ แคว้น แบ่งเป็นแคว้นใหญ่ ๑๖ แคว้น และแคว้นเล็ก ๆ อีก ๕ แคว้น

๑. แคว้นมคธ เมืองหลวงชื่อราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
๒. แคว้นโกศล เมืองหลวงชื่อสาวัตถี พระเจ้ามหาโกศล รุ่นเดียวกับพระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเป็นสหายกับพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ
๓. แคว้นวังสะ เมืองหลวงชื่อโกสัมพี พระเจ้าอุเทนเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
๔. แคว้นอวันตี เมืองหลวงชื่ออุชชนี พระเจ้าจันชปัชโชตเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
๕. แคว้นวัชชี เมืองหลวงชื่อเวสาลี มีการปกครองแบบสามัคคีธรรม มีแคว้นสักกะ แคว้นมัลละ มีการปกครองเดียวกัน

๔.๑.๓ ลักษณะการปกครอง

๑. ราชาธิปไตย หรือสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นรูปแบบการปกครองที่มีกษัตริย์เป็นประมุข มีอำนาจสูงสุด เด็ดขาด มีรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ มีแคว้นมคธ แคว้นโกศล แคว้นวังสะ และแคว้นอวันตี เป็นต้น
๒. สามัคคีธรรม เป็นรูปแบบที่ไม่มีกษัตริย์ใช้อำนาจสิทธิ์ขาดเพียงผู้เดียว ไม่มีรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ ผู้ได้รับการคัดเลือกและมอบหมายจากประชาชนให้เป็นประมุข โดยดำรงตำแหน่งตามระยะเวลาที่กำหนด การบริการแคว้นจะดำรงตำแหน่งตามระยะเวลาที่กำหนด การบริการแคว้นจะกระทำ เพื่อวินิจฉัยตัดสินปัญหาต่าง ๆ โดยยึดเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ โดยสันนิษฐานหรือเรียกว่า รัฐสภาในปัจจุบัน เพื่อวินิจฉัยตัดสินปัญหาต่าง ๆ เช่น แคว้นสักกะ แคว้นมัลละ แคว้นวัชชี ชาวพื้นเมืองหรือพวกที่อารยันเรียกว่า มิลิกกะ ความจริงเป็นชนชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองด้านวัตถุ เช่น สถาปัตยกรรม และด้านจิตใจ เช่น ด้านศาสนา ปรัชญา อาจกล่าวได้ว่า มีความเจริญรุ่งเรืองเร็วกว่าพวกอารยันเสียอีกเมื่อพวกอารยันยึดครองดินแดนชมพูทวีปก็ได้้นำความเจริญด้านศาสนา ปรัชญามาปรับ

ใช้และพัฒนาให้เป็นประโยชน์แก่ตนเป็นเครื่องมือในการปกครองชาวพื้นเมืองหลักศาสนาที่พวกอารยันนำมาปรับใช้ในการปกครองชาวพื้นเมืองก็คือ ศาสนาพราหมณ์ เพราะชาวพื้นเมืองนับถือพระพรหม และเชื่อว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและมนุษย์ และเป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ ตามความเชื่อในลักษณะนี้ เรียกว่า พรหมลิขิต พวกอารยันก็สวมรอยว่า พระพรหมได้กำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ไว้ ๔ วรรณะ คือ

๑. วรรณะพราหมณ์ โดยกำหนดให้พราหมณ์หรือนักบวช ครู อาจารย์ อยู่ในวรรณะนี้ มีหน้าที่ศึกษาพระคัมภีร์ ประกอบพิธีศาสนา และสั่งสอนศิลปวิทยา เชื่อกันว่าคนในวรรณะนี้เกิดจากพระโอษฐ์ (ปาก) ของพระพรหม

๒. วรรณะกษัตริย์ โดยกำหนดให้ผู้ปกครองบ้านเมือง นักรบ อยู่ในวรรณะนี้ มีหน้าที่ปกครองบ้านเมือง เชื่อกันว่ากลุ่มคนในวรรณะนี้เกิดจากพระพาหา (แขน) ของพระพรหม

๓. วรรณะแพศย์ โดยกำหนดให้พ่อค้า นักธุรกิจ สถาปนิก วิศวกร แพทย์ อยู่ในวรรณะนี้ มีหน้าที่ค้าขาย ทำธุรกิจต่าง ๆ เชื่อกันว่ากลุ่มคนในวรรณะนี้เกิดจากพระอุรู (โคนขา หรือตะโพกของพระพรหม)

๔. วรรณะศูทร โดยกำหนดให้กรรมกร ลูกจ้าง คนแบกหาม อยู่ในวรรณะนี้ มีหน้าที่ รับใช้คนในวรรณะทั้งสามข้างต้น เป็นคนที่มีฐานะต่ำต้อย ซึ่งเชื่อกันว่า เกิดจากพระบาท (เท้า) ของพระพรหมการจัดแบ่งชนชั้นทางสังคมของชาวชมพูทวีป โดยได้ใช้ระบบวรรณะในสมัยต้น ๆ ยังไม่เคร่งครัด และยังไม่ก่อปัญหาใด ๆ เพราะเป็นการแบ่งเพื่อความเหมาะสมของฐานะหน้าที่ของงานบุคคล และเพื่อประโยชน์ในการปกครอง แต่ภายหลังเฉพาะช่วงสมัยที่พวกพราหมณ์มีอำนาจ ได้มีการแปรเปลี่ยนความหมาย หลักการ และสาระสำคัญของการจัดแบ่งชั้น วรรณะในทางอื่นคือ พวกพราหมณ์อ้าง การจัดแบ่งวรรณะเช่นนี้มิใช่ตัวเองเป็นผู้แบ่ง แต่เป็นพระเจ้าเป็นเจ้าเบื้องบนทรงเป็นผู้กำหนด จึงได้ถือกันอย่างเคร่งครัด ผู้อยู่วรรณะใดก็ต้องดำรงตนอยู่ในวรรณะนั้นตลอดไป และการประกอบอาชีพก็ต้องให้เป็นไปตามหน้าที่ของตน จะทำงานก้าวก่ายกันไม่ได้

ระบบวรรณะแพร่หลายไปทั่วประเทศอินเดียและเนปาล เจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งเกิดในวรรณะกษัตริย์ ทรงรับรู้ปัญหาโดยตลอด ทรงคิดว่า ถ้าสังคมยังคงอยู่ภายใต้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่สอนให้เชื่อเรื่องพรหมลิขิต และยอมรับเรื่องระบบวรรณะอยู่ ประชาชนที่จัดอยู่ในวรรณะอันต่ำต้อย จะไม่มีโอกาสเป็นไทแก่ตนเองได้เลย ด้วยพระเมตตากรุณาต่อมนุษย์ พระองค์จึงทรงคิดหาทางปฏิวัติความคิดความเชื่อของประชาชนให้เลิกเชื่อเรื่องพรหมลิขิตเวลา ๖ ปี พระองค์ทรงค้นคว้าทดลอง ทรงค้นพบหนทางที่ช่วยให้มนุษย์เป็นไทแก่ตนเอง และทรงประกาศัจธรรมที่ตรัสรู้ คือ หลักกรรมลิขิต โดยพระองค์ทรงสั่งสอนว่า ชีวิตคนเราจะดีหรือชั่วไม่ได้ขึ้นอยู่กับพรหมลิขิต หากขึ้นอยู่กับกรกระทำของเราเอง

๔.๑.๔ ความเข้าใจเรื่องทิศของสิงคาลกमाणพ

วิเคราะห์จากเนื้อหาอรรถกถาสิงคาลกสูตร^๑ ดังนี้ว่า

คหบดีและภรรยาเป็นโสดาบัน หมายความว่า บิดาและมารดาของสิงคาลกमाणพ เป็นผู้ที่มีสัมมาทิฐิตั้งคุณสมบัติของโสดาบันในปหีนสูตร กล่าวถึงธรรมที่พระโสดาบันละได้แล้ว ๖ ประการคือ สักกายทิฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสราคะที่เป็นเหตุไปสู่อบายโทสะที่เป็นเหตุไปสู่อบายโมหะที่เป็นเหตุไปสู่อบาย^๒

บิดามารดาสั่งสอนบุตรเนื่อง ๆ ให้เฝ้าพระศาสดา และพระสาวก หมายความว่า บิดามารดาผู้เป็นทิศเบื้องหน้า ได้พยายามแก้มิจฉาทิฐิของบุตร แต่เขายังคงมีความเชื่อผิดอยู่ โดยไม่ยอมเปลี่ยนแปลง

สิงคาลกमाणพปฏิเสธที่จะไปเฝ้าพระศาสดาและพระสาวก โดยอ้างว่า เมื่อพบพระก็ต้องก้มไหว้ทำให้หลังเจ็บ คูกเข่าก็เขาด้าน นั่งกับพื้นก็ผ้าเปื้อน เมื่อสนทนาก็คุ้นเคยต้องนิมนต์และถวายจีวรกับอาหาร เป็นต้น หมายความว่า เขาไม่เห็นคุณค่าของสมณะผู้เป็นทิศเบื้องบน ผู้จะช่วยสั่งสอนธรรมในการดำรงชีวิตให้ เป็นผู้ชี้ประโยชน์ให้เป็นผู้ตระหนี่อามิส แม้จะเป็นบุตรคหบดีมีทรัพย์ ๔๐ โภกวิ เขาไม่รู้ว่าการที่เขาเป็นบุตรเศรษฐีเป็นผลของกรรมดีในอดีต เป็นผู้มีมานะจัด ไม่ยอมก้มไหว้สมณะ ไม่นอบน้อมต่อสมณะ ล้วนเป็นสักกายทิฐิ

บิดามารดาแม้สอนสิงคาลกमाणพอยู่ตลอดชีวิต แต่เขาก็ยังไม่เปลี่ยนความเชื่อ หมายความว่า บิดามารดาผู้เป็นกัลยาณมิตร เป็นพระโสดาบันผู้ประเสริฐ ได้ทำหน้าที่ของบิดามารดาในการอนุเคราะห์ต่อบุตร คือ ห้ามเสียจากบาป และให้ตั้งอยู่ในความดี ได้แก่ การหมั่นคุณของพระศาสดา และพระสาวกยอมเป็นบาป การไม่เชื่อคำแนะนำของบิดามารดาเป็นคนต่อต้านสอนยากยอมเป็นบาป คำแนะนำให้พบพระอรหันต์ทั้งหลายยอมเป็นคำแนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี แนะนำให้คบมิตรดี แนะนำให้คบบัณฑิต อันเป็นมงคล เป็นความเจริญ

สิงคาลกमाणพได้ทำตามคำสั่งเสียของบิดา เขานอบน้อมทิศทั้งหลาย เพราะเขาสักการะเคารพ นับถือบูชาคำของบิดา หมายความว่า เขายังรักษาหน้าที่ของบุตรต่อบิดามารดา คือ เมื่อท่านทำกาละล่วงลับไปแล้ว จักกระทำทักษิณาอุทิศท่าน ดังนั้น เขาได้ตื่นแต่เช้า มีผ้าเปียก ผมเปียก อันเป็นสัญญาณลักษณะของการไว้ทุกข์ นอบน้อมต่อทิศทั้ง ๖ แสดงว่า เขาเป็นคนมีความกตัญญูทเวทต่อบิดาที่ล่วงลับไปแล้ว การกระทำด้วยกุศลจิตเช่นนี้ทุก ๆ เช้า แม้จะไม่มีปัญญาที่จะทราบความหมายที่แท้จริงที่ซ่อนอยู่ก็ตาม แต่ก็ทำให้เขาได้สั่งสมกุศลจิต จนกระทั่งเขาได้ปรากฏในพุทธจักขุของพระผู้มีพระภาค

^๑ที.ปา.อ. ๑๖/๘๔-๘๖.

^๒อง.ฉก.ก. ๓๖/๓๖๑/๗๖๙.

เมื่อสิ่งกาลกามาพบได้ยืนพระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ในวินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อม ทิศทั้ง ๖ กันอย่างนี้” เขาจึงได้ทูลถามถึงการนอบน้อมทิศแบบวินัยของพระอริยเจ้า หมายความว่า เขาไม่เคยรู้ความหมายที่แท้จริงของการนอบน้อมต่อทิศ ๖ แต่ได้กระทำมาทุก ๆ เข้าตามคำสั่งเสีย ของบิดาด้วยความเคารพนับถือในบิดาเท่านั้นเมื่อได้ทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคผู้รู้ความหมายที่แท้จริง ของการนอบน้อมทิศ จึงได้ทูลขอให้แสดงธรรม ดังนั้น การได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคครั้งแรก เขาก็ได้ ประจักษ์ด้วยตนเองว่า สมณะมีคุณวิเศษ คือ รอบรู้ในสิ่งที่เขาไม่รู้ สามารถแสดงธรรมอันวิเศษ ชนิดที่ เขาไม่เคยรู้มาก่อน สิ่งกาลกามาพบจึงได้ขอให้พระองค์แสดงธรรม

วิเคราะห์ได้ว่า ทิศในความเข้าใจของสิ่งกาลกามาพบ คือ ทิศทางรอบตัวของตน โดยหัน หน้าที่ไปทางทิศตะวันออก เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นในยามเช้ามีต ช่วงก่อนการบิณฑบาตของสมณะ โดยทิศ ทั้ง ๖ คือ ทิศเบื้องหน้า หมายถึง ทิศตะวันออก ทิศเบื้องขวา หมายถึง ทิศใต้ ทิศเบื้องหลัง หมายถึง ทิศตะวันตก ทิศเบื้องซ้าย หมายถึง ทิศเหนือ ทิศเบื้องต่ำ หมายถึง ทิศทางธรณี ทิศเบื้องบน หมายถึง ทิศทางนภลัย ดังนั้น ทิศในความเข้าใจของสิ่งกาลกามาพบ จึงเป็นความเข้าใจอย่างตื้นเขิน ขาด ปัญญา แตกต่างจากบิดามารดาของเขาที่เป็นบัณฑิต เป็นอริยบุคคลสิ่งกาลกามาพบคงรู้ยู่่าบิดา มารดาของตนเป็นอริยบุคคล แต่ไม่รู้คุณของอริยบุคคล ดังนั้นเมื่อได้ยินว่า วินัยของพระอริยเจ้า ไม่ได้ นอบน้อมทิศอย่างนี้ จึงได้รู้ว่า ตนเองหลงเข้าใจผิดในคำสั่งเสียของบิดา อยากรู้ความหมายที่แท้จริง ของทิศ จึงได้ทูลขอให้พระผู้มีพระภาคแสดงธรรม

๔.๒ ทิศในความหมายของพระพุทธศาสนา

คำว่าทิศที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีมาก โดยทั่วไปจะใช้ในความหมายของทิศทาง เช่น “พากันมาจากทิศ” “ลมพัดมาจากทิศ” “บินมาจากทิศ” “ยิงมาจากทิศ” “ตั้งขึ้นจากทิศ” “ไหลจากทิศ” “การค้าจากทิศ” “นำจากทิศ” “ลงจากทิศ” ฯลฯ “เดินไปสู่ทิศ” “วิ่งไปสู่ทิศ” “หลีกไปสู่ทิศ” ฯลฯ หรือในความหมายของชนหมู่มาก เช่น “ถวายแต่สงฆ์ผู้มาจากทิศทั้งสิ้น”^๓ หมายถึง ถวายเป็นสิ่งขทาน, “ผู้อันเขาบูชาในทิศทั้งหลาย”^๔ หมายถึง ผู้ที่มหาชนทั้งหลายล้วนบูชา เป็นต้น หรือในความหมายว่า เป็นแนวทาง อาทิ “ธรรม ๑๕ นี้แหละ พระองค์ตรัสเรียกว่า จรรณะ เพราะเป็นที่ เป็นเครื่องดำเนินไป คือเป็นเครื่องไปสู่ทิศ คือ อมตธรรมของพระอริยสาวก”^๕

^๓ขุ.อป. ๗๑/๓๙๑/๗๙๓.

^๔ขุ.อป. ๗๑/๓๙๔/๘๓๘.

^๕วิ.มหา.อ. ๑/๑๘๓.

ทิศในความหมายจากลึงคาลงสูตรวิเคราะห์จากอรรถกถาลึงคาลงสูตร^๖ ดังนี้
 พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรม “วินัยของพระอริยเจ้า ท่านนอบน้อมทิศอย่างไร” ดังนี้
 อริยสาวกละกรรมกิเลส ๔ คือ ละปาณาติบาต ละอทินนาทาน ละมุสาวาทและละการ
 ละเมตถรรยาผู้อื่น

ไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ ๔ คือ ไม่ทำบาปกรรมโดยฉันทาคติ โดยโทสาคติ โดยโมหาคติ
 และโดยภยาคติ

ไม่เสพทางเสื่อมแห่งโรคะ ๖ คือ ไม่เสพน้ำเมา ไม่เสพการเที่ยวกลางคืน ไม่เสพการเที่ยวดู
 มหรสพ ไม่เล่นการพนัน ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร ไม่เกียจคร้าน

ยอมเป็นผู้ปกปิดทิศ ๖ หมายถึง ปิดช่องว่างระหว่างตนกับคนอื่นไม่ให้เกิดขึ้น คือ แต่ละทิศ
 ทำหน้าที่สมบูรณ์

ปกปิดทิศ ๖ ได้แก่

ปกปิดทิศเบื้องหน้า หมายถึง ปิดช่องว่างระหว่างตนกับมารดาบิดาไม่ให้เกิดขึ้น ทั้งตนคือ
 บุตรได้ทำหน้าที่สมบูรณ์ และผู้อื่นคือมารดาบิดาได้ทำหน้าที่สมบูรณ์

ปกปิดทิศเบื้องขวา หมายถึง ปิดช่องว่างระหว่างตนกับอาจารย์ไม่ให้เกิดขึ้น ทั้งตนคือศิษย์
 ได้ทำหน้าที่สมบูรณ์ และผู้อื่นคืออาจารย์ได้ทำหน้าที่สมบูรณ์

ปกปิดทิศเบื้องหลัง หมายถึง ปิดช่องว่างระหว่างตนกับภรรยาไม่ให้เกิดขึ้น ทั้งตนคือสามีได้
 ทำหน้าที่สมบูรณ์ และผู้อื่นคือภรรยาได้ทำหน้าที่สมบูรณ์

ปกปิดทิศเบื้องซ้าย หมายถึง ปิดช่องว่างระหว่างตนกับมิตรอำมาตย์ไม่ให้เกิดขึ้น ทั้งตนคือ
 กุลบุตรได้ทำหน้าที่สมบูรณ์ และผู้อื่นคือมิตรอำมาตย์ได้ทำหน้าที่สมบูรณ์

ปกปิดทิศเบื้องล่าง หมายถึง ปิดช่องว่างระหว่างตนกับทาสกรรมกรไม่ให้เกิดขึ้น ทั้งตนคือ
 นายได้ทำหน้าที่สมบูรณ์ และผู้อื่นคือทาสกรรมกรได้ทำหน้าที่สมบูรณ์

ปกปิดทิศเบื้องบน หมายถึง ปิดช่องว่างระหว่างตนสมณพราหมณ์กับไม่ให้เกิดขึ้น ทั้งตนคือ
 กุลบุตรได้ทำหน้าที่สมบูรณ์ และผู้อื่นคือสมณพราหมณ์ได้ทำหน้าที่สมบูรณ์

ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการปกปิดทิศทั้ง ๖ คือ ให้เกษมสำราญ ไม่มีภัย

วิเคราะห์ได้ว่า ทิศในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างตนกับผู้อื่น ใน
 ฐานะต่าง ๆ ได้แก่

ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องหน้า ตนมีฐานะเป็นบุตร ผู้อื่นมีฐานะเป็นมารดาบิดา

ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องขวา ตนมีฐานะเป็นศิษย์ ผู้อื่นมีฐานะเป็นอาจารย์

ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องหลัง ตนมีฐานะเป็นสามี ผู้อื่นมีฐานะเป็นภรรยา

^๖ที.ปา.อ. ๑๖/๘๔-๘๖.

ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องซ้าย ตนมี่ฐานะเป็นกุลบุตร ผู้อื่นมีฐานะเป็นมิตรอำมาตย์
ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องล่าง ตนมี่ฐานะเป็นนาย ผู้อื่นมีฐานะเป็นทาสกรรมกร
ความสัมพันธ์ของทิศเบื้องบน ตนมี่ฐานะเป็นกุลบุตร ผู้อื่นมีฐานะเป็นสมณพราหมณ์

๔.๓ การปฏิบัติต่อทิศในพระพุทธศาสนา

สิงคาลกมาณพได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ในวินัยของพระอรีย
เจ้าท่านนอบน้อมทิศ ๖ กันอย่างไร พึงไหว้อย่างไรขอประทานโอกาส พระเจ้าข้าพระองค์จงทรงแสดง
ธรรมที่เป็นการนอบน้อมทิศทั้ง ๖ ในอริยวินัยเถิดเจ้าข้า” พระผู้มีพระภาคจึงได้ทรงแสดงธรรมแก่
สิงคาลกมาณพ อันเป็นการปฏิบัติต่อทิศในพระพุทธศาสนา คือ

คหบดีบุตร พึงทราบว่ ทิศทั้ง ๖ เหล่านี้ มีอยู่ คือ
พึงทราบว่ มารดาบิดา เป็นปรัตถิมทิศ (ทิศเบื้องหน้า)
พึงทราบว่ อาจารย์ เป็นทักษิณทิศ (ทิศเบื้องขวา)
พึงทราบว่ บุตรภรรยา เป็นปัจฉิมทิศ (ทิศเบื้องหลัง)
พึงทราบว่ มิตรสหาย เป็นอุตตรทิศ (ทิศเบื้องซ้าย)
พึงทราบว่ ทาสกรรมกร เป็น เหนือทิศ (ทิศเบื้องต่ำ)
พึงทราบว่ สมณพราหมณ์ เป็นอุपरิมทิศ (ทิศเบื้องบน)

๔.๓.๑ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้า

คหบดีบุตร ทิศเบื้องหน้า คือมารดาบิดาอันบุตรพึงปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) ท่านเลี้ยงเราแล้ว เราจักเลี้ยงท่าน
- (๒) เราจักทำกิจของท่าน
- (๓) เราจักดำรงวงศ์สกุล
- (๔) เราจักปฏิบัติตนเป็นทายาท
- (๕) เมื่อท่านทำกาลละล่วงลับไปแล้ว เราจักกระทำทักษิณาอุทิศท่าน

คหบดีบุตร ทิศเบื้องหน้า คือ มารดาบิดาอันบุตรปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ เหล่านี้

แล้วย่อมอนุเคราะห์บุตรโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) ห้ามเสียจากบาป
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปะ
- (๔) ให้มีคู่ครองที่สมควร
- (๕) มอบมรดกให้ตามเวลา

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องหน้านั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกั้นแล้ว เป็นทิศเกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น

๔.๓.๒ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องขวา

คหบดีบุตร ทิศเบื้องขวา คือ อาจารย์อันศิษย์พึงปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยการลุกขึ้นยืนรับ
- (๒) ด้วยการเข้าไปยืนคอยรับใช้
- (๓) ด้วยการเชื่อฟังอย่างยิ่ง
- (๔) ด้วยการปรนนิบัติ
- (๕) ด้วยการศึกษาศิลปวิทยาโดยเคารพ

คหบดีบุตร ทิศเบื้องขวา คือ อาจารย์อันศิษย์ปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ เหล่านี้แล้ว

ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์โดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) แนะนำดี
- (๒) ให้ศึกษาคดี
- (๓) บอกศิลปวิทยาสิ้นเชิง
- (๔) ทำให้เป็นที่รู้จักในมิตรสหาย
- (๕) ทำการคุ้มครองให้ในทิศทั้งปวง

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องขวานั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกั้นแล้ว เป็นทิศเกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น

๔.๓.๓ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องหลัง

คหบดีบุตร ทิศเบื้องหลัง คือ ภรรยาอันสามีพึงปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยการยกย่อง
- (๒) ด้วยการไม่ดูหมิ่น
- (๓) ด้วยการไม่ประพาดินอกใจ
- (๔) ด้วยการมอบความเป็นใหญ่ในหน้าที่ให้
- (๕) ด้วยการให้เครื่องประดับ

คหบดีบุตร ทิศเบื้องหลัง คือ ภรรยาอันสามีปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ เหล่านี้แล้ว

ย่อมอนุเคราะห์สามีโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) จัดแจงการงานดี
- (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงดี
- (๓) ไม่ประพาดินอกใจ
- (๔) ตามรักษาทรัพย์ที่มีอยู่
- (๕) ขยันขันแข็งในการงานทั้งปวง

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องหลังนั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกั้นแล้ว เป็นทิศเกษม ไม่มีภัยเกิดขึ้น

๔.๓.๔ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องซ้าย

คหบดีบุตร ทิศเบื้องซ้าย คือ มิตรสหายอันกุลบุตรพึงปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยการให้ปัน
- (๒) ด้วยการพุดจาไพเราะ
- (๓) ด้วยการประพุดิประโยชน์
- (๔) ด้วยการวางตนเสมอกัน
- (๕) ด้วยการไม่กล่าวคำอันเป็นเครื่องให้แตกกัน

คหบดีบุตร ทิศเบื้องซ้าย คือ มิตรสหายอันกุลบุตรปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ เหล่านี้

แล้วย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
- (๒) รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
- (๓) เป็นที่พึ่งแก่มิตรเมื่อมีภัย
- (๔) ไม่ทอดทิ้งในยามมีอันตราย
- (๕) นับถือสมาชิกในวงศ์ของมิตร

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องซ้ายนั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกันแล้ว เป็นทิศเกษมไม่มีภัยเกิดขึ้น.

๔.๓.๕ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องต่ำ

คหบดีบุตร ทิศเบื้องต่ำ คือ ทาสกรรมกรอันนายพึงปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยให้ทำการทำงานตามกำลัง
- (๒) ด้วยการให้อาหารและรางวัล
- (๓) ด้วยการรักษาพยาบาลยามเจ็บไข้
- (๔) ด้วยการแบ่งของมีรสประหลาดให้
- (๕) ด้วยการปล่อยให้อิสระตามสมัย

คหบดีบุตร ทิศเบื้องต่ำ คือ ทาสกรรมกรอันนายปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ เหล่านี้

แล้วย่อมอนุเคราะห์นายโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) เป็นผู้ลุกขึ้นทำงานก่อนนาย
- (๒) เลิกงานที่หลังนาย
- (๓) ถือเอาแต่ของที่นายให้
- (๔) กระทำการทำงานให้ดีที่สุด
- (๕) นำเกียรติคุณของนายไปรำลือ

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องต่ำนั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกันแล้ว เป็นทิศเกษมไม่มีภัยเกิดขึ้น.

๔.๓.๖ หน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อทิศเบื้องบน

คหบดีบุตร ทิศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์อันกุลบุตรพึงปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ คือ

- (๑) ด้วยเมตตาทายกรรม
- (๒) ด้วยเมตตาเวจีกรรม
- (๓) ด้วยเมตตาโมโนกรรม
- (๔) ด้วยการไม่ปิดประตู คือ ยินดีต้อนรับ
- (๕) ด้วยการคอยถวายอาามิสทาน

คหบดีบุตร ทิศเบื้องบน คือ สมณพราหมณ์อันกุลบุตรปฏิบัติต่อโดยฐานะ ๕ ประการ เหล่านี้แล้วย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรโดยฐานะ ๖ ประการ คือ

- (๑) ห้ามเสียจากบาป
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) อนุเคราะห์ด้วยใจอันงดงาม
- (๔) ให้ฟังในสิ่งที่ไม่เคยฟัง
- (๕) ทำสิ่งที่ได้ฟังแล้วให้แจ่มแจ้งถึงที่สุด
- (๖) บอกทางสวรรค์ให้

เมื่อเป็นดังนี้ ทิศเบื้องบนนั้น เป็นอันว่ากุลบุตรนั้นปิดกันแล้วเป็นทิศเกษมไม่มีภัยเกิดขึ้น”

การปฏิบัติต่อทิศนั้นมี ๖ ทิศ ทิศละ ๒ ฐานะอันเป็นคู่ความสัมพันธ์กัน สามารถเป็นได้ทั้งในฐานะของ “ตน” และฐานะของ “ผู้อื่น” ดังนั้นการปฏิบัติต่อทิศจึงมี ๑๒ ฐานะ ๑๒ หน้าที่

๔.๔ การปฏิบัติธรรมโดยมีทิศ ๖ เป็นบุรพภาค

การปฏิบัติธรรม คือ การการฝึกฝนตนเองตามหลักไตรสิกขา เพื่อชำระล้างกิเลสให้หมดสิ้นไป โดยการละเว้นบาปกรรม การกระทำสิ่งที่เป็นกุศลกรรม การทำจิตให้บริสุทธิ์ ดังนั้น การปฏิบัติธรรมที่ถูกต้อง ย่อมได้ผลเป็นมรรค คือ เกิดปัญญารู้แจ้งความจริง อันได้แก่ อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น

การปฏิบัติธรรมโดยมีทิศ ๖ เป็นบุรพภาค คือ การอาศัยหลักธรรมของหน้าที่ในแต่ละทิศ ทิศละ ๒ ฐานะ มาเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติธรรม เพื่อเป็นรากฐานในการศึกษาตามหลักไตรสิกขา หรือจะมองแบบขยาย คือ อริยอัฏฐังคิกมรรคนั้นหมายความว่า การปฏิบัติธรรมที่มีไตรสิกขาเป็นแกน และมีทิศ ๖ เป็นบุรพภาค อันอาศัยความสัมพันธ์กับผู้อื่นเป็นพื้นฐานประกอบในการปฏิบัติธรรมใน

แนวทางวิถีชีวิตของคฤหัสถ์ไม่ใช่ว่าการปฏิบัติธรรมที่เป็นปัจเจกบุคคล ที่แยกตัวออกโดดเดี่ยว โดยอาศัยหลักการ ๕ ขั้นตอนในสังคาลกสูตรเป็นพื้นฐาน คือ

๑. ประพฤติเยี่ยงอริยชน คือ เว้นบาปกรรม ๑๔ ประการ
๒. แยกแยะมิตรเทียมและมิตรดีไม่ประพฤตฺเยี่ยงมิตรเทียม ให้ประพฤติเยี่ยงมิตรดี
๓. ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะต่าง ๆ ต่อทิศ ๖ คู่ ๑๒ ในฐานะ
๔. บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ประพฤติดี ขยัน กล้าหาญ ปัญญา ทาน คบมิตรดี ย่อมได้ยศ
๕. สร้างความสามัคคีด้วย หลักธรรมสังคหวัตถุ ๔

ปัญญาที่รู้แจ้งอริยสัจ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้พระธรรม และได้แสดงพระธรรมสั่งสอน เพราะฉะนั้น พระธรรมจึงเป็นข้อสำคัญ ถ้าหากว่ามีความเข้าใจก็ย่อมจะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนา และปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นธรรมจารีบุคคลได้โดยถูกต้อง คำว่าธรรมนี้ก็ภาษาที่บัญญัติขึ้น ซึ่งมีความหมายกว้างขวาง แต่ว่าก็อาจรวมเข้ามาได้ในสัจจะคือความจริง สัจจะคือความจริงนั่นเองเป็นธรรมหรือธรรมะ แม้ว่าคำแปลของ ๒ คำนี้จะต่างกัน แต่ก็สัมพันธ์กัน คือธรรมะแปลว่า ทรงไว้ส่วนสัจจะคือความจริงนั้นก็แปลว่ามีอยู่หรือเป็นอยู่ทั้ง ๒ คำนี้ถึงจะต่างกัน แต่ก็มี ความหมายเป็นอันเดียวกัน คือสิ่งใดที่มีอยู่หรือเป็นอยู่จริง สิ่งนั้นก็ย่อมทรงอยู่ หรือดำรงอยู่ได้ และสิ่งใดที่ทรงอยู่หรือดำรงอยู่ได้ สิ่งนั้นก็ต้องเป็นสิ่งที่ มีอยู่ หรือเป็นอยู่เพราะฉะนั้น จึงมาแปลสัจจะกันว่าจริง หรือความจริง หรือว่าของจริงของแท้ เพราะว่าสิ่งที่ เป็นของมีอยู่เป็นอยู่นั้นย่อมเป็นของจริงของแท้ จึงมีอยู่เป็นอยู่ได้ ถ้าเป็นของไม่จริงไม่แท้ ก็มีอยู่หรือเป็นอยู่ไม่ได้ และความที่มีอยู่เป็นอยู่นั้น ก็คือความที่ ทรงอยู่หรือดำรงอยู่นั่นเอง

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคตรัสรู้พระธรรม จึงตรัสแสดงไว้เองว่าตรัสรู้ อริยสัจทั้ง ๔ คือ สัจจะสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ ซึ่งแปลกันว่าความจริงอันทำให้ผู้รู้เป็นอริยะ คือเป็นผู้ ประเสริฐเป็นผู้เจริญ ก็ได้แก่ความรู้จักทุกข์ รู้จักทุกขสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ รู้จักทุกขนิโรธความดับทุกข์ รู้จักมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันเรียกว่าอริยสัจ ๔ อันเป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้น พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้ก็คืออริยสัจทั้ง ๔ ที่ได้ตรัสแสดงไว้เอง และก็ได้ทรงแสดงธรรมะที่ ตรัสรู้นี้สั่งสอน โดยปริยายคือทางเป็นอันมาก แต่ก็ตรัสแสดงไว้เองว่า ก็รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้เอง คือรวมเข้าเพื่อที่จะได้รู้จักอริยสัจทั้ง ๔ นี้

การปฏิบัติพระพุทธศาสนาก็รวมเข้าในกิจ ๔ ข้อในอริยสัจนี้เอง กิจ ๔ ข้อก็คือข้อที่พึงปฏิบัติ กระทำ ๔ ข้อ อันได้แก่ กำหนดรู้หรือรู้จักรอบคอบในทุกข์ ข้อหนึ่งอันเรียกว่าปริณฺญาละสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ ข้อหนึ่งอันเรียกว่าปหานะทำให้แจ้งนิโรธคือความดับทุกข์ ข้อหนึ่งอันเรียกว่าสัจฉิกรณะและอบรมทำให้มีให้เป็นขึ้นในมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ข้อหนึ่งอันเรียกว่าภาวนา

การปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาจึงรวมเข้าในกิจทั้ง ๔ นี้ กำหนดรู้หรือทำความรู้รอบคอบในทุกข์ ละสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ ทำให้แจ้งนิโรธคือความดับทุกข์ และมรรค การอบรมทำให้มีให้เป็น

ขึ้นซึ่งมรรค คือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ก็รวมเป็นกิจ ๔ ประการและกิจ ๔ ประการนี้จะทำให้มี ให้สมบูรณ์ขึ้นได้ ก็ต้องอาศัยการอบรมปัญญา ให้ได้ความรู้ยิ่งเห็นจริง ให้ได้ความเข้าใจอันถูกต้องจริง ในอริยสัจทั้ง ๔ ข้อนี้ อันเรียกว่าอภิญญาซึ่งแปลว่าความรู้ยิ่ง อันหมายความว่ารู้ยิ่งเห็นจริงนั่นเอง อภิญญานี้ต่างจากปัญญาสามัญทั่วไป โดยที่ปัญญาสามัญทั่วไปนั้นเป็นความรู้ในสิ่งนั้นๆ ตามความรู้ที่ได้ทางตาทางหู เป็นต้น ซึ่งได้จากตาที่มองเห็น หูที่ได้ยินได้ฟัง เป็นต้น และก็เป็นที่ยึดถือ ที่เกี่ยวเกาะ แม้ว่าความรู้ทางตาทางหู เป็นต้นเหล่านี้ จะมีความรู้สึกซึ่งในสิ่งนั้นๆ เพียงใดก็ตาม จะรู้สิ่งทั้งหลายในโลกที่อาศัยอยู่นี้ จะรู้ไปถึงโลกอื่น เช่น รู้จักดวงดาวต่างๆ รู้จักดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ต่าง ๆ หรือแม้ว่ารู้จักโลกนี้ โลกหน้า โลกอดีต ด้วยญาณคือความหยั่งรู้ อันเกิดจากสมาธิอย่างสูง แต่ยังเป็น ความรู้ยึดติด ก็ยังไม่เป็นอภิญญา เป็นปัญญาทั่วไป หรือเป็นโลกียะปัญญา ปัญญาที่ยังเกี่ยวข้องกับ โลกเพราะฉะนั้น จึงยังไม่พ้นทุกข์ รู้มากอาจจะทุกข์มาก เพราะว่าอาจจะใช้ความรู้ก่อให้เกิดโทษ เกิดทุกข์ได้มาก หรือว่ารู้มาก ยึดถือมาก เกี่ยวเกาะมาก ก็ทุกข์มาก ถ้ารู้น้อยอาจจะทุกข์น้อยกว่า ก็มี เป็นอันมาก มนุษย์ในโลกนี้มีปัญญาสูงซึ่งเป็นโลกียะปัญญา จึงมีความเจริญทางวัตถุต่างๆ เป็นอันมาก และมีความเสื่อมเพราะวัตถุต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นจากความรู้นั้นเป็นอันมากเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึง มีการสร้าง และมีการทำลาย ด้วยอำนาจของตัณหาด้วยอำนาจของโลกาโกรธหลง เพราะความรู้ที่รู้ นั้น ยังไม่เป็นอภิญญา คือมิใช่รู้ยิ่งเห็นจริง หรือว่ายังมีใช่เป็นความรู้ทับ อันหมายความว่าทับตัณหา ทับ กิเลสกองโลภโกรธหลง ทับก็คือบรรเทาหรือว่าดับ อภิญญา นั้นนอกจากแปลว่าเป็นความรู้ยิ่ง คือรู้ยิ่ง เห็นจริง ยังแปลว่าทับ คือข่มหรือทำลายได้อีกด้วย อีกคำหนึ่งก็คือ อธิปัญญา รู้ยิ่งรู้ทับเช่นเดียวกัน ซึ่งใช้ในความหมายว่าทับกิเลส ละกิเลส ดับกิเลส

พระผู้มีพระภาคทรงได้ปัญญาในทางโลก อันเรียกว่าโลกียะ ปัญญาอย่างสูงสุด เพราะทรง ได้บุพเพนิวาสานุสสติญาณความรู้ระลึกถึงขั้นเป็นที่ยึดอยู่ในปางก่อนได้ อันเรียกว่าระลึกชาติได้ และจุตูปปาตญาณความรู้จุติคือความเคลื่อน อุปบัติคือความเข้าถึงชาติภพนั้นๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่า เป็นไปตามกรรม อันนับว่าเป็นยอดโลกียะปัญญา และทรงได้ปัญญาที่เป็นยอด ซึ่งเป็นโลกุตระปัญญา ปัญญาที่อยู่เหนือโลกพ้นโลก คืออัสวักขยญาณความรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ

เพราะฉะนั้น จึงทรงละกิเลสและกองทุกข์ได้ทั้งสิ้น เพราะปัญญาที่ทรงได้นี้เป็นอภิญญา ปัญญาที่รู้ยิ่งเห็นจริง หรือปัญญาที่ทับกิเลส ดับกิเลส ละกิเลส หรืออธิปัญญาปัญญาที่ยิ่งที่หรือทับ กิเลสดับกิเลส เช่นเดียวกัน ที่เรียกว่าโลกุตระเหนือโลกพ้นโลก ก็หมายถึงเหนือทุกข์เหนือกิเลส พ้น กิเลส พ้นทุกข์นั่นเอง

แม้ว่าบุคคลผู้ปฏิบัติทั่วไป ปฏิบัติในกิจทั้ง ๔ ดังที่กล่าวมานั้น หรือว่า กล่าวโดยทั่วไปก็คือ ปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ ย่นเข้าก็เป็นศีล เป็นสมาธิ ปัญญา หรือเป็นไตรสิกขา สีสสิกขา จิตตสิกขา คือ สมาธิ และปัญญาสิกขา หรือว่าตามพระโอวาทที่เป็นหลักเป็นประธาน อันเรียกว่า *โอวาทปาติโมกข์* คือ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตของตนให้ผ่องใส การปฏิบัติทั้งปวงนี้ก็เป็นการ

ปฏิบัติที่จะต้องถึงปัญญา อันเป็นความรู้ยิ่ง หรือรู้ทั่บกิเลส ละกิเลสตั้งที่กล่าวและแม้ว่ายังละไม่ได้มาก ละได้น้อย ละได้เท่าไร ก็เป็นการปฏิบัติที่ละทุกซ์ละกิเลสได้เท่านั้น ก็เป็นโลกุตรเท่านั้น แม้ว่าจะ เป็นโลกุตรชั่วคราว คือละได้เฉพาะอย่าง เฉพาะคราว ก็เป็นโลกุตรเฉพาะอย่าง เฉพาะคราว เป็นการ ปฏิบัติหัดที่จะให้จิตใจของตน การปฏิบัติของตนอยู่นอกกิเลส เหนือทุกซ์ คือละกิเลสละทุกซ์ พ้น กิเลสพ้นทุกซ์นั่นเอง

ขรवासปฏิบัติธรรมโดยมีทิส ๖ เป็นบุรพภาค ขรवासผู้ฝึกใฝ่ในการปฏิบัติ ย่อมสามารถ ที่จะปฏิบัติธรรมได้อย่างราบรื่น โดยมีหลักปฏิบัติต่อทิส ๖ เป็นบุพภาค เป็นวิถีชีวิตที่ยังต้องแนบแน่น อยู่กับสังคัม ต้องอยู่กับหมู่แห่งบุคคลที่มีความสัมพันธ์ในฐานะต่าง ๆ ๖ คู่ ๑๒ ฐานะ คู่มารดาบิดากับ บุตร คู่ศิษย์กับอาจารย์ คู่สามีกับภรรยา คู่กุลบุตรกับมิตร คู่ญาติกับทาส คู่กุลบุตรกับสมณะ การ ปฏิบัติหน้าที่ของทิส ๖ อย่างสมบูรณ์ย่อมนำมาซึ่งการปกปิดภัยทั้งหลาย ทำให้เกษมสำราญ เกิดเป็น ความสัปปายะพร้อม การปฏิบัติธรรมย่อมดำเนินไปได้อย่างราบรื่น มีความก้าวหน้า มีความเจริญ มุ่ง สู่ปัญญา

๔.๕ การปฏิวัติศรัทธาตามสังคาลกสูตร

เหตุผลที่พระผู้มีพระภาคแสดงทิส ๖ แก่สังคาลกมาณพนั้น ก็เพื่อปฏิวัติความศรัทธาแก่ สังคาลกมาณพสืบเนื่องจากบิดาและมารดาของสังคาลกมาณพล้วนแต่ศรัทธาในพระผู้มีพระภาค และ ยังเป็นโศดาบัน แต่บุตรของคหบดีไม่ศรัทธาในพระพุทธองค์ เมื่อครั้งคหบดีจะสิ้นใจจึงเกิดความดำริ ในใจว่า “เราจักให้โอรสแก่บุตรอย่างนี้ว่า นี่แน่ลูก ลูกจงนอบน้อมทิสทั้งหลาย เขาไม่รู้จักความหมาย จักนอบน้อมทิสทั้งหลาย ลำดับนั้น พระศาสดาหรือพระสาวกทั้งหลายเห็นเขาแล้ว จักถามว่า เธอทำ อะไร แต่นั้น เขาก็จักกล่าวว่า บิดาของข้าพเจ้าสอนไว้ว่า เจ้าจงกระทำการนอบน้อมทิสทั้งหลาย ลำดับนั้น พระศาสดาหรือพระสาวกทั้งหลาย จักแสดงธรรมแก่เขาว่า บิดาของเธอจักไม่ให้เธอนอบ น้อมทิสทั้งหลายเหล่านั้น แต่จักให้เธอนอบน้อมทิสเหล่านี้ เขารู้คุณในพระพุทธศาสนาแล้วจักทำบุญ ดังนี้ครั้นแล้วท่านคหบดีจึงบอกบุตรให้กระทำเช่นนั้น”

๔.๕.๑ ศรัทธาโดยทั่วไป ศรัทธาหรือความเชื่อเป็นสิ่งสำคัญ เพราะมนุษย์ถ้าไม่เชื่อสิ่งใดก็ จะไม่กระทำสิ่งนั้น เพราะฉะนั้น ถ้าเชื่อผิด ก็เป็นเหตุให้คิดผิด ทำผิด และถ้าเชื่อในสิ่งที่ถูกต้องแล้ว ก็ เป็นเหตุให้คิดดี ทำดี ความเชื่อใน สิ่งที่ผิด เป็นเหตุให้ได้รับความทุกข์ ความเสื่อม ความเดือดร้อน เป็นผลร้าย เป็นความพินาศ ตลอดจนทำให้เสียชีวิตได้ เป็นต้นว่า

- เชื่อ เรื่องธรรมชาติ เช่น ภูเขา ต้นไม้ สัตว์ต่าง ๆ ที่ผิดปกติ มีความแปลก ประหลาดไปจากธรรมดาแล้วทำการสักการะบูชาเพื่อหวังลาภ ยศ เป็นต้น

- เชื่อในผีสังเทวดา หรือวิญญาณ ว่าผู้ที่เสียชีวิตไปแล้วยังคงมีวิญญาณวนเวียนอยู่ แล้วจึงทำการสักการบูชาเพื่อหวังขอลาก ยศ มีการสร้างศาล ต่าง ๆ เพื่อให้ผี สัง วิญญาณ มาสิงสถิตอยู่ เป็นต้น

ความเชื่อในสิ่งเหล่านี้ เป็นความเชื่อที่ปราศจากปัญญา เป็นความเชื่อที่ยึดถือตามใจตนเอง หรือเป็นความเชื่อตามผู้อื่น หาได้เกิดประโยชน์ใด ๆ ไม่

ความเชื่อของสิ่งคาลกมาณพ เป็นความเชื่อที่ยึดติดในรูปแบบการกระทำ โดยขาดปัญญาที่จะเข้าใจความหมายที่แท้จริง จึงทำให้ไม่ได้รับประโยชน์จากศรัทธาที่ผิดนั้น โดยเข้าใจผิดไปว่า การนอบน้อมต่อทิศทั้งหลาย คือ การลูก การนั่ง การอัญชลี ต่อทิศแต่ละทิศตามลำดับนั้น เป็นการแสดงถึงการบูชาต่อบิดาผู้ล่วงลับไปแล้ว ถึงแม้จะกระทำทุก ๆ เช้า ด้วยความเพียร ด้วยความสม่ำเสมอ ก็ได้รับเพียงร่างกายเหลืองลุ่มทำให้ผิวเปื่อย ผอมเปื่อย มีร่างกายที่แข็งแรงอันเกิดจากการเคลื่อนไหว มีจิตที่เป็นขณิกสมาธิที่เกิดจากการกระทำที่ศรัทธาอย่างขาดปัญญา

๔.๕.๒ หลักการพิจารณาก่อนที่จะเชื่อ

ในกาลามสูตร พระผู้มีพระภาคได้เสด็จไปถึงเกสบุตรนิคม ชาวกาลามะได้ข่าวก็พากันมาเข้าเฝ้าด้วยอาการที่แตกต่างกัน บางคนก็กราบไหว้ด้วยความเลื่อมใส บางคนเพียงทักทายด้วยความยินดี บางคนเพียงยกมือไหว้ ฯลฯ บางคนก็นั่งนิ่งเฉย เหตุที่เป็นเช่นนี้ เพราะพวกเขามีความสงสัยในคำสอนของสมณพราหมณ์ที่เคยแวมานิคมนี้ มีคำสอนที่แตกต่างกันไป เมื่อพิจารณาด้วยเหตุและผลแล้ว ก็เกิดความลังเลว่า ใครที่สอนถูก ใครที่สอนผิด เหตุการณ์นี้ สะท้อนให้เห็นว่า ชาวกาลามะเป็นนักคิด เป็นบัณฑิต ไม่ใช่คนที่จะเชื่อง่าย ๆ โดยไม่พิจารณา

ดังนั้น พระผู้มีพระภาคทรงยอมรับในข้อที่ชาวกาลามะยังกังขากันว่า ควรจะเชื่อใคร จะมีวิธีการพิจารณาอย่างไรในการที่จะเชื่อ จึงได้ทรงตรัสบอกว่า

“ท่านอย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมาอย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินว่าอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำราอย่าได้ถือโดยเหตุนี้กเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัยคือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการอย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตนอย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้อย่าได้ถือโดยความนับถือว่าสมณะผู้นี้เป็นครูของเรา

เมื่อใดท่านรู้ได้ด้วยตนนั้นแล้วว่า ธรรมเหล่านี้เป็นอกุศล ธรรมเหล่านี้มีโทษ ธรรมเหล่านี้ท่านผู้รู้ดีเตียน ธรรมเหล่านี้ใครสมาทานเต็มที่แล้ว เป็นไปเพื่อสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์เป็นไปเพื่อทุกข์ ดังนั้น ท่านควรละธรรมเหล่านี้เสีย เมื่อนั้น”^๘

^๘ วจ.ติก. ๓๔/๕๐๕/๓๔๓.

ดังนั้นหลักการที่พระผู้มีพระภาคทรงสอนนั้น แยกได้เป็น ๒ ขั้นตอน คือ
 ขั้นตอนแรก ให้ตั้งข้อสงสัยในแหล่งที่มาของธรรมก่อน ว่าควรจะได้หรือไม่ เช่น การเล่า
 สืบ ๆ กันมา อาจจะมีการตกหล่น เปลี่ยนแปลงธรรมไปก็ได้ หรือธรรมนั้นจะมาจากบุคคลที่น่าเชื่อถือ
 ก็ควรจะขังใจ พิจารณาให้ดี หรือธรรมนั้นดูสมเหตุสมผล เป็นต้น

ขั้นตอนที่สอง ให้พิจารณาคุณและโทษของธรรมเหล่านั้นว่า หากปฏิบัติตามทำนั้นแล้ว จะ
 เกิดประโยชน์อย่างไรต่อตนเอง จะเกิดประโยชน์อย่างไรต่อบุคคลอื่น จะเกิดโทษอย่างไรต่อตนเอง จะ
 เกิดโทษอย่างไรต่อผู้อื่น แล้วผู้รู้ ซึ่งหมายถึง สัตตบุรุษ บัณฑิต ทั้งหลายท่านมีความเห็นเกี่ยวกับธรรม
 นี้อย่างไร เมื่อพิจารณาแล้วพบว่า ธรรมนั้นเป็นโทษ ผู้รู้ติเตียน ทำไปก็ไม่เกิดประโยชน์ มีแต่ทุกข์ ก็ไม่
 ควรเชื่อ ไม่ควรนำไปปฏิบัติ

ดังนั้น หลักการพิจารณาก่อนที่จะเชื่อ ตามแนวทางของกาลามสูตรนี้ ก็จะช่วยให้สามารถที่
 จะไตร่ตรองเลือกเฟ้นความเชื่อที่ถูกต้อง อันเป็นคุณเป็นประโยชน์ ปราศภัย ทั้งในปัจจุบันและอนาคต

๔.๕.๓ ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล

ในทางพระพุทธศาสนา มีหลักการความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เรียกว่า ศรัทธา ๔ คือ

๑. กัมมสัทธา คือ เชื่อกรรม
๒. วิปากสัทธา คือ เชื่อผลของกรรม
๓. กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
๔. ตถาคตโพธิสัทธา คือ เชื่อปัญญาการตรัสรู้ของพระตถาคต

กัมมสัทธา คือความเชื่อกรรม ได้แก่ ความเชื่อการกระทำของตนเอง ที่แสดงออกได้ทาง
 กาย วาจา และใจ ว่าการแสดงออกทางกาย วาจา ใจนั้น เมื่อทำแล้ว เป็นอันทำ ไม่ใช่ทำแล้วไม่เป็น
 อันทำ หมายความว่า การกระทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม การกระทำทางวาจา เรียกว่า
 วาจากรรม การกระทำทางใจ เรียกว่า มโนกรรม กรรม เป็นคำกลาง ๆ ไม่ดี ไม่ชั่ว ได้แก่กิริยาอาการ
 เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน เป็นต้น กรรมจะดีหรือชั่วได้นั้น ก็ขึ้นอยู่กับเจตนาของผู้กระทำ

วิปากสัทธา คือ เชื่อผลของกรรม ได้แก่ เชื่อว่าทำกรรมดี ย่อมได้รับผลดี ทำกรรมชั่วย่อม
 ได้รับผลชั่ว รวมไปถึงกรรมที่ไม่ดีไม่ชั่ว ก็จะได้รับผล เช่นเดียวกัน คือความสำเร็จที่เกิดจากการกระทำ
 นั้น ๆ เหมือนกับการปลูกพืช ปลูกอ้อย สิ่งที่เกิดขึ้นมาคืออ้อย ปลูกแตง สิ่งที่ได้ก็คือแตง ไม่กลายเป็นอื่น
 ไปเป็นอย่างอื่น

กัมมัสสกตาสัทธา คือ เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
 หมายความว่า กรรมใดใครเป็นผู้กระทำ ผู้นั้นต้องเป็นผู้รับผล จะรับผลแทนกันไม่ได้ ไม่ว่าผลกรรมนั้น
 จะเป็นผลกรรมดีหรือผลกรรมชั่ว หรือจะรับแต่ผลกรรมดีแล้วยกผลกรรมชั่วให้แก่คนอื่นก็ไม่ได้เป็น
 เรื่องเฉพาะตน ด้วยเหตุที่ตนเท่านั้นที่ต้องรับผลของการกระทำของตน จึงชื่อว่า สัตว์มีกรรมเป็นของ
 ของตน

ตลาคตโพรธิสัทธา คือ เชื่อปัญญาการตรัสรู้ของพระผู้มีพระภาค หมายถึง การเชื่อและยอมรับว่าพระพุทธรองค์ทรงมีพระปัญญาตรัสรู้จริง และ ธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้นั้นเป็นของจริง ประพฤติปฏิบัติตามแล้วย่อมได้รับผลจริง สิ่งที่พระองค์ตรัสว่าเป็นกุศล เป็นบุญ เป็นความดี ทำแล้วย่อมได้รับผลดีจริง ๆ สิ่งที่พระองค์ตรัสไว้ว่า เป็นอกุศล เป็นบาป เป็นความชั่ว ทำแล้วย่อมได้รับผลชั่วจริงบุคคล ผู้มีศรัทธา ฟังทราบวา พระพุทธศาสนา ไม่ได้สอนให้เชื่ออำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอก เช่นเดียวกับฤกษ์ ยาม การดูหมอ การผูกดวง การสะเดาะเคราะห์ เพราะสิ่งเหล่านั้น ไม่สามารถดลบันดาลให้บุคคลเป็นไปอย่างโน้นได้ อย่างนี้ได้ แต่พระองค์ทรงสอนให้เชื่อกรรม คือ การกระทำของตนเอง

๔.๕.๔ การพัฒนาศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้อง

ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา หรือเหตุผล ซึ่งเรียกว่า ศรัทธาเพื่อปัญญา แม้ว่าพระผู้มีพระภาคจะทรงสอนให้คนมีศรัทธา แต่ศรัทธาของพระองค์นั้นต้องผ่านการพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาให้รอบคอบเสียก่อน ดังในกาลามสูตรที่ได้กล่าวมาแล้ว เรื่องของการพิจารณาก่อนที่จะเชื่อ ว่า ให้สงสัยแหล่งที่มาก่อน แล้วพิจารณาคุณและโทษ สิ่งใดที่ก่อโทษก็ให้ละ อย่าได้ไปเชื่อ แต่เมื่อใดได้ใช้ปัญญาพิจารณาโดยรอบคอบแล้ว เห็นว่าสิ่งที่จะทำนั้น ไม่ก่อให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อน อีกทั้งปราศจากโทษไม่ติเตียน ก็จงทำสิ่งนั้น หลักคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค นั้นมีข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ หากทรงสอนเรื่องศรัทธาในเรื่องใด ก็ทรงสอนปัญญากำกับไว้ในเรื่องนั้นด้วย หมายความว่า ทรงสอนให้ใช้ศรัทธาประกอบด้วยปัญญาเสมอไป

ตัวอย่างในหลักคำสอน หมวด พละ ๕ (ธรรมอันเป็นกำลัง) ประกอบด้วยศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา อริยทรัพย์ ๗ (ทรัพย์ภายในอันประเสริฐ) ประกอบด้วย ศรัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ พหุสัจจะ จาคะ และปัญญา จะเห็นได้ว่า ศรัทธาในพระพุทธศาสนาต้องมีปัญญากำกับด้วยเสมอ ซึ่งต่างจากศาสนาอื่น บางศาสนาที่จะสอนให้ศรัทธาอย่างเดียว คือ ถ้าพระคัมภีร์สอนอย่างนี้จะต้องเชื่อตามโดยไม่มีข้อแม้ ถ้าหากไม่เชื่อถือว่าบาป พระพุทธศาสนา แม้แต่การสอนหลักธรรมของพระผู้มีพระภาค พระพุทธรองค์ก็ไม่ได้ทรงบังคับให้เชื่อตามพระองค์แต่อย่างใด ทรงแนะให้พิจารณาไตร่ตรองด้วยเหตุผลและเห็นด้วยจึงเชื่อ

ศรัทธาในกระบวนการพัฒนาตามหลักพุทธศาสนานั้น หมายถึง ความเชื่อมั่น การซาบซึ้ง ความมั่นใจเหตุเท่าที่ตนสามารถพิจารณาเห็นได้ โดยมีเหตุผลว่า จดหมายหรือเป้าหมายที่อยู่ข้างหน้า นั้นเป็นไปได้จริง และมีคุณค่าควรที่จะไปให้ถึง ศรัทธาที่ถูกต้องจึงเป็นบันไดขั้นแรกที่จะนำไปสู่ปัญญา หรือความรู้ ซึ่งตรงกันข้ามกับศรัทธาที่ผิดที่เป็นแบบมอตัว มอความไว้วางใจให้กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยไม่คิดหาเหตุผล ศรัทธาที่ถูกต้องเป็นสื่อนำไปสู่การพัฒนาปัญญา แบ่งออกเป็น ๔ ประการ

๑. ความเชื่อมั่นในศักยภาพในการเข้าถึงอิสรภาพที่แท้จริงของมนุษย์ (ตลาคตโพรธิสัทธา)
๒. ความเชื่อมั่นในกฎการกระทำ (กัมมสัทธา)

๓. ความเชื่อมั่นในผลของการกระทำ (วิปากัสถา)

๔. ความเชื่อมั่นและยอมรับต่อผลที่เกิดขึ้นกับตนเองว่ามาจากการกระทำของตนเอง (กัมมัสมกตาสถา)

ปัญญาหมายถึง ความรู้ความหยั่งรู้เหตุผล ปัญญาที่ถูกต้องในกระบวนการปฏิบัติตน มีลักษณะ๓ประการ คือ

๑. ความรู้จักเหตุแต่ความเสื่อมและโทษของความเสื่อม (อุปายโกศล)

๒. ความรู้จักเหตุแห่งความเจริญและประโยชน์ของความเจริญ (อายุโกศล)

๓. ความรู้จักวิธีการละเหตุความเสื่อมและวิธีการสร้างเหตุแห่งความเจริญ (อุบายโกศล)

จากการที่พระพุทธศาสนาเน้นการพัฒนาศรัทธาและปัญญาที่ถูกต้องดังกล่าวข้างต้น เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ใช้สติปัญญาความคิดเห็นของตนพิจารณาอย่างเต็มที่ก่อนแล้ว จึงค่อยเชื่อเมื่อเชื่อแล้วก็ลงมือทำด้วยปัญญาให้สำเร็จประโยชน์

๔.๕.๕ การปฏิบัติศรัทธาในสังคัม

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมในสังคัลกสูตร โดยทรงมุ่งหมายให้พระธรรมเทศนานี้ เป็นคิหิวินัย คือ ข้อปฏิบัติสำหรับคฤหัสถ์ และกลายเป็นต้นแบบของสังคัมที่ชาวพุทธยึดถือปฏิบัติต่อบุคคลต่าง ๆ จึงเป็นการปฏิบัติความเชื่อตามหลักศาสนาของพราหมณ์ที่มีอิทธิพลอย่างสูงในสังคัมยุคนั้น ได้จัดแบ่งชนชั้นของมนุษย์เป็นวรรณะ ๔ วรรณะ อันเป็นการแบ่งประเภทมนุษย์โดยกำเนิด คือ วรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์ วรรณะศูทร แต่พระผู้มีพระภาคทรงปฏิบัติความเชื่อนี้ใหม่

ดังในอัครคัมภีร์สูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามสามเณรว่าเสฏฐะและภราทวาชะว่า สามเณรมีชาติกำเนิดเป็นพราหมณ์ เมื่อมาบวชแล้ว เคยถูกพราหมณ์ด่าว่าบ้างหรือไม่ สามเณรได้ทูลว่า พวกพราหมณ์ได้ด่าว่าด้วยวาจาเหยียดหยามหยาบคาย เคยเป็นพราหมณ์ที่มีชาติกำเนิดสูง เป็นพวกขาว เกิดจากปากของพรหม แต่กลับมาบวชเป็นสมณะโล้น เป็นพวกดำ เกิดจากเท้าของพรหมเดิม พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้สามเณรทั้งสอง ให้มีความเชื่อใหม่ โดยการตั้งคำถามให้คิดแล้วตอบ คือ เป็นความจริงที่ว่า เมื่อก่อนเคยมีปรากฏให้เห็นว่า กษัตริย์บางพระองค์ มีความประพฤติชั่วก็เคยมี พราหมณ์บางคน มีความประพฤติชั่วก็เคยมี แพศย์บางคน มีความประพฤติชั่วก็เคยมี ศูทรบางคน มีความประพฤติชั่วก็เคยมี ความประพฤติชั่วนี้ก็คือ มีปกติฆ่าสัตว์ มีปกติลักทรัพย์ มีปกติประพฤติผิดในกาม มีปกติมึนเมา มีวาจาส่อเสียด มีวาจาหยาบคาย พุดเพ้อเจ้อ เฟื่องเลื่องอยากได้ของเขา มีความเห็นผิด เมื่อประพฤติชั่ว เป็นอกุศล เป็นธรรมดำ มีวิบากดำ วิญญูชนติเตียน ย่อมปรากฏแก่คนเหล่านี้

เป็นความจริงที่ว่า เมื่อก่อนเคยมีปรากฏให้เห็นว่า กษัตริย์บางพระองค์ มีความประพฤติดีงามก็เคยมี พราหมณ์บางคน มีความประพฤติดีงามก็เคยมี แพศย์บางคน มีความประพฤติดีงามก็เคยมี ศูทรบางคน มีความประพฤติดีงามก็เคยมี ความประพฤติดีงามนี้ก็คือ เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้น

ขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติดีในกาม เว้นขาดจากการมูสา เว้นขาดจากการพูด
 ส่อเสียด เว้นขาดจากการพูดหยาบคาย ไม่พูดเพื่อเจ้า ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา มีความเห็นถูกต้อง
 เมื่อประพฤติดีงาม เป็นกุศล เป็นธรรมชาติ มีวิบากขาว วิญญูชนสรรเสริญ ย่อมปรากฏแก่คนเหล่านี้

เมื่อเป็นเช่นนี้ ในหมู่พราหมณ์ย่อมประกอบด้วยทั้ง พราหมณ์ที่มีธรรมดำ และพราหมณ์ที่มี
 ธรรมขาว ดังนั้น พราหมณ์ทั้งหมดไม่ได้บริสุทธิ์ เช่นเดียวกัน ในหมู่กษัตริย์ย่อมประกอบด้วยทั้ง
 กษัตริย์ที่มีธรรมดำ กษัตริย์ที่มีธรรมขาว ในหมู่แพศย์ย่อมประกอบด้วยทั้ง แพศย์ที่มีธรรมดำ แพศย์ที่
 มีธรรมขาว ในหมู่ศูทรย่อมประกอบด้วยทั้ง ศูทรที่มีธรรมดำ ศูทรที่มีธรรมขาว ดังนั้น การเคารพคนจึง
 ควรดูที่ความประพฤติและคุณธรรมของคนนั้น ๆ ไม่ควรที่จะดูที่ชาติกำเนิด

ดังนั้น พระธรรมเท่านั้นที่ประเสริฐสุดในหมู่ชนทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า^๙

พระธรรมในสังคาลกสูตร ที่ทรงเรียกว่า คิหิวินัย จึงเป็นการปฏิบัติศรัทธาในเรื่องวรรณะให้
 มาศรัทธาในเรื่องคิหิวินัย โดยจัดความสัมพันธ์ของคนตามทิศทั้ง ๖ และกำหนดหน้าที่ของฐานะทั้ง ๑๒
 ฐานะ โดยมีคุณธรรมที่เรียกว่า อริยวินัย เป็นพื้นฐาน สามารถจัดกลุ่มหลักการเป็น ๕ กลุ่ม คือ

๑. กลุ่มพฤติกรรมแบบอริยชน คือ เว้นบาปกรรม ๑๔ ประการ
๒. กลุ่มประเภทของมิตรเทียมและมิตรดี
๓. กลุ่มการปฏิบัติหน้าที่ในฐานะต่าง ๆ ตามทิศ ๖
๔. กลุ่มบัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยประพฤติดี ปัญญาดี คบมิตรดี
๕. กลุ่มธรรมแห่งความสามัคคี

๔.๖ กลไกการสอนตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา

การสอนนั้นเป็นความสัมพันธ์ระหว่างครูและศิษย์ ในที่นี้จะได้กล่าวถึงการปฏิบัติตนของ
 ครูผู้สอน และกลไกการสอนในสังคาลกสูตรตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา

๔.๖.๑ การปฏิบัติตนของครูผู้สอน

ผู้ทำหน้าที่สั่งสอน ให้การศึกษาแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะครู อาจารย์ พึงประกอบด้วยคุณสมบัติ
 ของการเป็นกัลยาณมิตร เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม ๗ โดยประพฤติตามหลักปฏิบัติ ดังนี้

๑. **ปิโย น่ารัก** คือ มีเมตตากรุณา ใส่ใจคนและประโยชน์สุขของเขาเข้าถึงจิตใจ สร้าง
 ความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเอง ชวนใจผู้เรียนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

๒. **ครุ นำเคารพ** คือ เป็นผู้หนักแน่น ถือหลักการเป็นสำคัญ และมีความประพฤติสมควร
 แก่ฐาน ทำให้เกิดความรู้สึกอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

^๙ที่.ปา. ๑๕/๕๑-๕๔/๑๔๓-๑๔๗.

๓. **ภาวนีโย** นำเจริญใจคือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริง และเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนอยู่เสมอ เป็นที่นายกองควรเอาอย่าง ทำให้ศิษย์เอ๋ยอ้างและรำลึกถึงความซาบซึ้ง มั่นใจ และภาคภูมิใจ

๔. **วตตา** รู้จักพูดให้ได้ผล คือ รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร คอยให้คำแนะนำว่ากล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. **วจนกขโม** อุดหนุนต่อถ้อยคำคือ พร้อมทั้งจะรับฟังคำปรึกษาซักถามแม้จุกจิก ตลอดจนคำล่วงเกินและคำตักเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อุดหนุนฟังได้ ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์

๖. **คมภีรณจกถกตตา** แกลงเรื่องถ้อยคำได้คือ กล่าวชี้แจงเรื่องต่างๆ ที่ยุ่งยากลึกซึ้งให้เข้าใจได้ และสอนศิษย์ให้ได้เรียนรู้เรื่องราวที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป

๗. **โน จฏฐาน** นิโยชเย ไม่ชักนำไปในอฐานคือ ไม่ชักจูงไปในทางที่เสื่อมเสีย หรือเรื่องเหลวไหลไม่สมควร

ดังในทศยสชาสูตร ว่าด้วยองค์แห่งเพื่อนดี ได้ทรงตรัสเป็นภาษิตว่า

"ภิกษุเป็นที่รักใคร่พอใจเป็นที่เคารพควรสรรเสริญฉลาดพูดอุดหนุนต่อถ้อยคำพูดถ้อยคำลึกซึ้ง ไม่ชักนำไปในทางที่ไม่ดี ฐานะเหล่านี้มีอยู่ในภิกษุใด ภิกษุนั้นเป็นมิตรแท้ มุ่งอนุเคราะห์แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ผู้ประสงค์จะคบมิตรควรคบมิตรเช่นนั้น แม้จะถูกขับไล่"^{๑๐}

๔.๖.๒ กลไกการสอนในสังคาลสูตรตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา

อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือมัชฌิมาปฏิปทา คือ ข้อปฏิบัติเป็นกลางๆ ไม่หย่อนจนเกินไป และไม่ตึงจนเกินไป ไม่ซ่องแหวะที่สุด ๒ อย่างคือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมณานุโยค กลไกการสอนตามหลักมัชฌิมาปฏิปทานั้น เริ่มต้นด้วยทางแห่งปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ ตามด้วยการปฏิบัติที่ถูกต้อง อันเป็นทางแห่งศีล ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ และตามด้วยทางแห่งสมาธิ ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงของการปฏิบัติจนกว่าจะบรรลุเป้าหมาย อันพอดีที่จะให้ถึงจุดหมาย คือ ความดับกิเลสและความทุกข์ หรือความหลุดพ้นเป็นอิสระสิ้นเชิง

มัชฌิมาปฏิปทา นิยมเรียกว่า ทางสายกลางหมายถึง ทางที่ยืดความพอดี มี ๘ ประการ เรียกสามัญว่า มรรคมืองค์ ๘ หมายถึง ทางมืองค์ ๘ ประการอันประเสริฐ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในสังคิตติสูตรเรียก สัมมัตตะ ๘ ความเป็นธรรมที่ถูกต้อง ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ เห็นชอบ

^{๑๐} อก.สตุตทก. ๓๗/๓๔/๗๕-๗๖.

๒. สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ ทำการชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ
๖. สัมมาวายามะ เพียรชอบ
๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ^{๑๑}

กลไกการสอนในสังคาลสูตรสอดคล้องตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา โดยเริ่มจากทางแห่งปัญญาก่อน คือ สัมมาทิฐิ พระผู้มีพระภาคทรงตั้งคำถามให้สังคาลภิกษุพิจารณาว่า การนอบน้อมต่อทิศคืออะไร ด้วยการตรัสว่า “วินัยของพระอริยเจ้า เขาไม่นอบน้อมทิศทั้ง ๖ กันอย่างนี้” ทำให้สังคาลภิกษุไม่แน่ใจ สันคลอนความมั่นใจเกิดขึ้นว่า สิ่งที่ได้ปฏิบัติมาตามความเชื่อนั้น ได้ยึดถือปฏิบัติตามคำสั่งเสียของบิดาอย่างเคร่งครัด เมื่อบิดาเป็นผู้มีความเลื่อมใส ศรัทธาในพระศาสดาอย่างมั่นคงแล้ว โอวาทอันเป็นคำสั่งเสียของบิดานั้น ย่อมต้องถูกต้อง เหตุไฉน พระศาสดาจึงตรัสว่า การนอบน้อมต่อทิศทั้ง ๖ อย่างที่ตนทำอยู่นั้นไม่ถูกต้อง

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า อริยสาวกละกรรมกิเลส ๔ ได้แล้ว อันได้แก่ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิจฉาจาร มุสาวาท ซึ่งหลักธรรมนี้ก็สอดคล้องกับหลักความประพฤติอันเป็นทางแห่งศีลในมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่ อริยสาวกละมุสาวาทได้แล้ว สอดคล้องกับสัมมาวาจา, อริยสาวกละปาณาติบาตและกาเมสุมิจฉาจารได้แล้วสอดคล้องกับสัมมากัมมันตะ, อริยสาวกละอทินนาทานสอดคล้องกับสัมมาอาชีวะ

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า อริยสาวกไม่ทำบาปกรรมโดยฐานะ ๔ คือ อริยสาวกไม่ถึงฉันทาคติ ไม่ถึงโทสาคติ ไม่ถึงโมหาคติ ไม่ถึงภยาคติ ซึ่งหลักธรรมนี้ก็สอดคล้องกับทางแห่งปัญญา คือ สัมมาสังกัปปะ การดำริชอบ ได้แก่ ไม่ถึงฉันทาคติสอดคล้องกับความดำริในการออกจากกามารมณ์, ไม่ถึงโทสาคติสอดคล้องกับความดำริในความไม่พยาบาท, ไม่ถึงโมหาคติและไม่ถึงภยาคติสอดคล้องกับความดำริในการไม่เบียดเบียน

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า อริยสาวกไม่เสพทางเสื่อมแห่งโภคะทั้งหลาย ได้แก่ การเสพน้ำเมา การเที่ยวในเวลากลางคืน การเที่ยวดูมหรสพ การเล่นการพนัน การคบเพื่อนชั่วเป็นมิตร ความเกียจคร้าน ซึ่งหลักธรรมนี้ก็สอดคล้องกับทางแห่งศีล คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เพราะการไม่เสพทางเสื่อมแห่งโภคะทั้งหลายย่อมเป็นการปิดอบาย ปิดการล่วงละเมิดศีล ๕ อันเป็นศีลของคฤหัสถ์ และศีล ๘ อันเป็นศีลของอุบาสกอุบาสิกาผู้ถืออุโบสถศีล

^{๑๑}ที่.ปา. ๑๖/๓๔๑/๒๒๗.

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า ให้เห็นโทษของการเสพทางเสื่อมทั้ง ๖ ย่อมนำมาซึ่งความเสื่อมแห่งโรคะ โรคะที่ยังไม่เกิดก็ไม่เกิด โรคะที่เกิดแล้วก็ถึงความเสื่อมไป เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท จะเห็นได้ว่า โทษทั้งหลายที่เกิดขึ้นจากการเสพทางเสื่อมทั้ง ๖ ก็จะมีโทษต่อการตั้งอยู่ของทางแห่งสมาธิในมัชฌิมาปฏิปทาด้วย ได้แก่ ความเกียจคร้านมีลักษณะที่ตรงข้ามกับสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ ความเพียรที่จะละกิเลสที่เกิดขึ้นแล้ว ความเพียรที่จะป้องกันไม่ให้เกิดกิเลสที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น ความเพียรที่จะรักษากุศลที่เกิดขึ้นให้คงอยู่ ความเพียรที่จะทำกุศลที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น, ความประมาทมีลักษณะที่ตรงข้ามกับสัมมาสติ ความระลึกรู้ชอบ, เมื่อโรคะเสื่อมย่อมนำมาซึ่งความแค้นเคืองความเสียใจอันเป็นพยาบาทนิเวรณ หรือเมื่อเพลิดเพลิดในการละเล่นอันเป็นกามฉันทะนิเวรณนั้น เมื่อมีนิเวรณเกิดขึ้นย่อมเป็นปรปักษ์ต่อสัมมาสมาธิ ความตั้งจิตมั่นชอบ

เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอธิบายว่า มิตรเทียมนี่ ๔ ประเภทแต่ละประเภทมีลักษณะอย่างไร มิตรแท้มี ๔ ประเภทแต่ละประเภทมีลักษณะอย่างไร มิตรเทียมเป็นนอัสตบุรุษ เป็นคนพาล มิตรแท้เป็นสัสตบุรุษ เป็นบัณฑิต การคบหามิตรเทียมย่อมนำมาซึ่งอบายและทุกข์ การคบหามิตรแท้ย่อมนำมาซึ่งความสุขสู่สุคติ มิตรแท้ คือ กัลยาณมิตร อรรถกถาว่า “อริยมรรคทั้งสิ้นอาศัยกัลยาณมิตรจึงได้”^{๑๒} ดังนั้นการรู้จักคบหากัลยาณมิตรย่อมนำมาซึ่งอริยมรรค พระผู้มีพระภาคคือ กัลยาณมิตรผู้ประเสริฐที่สุด ดังนั้น เมื่อสมัยที่บิดาของสิงคาลกมาณพยังมีชีวิตอยู่ ได้แนะนำให้ไปเฝ้าพระเจ้าศาสดาและพระอริยสาวกทั้งหลาย ก็คือการแนะนำให้คบหากัลยาณมิตรผู้ประเสริฐ

จากคำอธิบายข้างต้น จะเห็นว่า กลไกการสอนหลักธรรมในสิงคาลกสูตรนั้นเป็นไปตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา ตามลำดับจากทางแห่งปัญญา สู่ทางแห่งศีล สู่ทางแห่งสมาธิเริ่มด้วยการแก้ความเชื่อของสิงคาลกมาณพ อันเป็นมิจฉาทิฎฐิให้เป็นสัมมาทิฎฐิ จากสัมมาทิฎฐิสู่สัมมาสังกัปปะ ฯลฯ สัมมาสติสู่สัมมาสมาธิ หล่อหลอมอยู่ภายใต้วงล้อแห่งปัญญา คือ เริ่มด้วยปัญญาดำเนินด้วยปัญญา นำไปสู่ปัญญา

๔.๗ หลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง

หลักการดำเนินชีวิต หมายถึง หลักการ หรือวิธีการ หรือแบบอย่างหรือกฎเกณฑ์ ของการดำเนินชีวิต หรือของจริยา หรือของความประพฤติ หรือของการเคลื่อนไหวแห่งชีวิต

หลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง หมายถึง วิธีการปฏิบัติทางจริยธรรมด้วยวิถีที่มุ่งสู่ความดับทุกข์ แต่โดยทั่วไปมักจะเข้าใจว่า การดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง คือ การใช้ชีวิตอย่างสบาย ๆ ไม่บังคับตัวเอง ทำอะไรก็ได้เพื่อให้ตนเองมีความสุข ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หรือไม่มีใครมาว่าได้ หรือไม่ผิดกฎหมาย จะเห็นได้ว่า ทางสายกลางที่มีเป้าหมายเป็นความสุขนั้น ยังมีความ

^{๑๒} ส.ส.อ. ๒๔/๓๙๓.

ต้องการมีความเพ็ดเพลินในกามคุณอยู่ ยังมีความต้องการที่จะดำรงอยู่ในภพ มีการเวียนว่ายตายเกิด อยู่ในสุคติภพ ดังนั้น เป้าหมายของทางสายกลางโดยความเข้าใจผิดของคนทั่วไปนั้น มีความคลาดเคลื่อนไปจากเป้าหมายของการดับทุกข์ เพราะทางสายกลางที่เข้าใจผิดนั้น มีลักษณะของการรักสุขเกลียดทุกข์ อันเป็นกามสุขัลลิกานุโยค

๔.๗.๑ ทางสายกลาง

ทางสายกลางหรือมรรคมืองค์ ๘ อันเป็นทางสายเดียวที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์ ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ คือความเห็นชอบ เช่นเห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เห็นว่าพ่อแม่มีพระคุณต่อเรา เห็นว่าร่างกายเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นต้น

๒. สัมมาสังกัปปะ คือความดำริชอบ ได้แก่ คิดที่จะไม่โลภ อยากได้ของผู้อื่นหรือคิดที่จะหลุดพ้นจากอำนาจของสิ่งน่าปรารถนายั่ววนใจทั้งหมด (กาม) คิดที่จะไม่พยาบาทอาฆาตผู้อื่น และคิดที่จะไม่เบียดเบียนใครให้เดือนร้อน

๓. สัมมาวาจา คือ การเจรจาชอบ หมายถึง การพูดจาที่เว้นจากลักษณะของการพูดชั่ว ๔ ประการ ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อไร้สาระ โดยการพูดแต่สิ่งที่เป็นจริงมีประโยชน์ พูดด้วยความเมตตา พูดจาไพเราะ พูดในเวลาที่เหมาะสม

๔. สัมมากัมมันตะ คือ การทำงานชอบ หมายถึง การประพฤติกิริยาหรือการทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งโดยเว้นจากการประพฤติดีชั่วทางกาย ๓ ประการ คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และประพฤตินอกใจ

๕. สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีพชอบ โดยเว้นจากการเลี้ยงชีพในทางที่ผิด เช่น การหลอกลวงเขากิน ปล้น การปล้นเขา การบังคับผู้อื่นให้ค้าประเวณี การค้ายาเสพติด เป็นต้น

๖. สัมมาวายามะ คือ ความเพียรพยายามชอบ หมายถึง ความเพียรพยายามทำสิ่งที่ถูกต้อง ได้แก่ความเพียรพยายาม ระมัดระวังตนมิให้ทำความชั่ว ที่เกิดขึ้นกับตนเอง เพียรพยายามทำความดีให้เกิดขึ้นกับตน เพียรรักษาความดีที่เกิดขึ้นในตนให้อยู่ตลอดไป

๗. สัมมาสติ คือความระลึกชอบ หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาให้เห็นสิ่งทั้งหลายที่ปรากฏตามสภาพความเป็นจริง ได้แก่การพิจารณาร่างกาย จิต และความรู้สึกของตนให้เห็นตามสภาพที่เป็นจริง ได้แก่การพิจารณาธรรมทั้งหลายที่มีอยู่ตามสภาพของธรรมนั้น

๘. สัมมาสมาธิ คือ ความตั้งใจมั่นชอบ ได้แก่ การตั้งจิตแน่วแน่อยู่กับสิ่งหนึ่งโดยชอบองค์ประกอบทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติสายกลางที่ไม่เคร่งครัดจนเกินไปและไม่ย่อท้อจนเกินไป เป็นข้อปฏิบัติที่สามารถทำให้ผู้ปฏิบัติความหมดทุกข์หรือหมดปัญหาได้อย่างแน่นอน

ตัวอย่างการนำทางสายกลางมาประยุกต์ (กามสุขัลลิกานุโยค)

“สมมุติว่า มาติ เป็นนักเรียนชั้น ม.๖ เรียนเก่ง ได้เกรดเฉลี่ย ๓.๕ ขึ้นไป เขาได้ใฝ่ฝันที่จะสอบเข้ามหาวิทยาลัย ในสาขาที่ตนชอบ จึงมุ่งมั่นพยายามอย่างหนัก เคร่งครัด

เครียดตลอดเวลา ไม่คุยกับเพื่อน ไม่เล่นกีฬา นอนน้อย เพียง ๒ ชั่วโมง ใกล้สอบคัดเลือกรุ่นเริ่มมีความวิตกกังวลเริ่มมีอาการปวดท้อง อารมณ์ฉุนเฉียวโกรธ เขาไม่สามารถทำข้อสอบได้ พ่อแม่ร่วมให้กำลังใจ จึงค่อยสบายใจ ปีต่อมา มีอิสระ วางแผนใหม่ พักผ่อน ออกกำลังกาย คุยกับเพื่อน ไม่เครียด ในที่สุดก็สอบได้ตามความต้องการ เพราะหลักทางสายกลาง เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา มาประยุกต์ใช้”

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า ไม่ได้มีหลักการหรือวิธีการที่ตรงกับข้อใดข้อหนึ่งในมัชฌิมาปฏิปทาเลย

๔.๗.๒ มนุษย์มุ่งสู่ทางสายกลาง

ธรรมคือ ธรรมชาติบริสุทธิ์ชนิดหนึ่ง ซึ่งอยู่ในตัวของเรา มีอยู่ในตัวของเราเท่านั้นไปหาที่อื่นไม่ได้ ทุกคนที่เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว ก็จะมีธรรมชาติบริสุทธิ์ที่เรียกว่าธรรมะนี้อยู่ในตัว เพราะฉะนั้นจะแสวงหาธรรมะ อย่าไปหาที่อื่น พระผู้มีพระภาคก็ได้ตรัสเอาไว้แล้ว พระองค์เองก็ทรงค้นพบธรรมะจากภายในตัวเช่นเดียวกับเราธรรมชาติที่บริสุทธิ์ หรือธรรมะที่อยู่ในตัวของเรา มีคุณสมบัติอยู่ ๓ ประการด้วยกัน คือ

ประการที่ ๑ เมื่อใครเข้าถึงธรรมชาติบริสุทธิ์ หรือธรรมะในตัวแล้ว จะทำให้คนนั้นเป็นผู้บริสุทธิ์ด้วยกาย วาจา ใจ ขึ้นมาโดยอัตโนมัติ

ประการที่ ๒ เมื่อใครเข้าถึงแล้ว จะทำให้ใจของผู้นั้นสว่างตามธรรมชาติที่บริสุทธิ์นี้ด้วยสว่างยิ่งกว่าเอาตะวันเที่ยงมาเรียงเป็นดวง ๆ เต็มอยู่ในใจเราทีเดียว เลยทำให้เห็นสรรพสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เมื่อเห็นตามความเป็นจริงเข้า ก็เลยเลิกโกง เพราะฉะนั้นก็เลยมีปัญญาขึ้นมาโดยอัตโนมัติ เหมือนพระผู้มีพระภาคของเรา เมื่อเข้าถึงธรรมก็เลยรู้ความจริงของสรรพสิ่งทั้งหลาย เมื่อวันที่พระองค์ตรัสรู้ในวันวิสาขบูชา

ประการที่ ๓ เมื่อเข้าถึงธรรมในตัวดวงนี้ ก็เลยทำให้เกิดความเมตตา ความปรารถนาดี ต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายตามมาด้วย เพราะสงสารสรรพสัตว์ทั้งหลายว่า เจ้ายังเข้าไม่ถึงธรรม เจ้าก็เลยทำอะไรโง่ ๆ ที่ก่อทุกข์ให้ตัวเองอยู่ เหมือนอย่างเรา ซึ่งเมื่อก่อนยังเข้าไม่ถึงธรรม หัวอกเดียวกันมาก่อน เพราะฉะนั้นก็เลยสงสารสัตว์โลก แล้วก็ปรารถนาจะช่วยสัตว์โลกทั้งหลายให้เข้าถึงธรรมตามมาด้วย

ธรรม คือ ธรรมชาติบริสุทธิ์ที่อยู่ในตัวของมนุษย์แต่ละคน มีคุณสมบัติมหัศจรรย์เหลือเกินว่า ใครเข้าถึงแล้วจะทำให้ผู้นั้นใจบริสุทธิ์ มีปัญญาได้เป็นอัจฉริยะ ทำให้ผู้นั้นมีจิตใจเมตตากรุณาต่อสัตว์ร่วมโลกทั้งหลาย

แต่การที่จะเข้าถึงธรรมภายในตัวได้ มีข้อแม้ว่า จะต้องทำใจให้สงบ ให้นิ่งให้หนึ่งอยู่ในตัวด้วย ถ้าใจสงบหยุดนิ่งในตัวแล้ว ใจจะบริสุทธิ์เหมาะสมที่จะเข้าถึงธรรม ถ้าใจยังไม่สงบ ไม่หยุดนิ่งในตัว ก็ไม่เหมาะสมจะเข้าถึงธรรมที่นี้การที่จะทำให้ใจสงบ นิ่ง ละเอียดอ่อน จนกระทั่งเหมาะสมเข้าถึง

ธรรมะภายในตัวนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเอาไว้ว่า ต้องปฏิบัติธรรมะที่เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ คือ แล้วธรรมะทั้ง ๘ ข้อนี้ ต้องทำไปพร้อม ๆ กันทั้ง ๘ ข้อ ไม่ใช่แยกทำทีละข้อ จึงได้เรียกว่ามรรคมีองค์ ๘ ประกอบด้วยธรรมะอะไรบ้าง

๑. มีความเข้าใจถูกในเรื่องบุญ เรื่องบาป เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ความเข้าใจถูกต้องนี้ จะทำให้ใจของเราไม่กระสับกระส่าย ใจของเราเลิกโง่ไประดับหนึ่งทีเดียวถ้าเข้าใจผิดเรื่องบุญเรื่องบาป จะเป็นไปว่าทำชั่วได้ดีมีถมไป แล้วใจก็จะหยาบ ไม่หยุดไม่นิ่งแล้ว

๒. เมื่อเข้าใจถูกเรื่องบุญเรื่องบาป ก็เลยคิดถูก คือ คิดที่จะละความชั่ว คิดที่จะทำความดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปคิดที่จะทำใจให้ใสขึ้นมา

๓. พอคิดถูกอย่างนี้ก็เลยส่งผลต่อไปอีก ทำให้แม้ถึงคราวจะพูด ก็จะเลือกพูดในสิ่งที่ดี ที่งาม ที่ถูกต้องเพราะเวลาคนเราพูด ก็ต้องคิดก่อนทั้งนั้น เพียงแต่ว่าคิดมากคิดน้อย คนที่เข้าใจเรื่องบุญบาปไม่พอ ก็คิดสั้นไปหน่อยก็เลยพูดผิด ๆ แต่เมื่อเข้าใจถูกจริง ๆ แล้ว ก็เลยคิดถูก ๆ แล้วก็เลยพูดสิ่งที่ถูก ที่ต้อง ที่ควร ได้ชัดเจน

๔. เมื่อพูดถูก พูดได้ชัดเจนดี ก็ส่งผลให้ แม้ในการกระทำทางกาย ก็เลยเลือกทำในสิ่งที่ถูก ที่ควรไม่ว่ายนินา นอง จะหยิบจะทำอะไร ถ้าไม่ถูกไม่ทำ

๕. ในเมื่อแม้แต่การที่จะยืน จะเดิน จะนั่ง จะนอน จะทำอะไร ก็ระวังเลือกทำในสิ่งที่ถูก ไม่มีการฆ่า การลัก การประพฤตินอกใจ เป็นต้น มันก็เลยส่งผลให้ แม้ในการประกอบอาชีพก็จะเลือกประกอบอาชีพในทางที่ถูก ที่เราคำนึงกับคำว่า สัมมาอาชีพะ นั้นเอง

๖. เมื่ออาชีพที่ทำถูกต้องดีงาม เลี้ยงชีวิตด้วยความเหมาะสม ก็มีเวลาที่จะสำรวจข้อบกพร่องของตัวเองก็จะเห็นว่า ตัวเรานี้ก็ยังมีสิ่งที่ไม่ดีแทรก ๆ อยู่ในใจเหมือนกัน เช่น นิสสัยไม่ดีบางอย่าง ซึ่งถ้าแก้สิ่งที่ไม่ดีให้หมดแล้วก็จะเหมาะสมยิ่งขึ้น และนิสสัยดี ๆ ที่มีอยู่ในตัวเรา ก็น่าจะพัฒนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงจะเหมาะสมจะควร ทำให้เกิดความพยายามที่จะปรับปรุงนิสสัยตัวเองให้ดียิ่งขึ้น

๗. ระวังระวังตัวให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ที่จะไม่ให้เกิดอะไรพลาด อะไรเป็นบาปสักนิดจะไม่ยอมให้เกิดขึ้นกับตัวเรา แต่บุญแม้เล็กน้อยก็ยิ่งจะต้องทำ ถ้าบุญใหญ่ยิ่งต้องทำมากยิ่งขึ้นไปอีก

๘. ถ้าอย่างนั้นก็ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องฝึกสมาธิให้ใจหยุดใจนิ่งได้สมบูรณ์ขึ้นเพราะว่าเมื่อทำมา ๗ ประการแรก ใจก็หยุดนิ่งมาระดับหนึ่ง ใจที่เคยหยาบคายร้ายกาจ ก็เลยเอ็ดอ่อนลงมาระดับหนึ่ง พอตั้งใจฝึกสมาธิมากขึ้น จะทำให้ใจหยุดใจนิ่งได้สนิท เมื่อทำครบ ๘ ประการนี้แล้ว ใจจะสงบ ประณีต ละเอียดอ่อน เหมาะต่อการเข้าถึงธรรมภายในที่เป็นธรรมชาติบริสุทธิ์

พระผู้มีพระภาคทรงค้นพบวิธีที่จะเข้าถึงธรรมนี้ ซึ่งเราเรียกกันว่าตรัสรู้ธรรมพระองค์ ปฏิบัติอย่างนี้แล้ว ก็เข้าถึงธรรม แล้วนำธรรมะที่พระองค์ได้รู้ได้เห็นมาตรัสเล่าให้พวกเราฟัง จึงมีพระพุทธศาสนาเกิดขึ้น สำหรับพวกเราเมื่อรู้อย่างนี้แล้ว ต่อแต่นี้ไป ก็เริ่มศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนา จากตำรับตำราด้วย แล้วก็จากท่านผู้รู้ด้วย ไปกราบขอความรู้จากท่านผู้รู้เหล่านั้น

แล้วก็ลงมือทั้งรักษาศีล ทั้งฝึกสมาธิของเราไป เมื่อทำไปซ้ำแล้วซ้ำอีกทุกวันทั้งยืน เดิน นั่ง นอน ต่อเนื่องกันไป มรรคมงคล ๘ ก็จะสมบูรณ์ขึ้นมาเอง ส่วนที่เรียกว่าความเข้าใจถูก คิดถูกนั้น ก็เป็นส่วนที่เราเรียกกันว่า “ปัญญา” ส่วนที่พูดถูก ทำถูก และประกอบอาชีพถูก ก็คือ ส่วนที่เรียกว่า “ศีล” และส่วนที่พยายามแก้ไขนิสัย พยายามระมัดระวังสติไม่ให้พลอไฟล และความตั้งใจทำให้ให้หยุดนิ่ง เราเรียกกันว่า “สมาธิ”

หลักการดำเนินชีวิตตามสังคาลสูตรเทียบกับหลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลางตั้งรายละเอียดในหัวข้อ ๔.๖ ข้างต้นจะพบว่า มีความสอดคล้องกันในด้านเป้าหมาย คือ สู่ความพ้นทุกข์ แต่หลักการตามสังคาลสูตร จะให้รายละเอียดสำหรับผู้เป็นคฤหัสถ์ว่า ต้องมีจริยาพื้นฐาน คือ เว้นจากกรรมอันลามก ๑๔ อย่าง ต้องรู้ลักษณะของมิตรเทียมและมิตรแท้ รู้โทษของมิตรเทียม รู้คุณของมิตรแท้ แล้วให้หลีกเลี่ยงจากมิตรเทียมและเลือกคบหามิตรแท้ ควรจะปฏิบัติหน้าที่ต่อทิศทั้ง ๖ อย่างไร เพื่อที่จะปกปิดภัยทั้งหลาย จะต้องปฏิบัติตนเป็นบัณฑิต จะต้องมีความตั้งใจเพื่อต่อสังคม อันเป็นหลักการดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับทางสายกลาง

๔.๘ การพัฒนาตนตามแนวแห่งทิศ ๖

พระผู้มีพระภาคแสดงทิศ ๖ แก่สังคาลภิกษุด้วยเหตุผลที่ว่ามนุษย์เป็นปัจจัยที่สำคัญที่ควรพัฒนาตามแนวพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องสร้างคนให้มีความรู้มีความสามารถมีทักษะพื้นฐานที่จำเป็น มีลักษณะนิสัยจิตใจที่ดีงาม มีความพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อตนเองและสังคม มีความพร้อมที่จะประกอบการงานอาชีพได้ การศึกษาพัฒนาตนเอง ก็เพื่อที่จะให้ได้พัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้องเหมาะสม และเจริญยิ่งขึ้นไป จึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตของคนเราอีกประการหนึ่ง ที่นอกเหนือจากปัจจัย ๔ ในการดำรงชีวิตให้มีคุณภาพหลักการพัฒนาตนเองจึงหมายถึง ความดีคุณงามการกระทำความดี เพื่อสร้างสมคุณงามความดีต่าง ๆ ให้งอกงามไปบุปผยสร้างความสำเร็จก้าวหน้าให้กับชีวิตตลอดจนถึงการทำมาหาเลี้ยงชีพและยังได้เอื้ออำนวยแก่การทำกิจต่าง ๆ ที่ดียิ่ง ๆ ขึ้นไปพร้อมกันนั้นก็ยังเป็นการฝึกอบรมชีวิตด้านกาย วาจาและใจของบุคคลนั้นให้มีความพร้อมยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นถึงความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางสังคมคือการอยู่ร่วมกันด้วยดีระหว่างมนุษย์ด้วยกันในสภาพที่เกื้อกูลกันสมาชิกแต่ละคนนอกจากจะสามารถดำรงตนอยู่ได้ด้วยดีแล้วยังมีโอกาสที่จะกระทำความดีหรือเข้าถึงสิ่งมีค่าสูงขึ้นไปอีกด้วยการพัฒนาตนมีลักษณะของชีวิตที่มีคุณภาพ หรือคุณสมบัติของชีวิตที่ดีหรือสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีคุณภาพหรือคุณสมบัติของชีวิตที่ดีหรือสิ่งที่ทำให้ชีวิตมีคุณภาพหมายถึงองค์ประกอบและลักษณะต่าง ๆ ที่แสดงถึงสภาพของชีวิตที่ดีดำรงอยู่ด้วยดีเป็นส่วนร่วมที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันสังคมและธรรมชาติมีความพร้อมและสามารถที่จะพัฒนาตัวเองให้เจริญงอกงามสู่ความสันติสุขและอิสรภาพสมบูรณ์

๔.๘.๑ การพัฒนาตนเอง

ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นองค์รวมขององค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งจำแนกได้ ๒ ประเภท คือ รูปกับนามหรือเรียกง่าย ๆ ว่ากายกับใจ ชีวิตจะเรียกได้ว่ามีคุณภาพอย่างแท้จริงก็ต่อเมื่อ ส่วนประกอบทุกส่วนมีคุณภาพนั่นคือชีวิตที่มีคุณภาพจะประกอบด้วยกายที่มีคุณภาพกายและคุณภาพใจอย่างไรก็ตามชีวิตไม่ใช่สิ่งที่ตั้งอยู่นิ่ง ๆ แต่เป็นองค์รวมที่เคลื่อนไหวเมื่อพูดถึงการพัฒนาตนเองที่เคลื่อนไหวหรือชีวิตที่ดำเนินไปในโลกท่ามกลางสภาพแวดล้อมจะมีวัตถุประสงค์กรรมและเรื่องราวต่าง ๆ ที่ต่อเนื่องกับชีวิตเพิ่มขยายออกไปไม่ใช่เฉพาะกายกับใจล้วน ๆ เท่านั้นวัตถุประสงค์กรรมและเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตเหล่านี้จัดเป็นส่วนประกอบของการพัฒนาตนเองโดยแยกเป็นคุณภาพธรรมดาสามัญที่มองเห็นกันอยู่ประเภทหนึ่งและคุณภาพที่ล้ำลึกเลยไปจากที่มองเห็นด้วยตาอีกประการหนึ่งตัวอย่างเช่นคนบางคนมีทรัพย์สินเงินทองและสิ่งครอบครองบริโภคด้านวัตถุพร้อมบริบูรณ์จัดได้ว่าในด้านที่ตามองเห็นเขาเป็นคนที่มีความสุขหรืออาจเป็นคนที่มีความสุขมากที่สุดก็ได้ การพัฒนาตนเองที่ดีแท้จริง ต้องพร้อมทั้งด้านหรือระดับที่มองเห็นและด้านหรือระดับที่เลยจากที่มองเห็น

๔.๘.๒ การพัฒนาตนเองตามจกกสูตร

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงหลักการพัฒนาตนเอง อยู่ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต เรื่องจกกสูตร ว่าด้วยจักร ๔ว่า “ภิกษุทั้งหลายจักร ๔ประการนี้ที่เป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เพียบพร้อมแล้วย่อมมีผลเป็นเหตุให้เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้เพียบพร้อมแล้วถึงความยิ่งใหญ่ความไพบูลย์ในโภคทรัพย์ทั้งหลาย”^{๑๓}

จากหลักจักร ๔ ในพระสูตรข้างต้น สามารถนำมาใช้พัฒนาตนเอง เป็นหลักที่สร้างคุณประโยชน์ในทุก ๆ ด้านทำให้ปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้น เพื่อยกระดับชีวิตตนเองให้มีคุณภาพสูงขึ้น ซึ่งต้องประกอบด้วย

๑. **ปฏิรูปทสวาสะ** คือ ความอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม อยู่ในถิ่นที่ดี จะอยู่ที่ไหนต้องเลือก โดยใช้หลักความเจริญของคนเราเป็นเกณฑ์ คือทรัพย์เจริญ ชีวิตเจริญและคุณความดีเจริญเพราะบางแห่งทำมาหากินคล่อง แต่มีสิ่งเป็นภัยแก่สุขภาพ และชีวิตก็ไม่ดีพระผู้มีพระภาคจึงสอนให้เลือกเพราะมันไม่เท่ากัน แต่เมื่อวิเคราะห์จริง ๆ แล้ว ทรงเน้นถึงการมีศีลธรรม การมีน้ำใจของผู้คนเป็นสำคัญ จัดเป็นถิ่นที่ดี ย่อมส่งผลต่อการพัฒนาตนเอง

๒. **สัปปริสุปัสสยะ** คือ ความพึงพิงสัตบุรุษสมาคมกับสัตบุรุษ การไปเสวนาคบหากับผู้มีธรรมดี มีจิตใจที่ความคิดดีและพูดดี ย่อมเป็นบุคคลต้นแบบในสังคม หรือในโลกของคนฝ่ายดี คือเป็นผู้ที่ได้ถูกพัฒนาจนสมบูรณ์แล้ว เจริญสติและปัญญา จึงเป็นบุคคลที่ควรคบหาหรือเป็นมิตรที่ดี ย่อม

^{๑๓} อัง.จตุกก. ๓๕/๓๑/๑๑๙.

ส่งเสริมการพัฒนาตนเองให้ดียิ่งขึ้น ให้มีความเจริญก้าวหน้า เพื่อตนเอง เพื่ออนาคตของครอบครัว และสังคม

๓. อุตตสัมมาปณิธิ คือ ความตั้งตนไว้ชอบการดำรงตนมั่นอยู่ในธรรม และทางดำเนินชีวิต ที่ถูกต้อง ตั้งเป้าหมายชีวิต และการทำงานให้ตั้งงามแน่ชัด และนำตนไปสู่จุดหมาย แน่วแน่ มั่นคง

๔. ปุพเพกตปุญญตา คือ ความเป็นผู้มีความดีอันได้ทำไว้ก่อน มีพื้นเดิมดี ได้สร้างสมคุณ ความดีเตรียมพร้อมไว้แต่ต้น การทำความดีตามคำสอนในศาสนา

หลักธรรมในการพัฒนาตนเอง จึงมีประโยชน์ที่นำหลักธรรมทั้ง ๔ ข้อมาพิจารณา และพัฒนาตนเองในด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม ให้ประสบความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิต มีสภาพชีวิตที่เป็นคุณปราศจากโทษ ย่อมส่งผลต่อการพัฒนาสังคมและประเทศชาติ การนำหลักจักร ๔ มาใช้พัฒนาชีวิตจึงเป็นหลักที่สร้างคุณประโยชน์ในทุก ๆ ด้านทำให้ปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้นเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้มีคุณภาพสูงขึ้น หลักการพัฒนาตนเองหมายถึงหลักการที่ทำให้ชีวิตดีขึ้นมีความสุข มีความสมบูรณ์ทั้งด้านสุขภาพได้แก่สุขภาพกายและสุขภาพจิตด้านสังคมได้แก่วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีและด้านเศรษฐกิจได้แก่การประกอบอาชีพคือมีรายได้สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัวเป็นต้นรวมทั้งมีความรู้สึกรักของการอยู่อย่างพอใจต่อองค์ประกอบต่าง ๆ ของชีวิตและที่มีส่วนสำคัญมากที่สุดคือบุคคลสามารถดำรงตนเองให้เป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมรู้จักการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและไม่ทำตนให้เป็นภาระที่ก่อให้เกิดปัญหาสังคมการพัฒนาตนตามแนวพุทธศาสนา

พุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการพัฒนาตน เป็นศาสนาแห่งการฝึกอบรมตนการพัฒนาตนตามแนวพุทธศาสนา เป็นการนำคำสอนทางพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาตน ให้บรรลุเป้าหมายตามที่ได้กำหนดไว้คำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับการพัฒนามีอยู่ ๓ คำ ได้แก่ สิกขา ภาวนา และทมะ สิกขาหมายถึง การฝึกอบรม การศึกษา การรู้จักเลือกมาใช้ประโยชน์ เอามาฝึกฝนปรับปรุงตน แบ่งออกเป็น ๓ ประการ เรียกว่าไตรสิกขาประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นการฝึกฝนให้มีศีลยิ่งขึ้นไป การฝึกฝนเรื่องจิตให้ยิ่งขึ้นไป และการฝึกฝนให้มีปัญญายิ่งขึ้นไปภาวนาหมายถึง การทำให้เกิด ทำให้มีขึ้น หรือการทำให้เจริญขึ้น ซึ่งตรงกับความหมายของคำว่า พัฒนา ได้แก่ กาย ภาวนา หรือการพัฒนากาย เป็นการพัฒนาใน ๒ ลักษณะ คือ ฝึกฝนในแง่ของการใช้งาน พัฒนาให้มีความเยียบคม มีความว่องไว มีความคล่องและมีความชัดเจน กับฝึกฝนให้เลือกรับเอาสิ่งที่มีคุณค่าเป็นประโยชน์เข้ามาให้ชีวิต ป้องกันไม่ได้รับสิ่งที่ไม่ดีหรือเป็นโทษเข้ามาศีลภาวนา หรือการพัฒนาศีล เป็นการพัฒนาให้บุคคลมีระเบียบในการดำเนินชีวิตสามารถ อยู่ร่วมกับคนอื่นได้ดีจิตภาวนา หรือ การพัฒนาจิตอาจแบ่งได้เป็น ๓ ด้าน คือการพัฒนาคุณภาพของจิตเป็นการพัฒนาให้จิตมีคุณธรรมต่างๆ การพัฒนาสมรรถภาพจิตเป็นการพัฒนาความสามารถของจิตให้เข้มแข็งพอที่จะใช้งานได้ดี เป็นจิตที่มีสมาธิ มีสติ และมีความเพียรพยายาม กับการพัฒนาสุขภาพจิตเป็นการพัฒนาให้จิตมีความสุข เบิกบาน มีความอึดใจปัญญาภาวนา หรือการพัฒนาปัญญาคือการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ ความคิด

เหตุผล การหยั่งรู้ความจริง จนปลอดจากความทุกข์ ปราศจากปัญหา ทมะ หมายถึง การฝึก หรือการฝึกอบรมตนเอง ให้เจริญก้าวหน้าในคุณความดีจนถึงที่สุด ซึ่งการฝึกตนเองสามารถทำได้เป็น ๒ ขั้นตอน คือขั้นตอนที่ ๑ การบังคับควบคุมใจไว้ไม่ให้ยอมตามกิเลส ที่ดึงไปสู่ความชั่วร้ายตลอดจนรู้จักระงับความเคยชินที่ชั่วร้ายได้ ขั้นตอนที่ ๒ การปรับปรุงตนเองให้มีคุณความดีให้เจริญยิ่งขึ้นไปมีความเจริญงอกงามคำว่า สิกขา ภาวนา และทมะ สามารถใช้แทนกันได้ เพราะนำไปสู่เป้าหมายเดียวกัน คือการพัฒนาตน

๔.๘.๓ การพัฒนาตนเองสู่ความเป็นมนุษย์

มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ผู้เป็นสัตว์ประเสริฐซึ่งแตกต่างจากสัตว์ทั้งหลายอื่น สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษ ได้แก่ สิกขาหรือการศึกษา คือ การเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนา มนุษย์ที่ได้รับฝึกฝน ศึกษาหรือพัฒนาแล้ว ชื่อว่าเป็น “สัตว์ประเสริฐ” เป็นผู้รู้จักดำเนินชีวิตที่ดั่งงามด้วยตนเอง และช่วยให้สังคมดำรงอยู่ในสันติสุขโดยสวัสดิ์

มนุษย์ที่จะชื่อว่าฝึก ศึกษาหรือพัฒนาตน โดยเฉพาะเด็กและเยาวชน ผู้เป็นสมาชิกใหม่ของมนุษยชาติ พึงมีคุณสมบัติที่เป็นต้นทุน ๗ ประการ ที่เรียกว่าแสงเงินแสงทองของชีวิตที่ดั่งงาม หรือ รุ่งอรุณของการศึกษา ซึ่งเป็นหลักประกันของชีวิตที่จะพัฒนาสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ผู้เป็นสัตว์ประเสริฐอย่างแท้จริง ดังนี้

๑. **กัลยาณมิตรตตา** คือ กัลยาณมิตร แสวงแหล่งปัญญาและแบบอย่างที่ดีคือ อยู่ร่วมหรือใกล้ชิดกัลยาณชน ที่จะมีอิทธิพลชักนำและชักชวนกันให้เจริญงอกงามในการพัฒนาพฤติกรรมจิตใจ และปัญญา โดยเฉพาะให้เรียนรู้และพัฒนาการสื่อสารสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ด้วยเมตตา มีศรัทธาที่จะดำเนินตามแบบอย่างที่ดี และรู้จักใช้ปัจจัยภายนอกทั้งที่เป็นบุคคล หนังสือ และเครื่องมือสื่อสารทั้งหลาย ให้เป็นประโยชน์ในการแสวงหาความรู้และความดีงาม เพื่อนำมาใช้ในการพัฒนาชีวิต แก้ปัญหาและทำการสร้างสรรค์

๒. **สัสสัมปทา** คือ ทำศีลให้ถึงพร้อม มีวินัยเป็นฐานของการพัฒนาชีวิตคือ รู้จักจัดระเบียบความเป็นอยู่กิจกรรมกิจการและสิ่งแวดล้อมให้อื้อโอกาสแก่การพัฒนาชีวิต อย่างน้อยมีศีลขั้นพื้นฐาน คือมีพฤติกรรมที่ถูกต้องในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม ด้วยการอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์อย่างเกื้อกูลไม่เบียดเบียนกัน และในความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางวัตถุด้วยการกินใช้ปัจจัย ๔ ตลอดจนอุปกรณ์เทคโนโลยีทั้งหลาย ในทางที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต เกื้อหนุนการศึกษา การสร้างสรรค์ และระบบดุลยสัมพันธ์ของธรรมชาติ

๓. **ฉันทสัมปทา** คือ ทำฉันทะให้ถึงพร้อม มีจิตใจใฝ่รู้ใฝ่สร้างสรรค์ คือเป็นผู้มีพลังแห่งความใฝ่รู้ ใฝ่ดี ใฝ่ทำ ใฝ่สร้างสรรค์ ใฝ่สัมฤทธิ์ ใฝ่ความเป็นเลิศ อยากช่วยทำทุกสิ่งทุกคนที่ตนประสบเกี่ยวข้องให้เข้าถึงภาวะที่ดั่งงาม ไม่หลงติดอยู่แค่คิดจะได้จะเอาและหาความสุขจากการเสพบริโภค ที่ทำให้จมอยู่ใต้วังวนแห่งความมัวเมาและการแย่งชิง แต่รู้จักใช้อินทรีย์ มีตาที่ดู หูที่ฟัง เป็นต้น ในการ

เรียนรู้ หาความสุขจากการศึกษา และมีความสุขจากการทำสิ่งดีงาม ด้วยการใช้สมองและมือในการสร้างสรรค์

๔. อัตตสัมปทา คือ ทำตนให้ถึงพร้อม มุ่งมั่นฝึกตนจนเต็มสุดภาวะที่ความเป็นคนจะให้ถึงได้คือ ระลึกอยู่เสมอถึงความจริงแท้แห่งธรรมชาติของมนุษย์ผู้เป็นสัตว์ที่ฝึกได้ และต้องฝึก ซึ่งเมื่อฝึกแล้วจะประเสริฐเลิศสูงสุดแล้วตั้งใจฝึกตนจนมองเห็นความยากลำบากอุปสรรคและปัญหา เป็นจุดเวทีที่ทดสอบและพัฒนาสติปัญญาความสามารถ มีจิตสำนึกในการพัฒนาตนยิ่งขึ้นไป จนเต็มสุดแห่งศักยภาพ ด้วยการพัฒนาที่พร้อมทุกด้านทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา

๕. ทิฎฐิสัมปทา คือ ทำทิฎฐิให้ถึงพร้อม ถือหลักเหตุปัจจัยมองอะไรๆ ตามเหตุและผล คือ ตั้งอยู่ในหลักความคิดความเชื่อถือที่ดีงามมีเหตุผล อย่างน้อยถือหลักเหตุปัจจัย ที่จะนำไปสู่การพิจารณาไตร่ตรองสืบสวนค้นคว้าเป็นทางเจริญปัญญา และเชื่อการกระทำว่าเป็นอำนาจใหญ่สุดที่บันดาลชะตากรรม กับทั้งมีพฤติกรรมและจิตใจที่อยู่ในอำนาจเหตุผล แม้จะฝืนทำให้สำเร็จและดีงามสูงสุด ก็รู้เท่าทันความเป็นไปได้ภายในขอบเขตของเหตุปัจจัยที่มีและที่ทำ ถึงสำเร็จก็ไม่หลงลอย ถึงพลาดก็ไม่หงอยงง ดำรงจิตผ่องใสเป็นอิสระได้ ไม่ว่าจะวุ่นวายเอาแต่ใจตน ตลอดจนไม่ปล่อยตัวเลื่อนไหลไปตามกระแสความตื่นข่าวและค่านิยม

๖. อัปมาทสัมปทา คือ ทำความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม ตั้งตนอยู่ในความไม่ประมาทคือ มีจิตสำนึกในความไม่เที่ยง มองเห็นตระหนักถึงความไม่คงที่ ไม่คงทน และไม่คงตัว ทั้งของชีวิตและสิ่งทั้งหลายรอบตัว ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยทั้งภายในและภายนอกตลอดเวลา ทำให้หนึ่งนอนใจอยู่ไม่ได้และมองเห็นคุณค่าความสำคัญของกาลเวลา แล้วกระตือรือร้นขวนขวายเร่งศึกษาและป้องกันแก้ไขเหตุปัจจัยของความเสื่อม และเสริมสร้างเหตุปัจจัยของความเจริญงอกงาม โดยใช้เวลาทั้งคืนวันที่ผ่านมาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

๗. โยนิโสมนสิการสัมปทา คือ ทำโยนิโสมนสิการให้ถึงพร้อม ฉลาดคิดแยกคายให้ได้ ประโยชน์และความจริง คือ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา มองเป็น คิดเป็น เห็นสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นไปในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัย โดยใช้ปัญญาพิจารณาสอบสวนสืบค้นวิเคราะห์วิจัย ไม่ว่าจะเพื่อให้เห็นความจริง หรือเพื่อให้เห็นแง่ด้านที่จะใช้ให้เป็นประโยชน์ กับทั้งสามารถแก้ไขปัญหาและจัดทำดำเนินการต่างๆ ให้สำเร็จได้ด้วยวิธีการแห่งปัญญาที่จะทำให้พึงตนเองและเป็นที่พึงของคนอื่นได้^{๑๔}

๔.๘.๔ การพัฒนาตนเองสู่ความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์

คนสมบูรณ์แบบ หรือมนุษย์โดยสมบูรณ์ หรือสัตบุรุษ ซึ่งถือได้ว่าเป็นสมาชิกที่ดีมีคุณค่าอย่างแท้จริงของมนุษยชาติ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นคนเต็มคน ผู้สามารถนำหมู่ชนและสังคมไปสู่สันติสุขและความสวัสดิ มีธรรมหรือคุณสมบัติ ๗ ประการ ดังต่อไปนี้

^{๑๔} ส.ม. ๑๙/๑๒๙-๑๓๖/๓๖-๓๗.

๑. ฉันทัญญตา รู้หลักและรู้จักเหตุคือรู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลาย ที่ตนเข้าไปเกี่ยวข้องในการดำเนินชีวิต ในการปฏิบัติกิจการหน้าที่และดำเนินกิจการต่างๆ รู้เข้าใจสิ่งๆ ที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล เช่นรู้ว่า ตำแหน่ง ฐานะ อาชีพ การงานของตน มีหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างไร มีอะไรเป็นหลักการ จะต้องทำอะไรอย่างไร จึงจะเป็นเหตุให้บรรลุถึงผลสำเร็จที่เป็นไปตามหน้าที่และความรับผิดชอบนั้นๆ ดังนี้ เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุดคือรู้เท่าทันกฎธรรมดาหรือหลักความจริงของธรรมชาติ เพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิตนั้น

๒. อัถถัญญตา รู้ความมุ่งหมายและรู้จักผลคือรู้ความหมายและความมุ่งหมายของหลักการที่ตนปฏิบัติ เข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจการที่ตนกระทำ รู้ว่าที่ตนทำอยู่อย่างนั้นๆ ดำเนินชีวิตอย่างนั้นๆ เพื่อประสงค์ประโยชน์อะไรหรือควรจะได้บรรลุถึงผลอะไร ที่ให้มีหน้าที่ ตำแหน่ง ฐานะ การงานอย่างนั้นๆ เขากำหนดวางกันไว้เพื่อความมุ่งหมายอะไร กิจการที่ตนทำอยู่ขณะนี้ เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง เป็นผลดีหรือผลเสียอย่างไร ดังนี้ เป็นต้น ตลอดจนถึงขั้นสูงสุด คือ รู้ความหมายของคติธรรมดา และประโยชน์ที่เป็นจุดหมายแท้จริงของชีวิต

๓. อัถตัญญตา รู้ตนคือ รู้ตามเป็นจริงว่า ตัวเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะเพศ กำลัง ความรู้ ความถนัด ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติปฏิบัติให้เหมาะสมและทำการต่างๆ ให้สอดคล้องถูกต้อง ที่จะสัมฤทธิ์ผล ตลอดจนถึงแก้ไขปรับปรุงตนให้เจริญงอกงามถึงความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นไป

๔. มัตตัญญตา รู้ประมาณคือ รู้จักพอดี เช่น รู้จักประมาณในการบริโภค ในการใช้จ่าย ทรัพย์ รู้จักความพอเหมาะพอดีในการพูด การปฏิบัติกิจการและทำการต่างๆ ตลอดจนถึงการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริงทั้งหลาย ทำการทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์เพื่อผลดีแท้จริงที่พึงต้องการ โดยมีใจเพียงเพื่อเห็นแก่ความพอใจ ขอบใจ หรือเอาแต่ใจของตน แต่ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัยหรือองค์ประกอบทั้งหลาย ที่จะลงตัวให้เกิดผลดีงามตามที่มองเห็นด้วยปัญญา

๕. กาลัญญตา รู้กาลคือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่พึงใช้ในการประกอบกิจการ หน้าที่การงาน ปฏิบัติการต่างๆ และเกี่ยวข้องกับผู้อื่น เช่น รู้ว่า เวลาไหน ควรทำอะไร อย่างไร และทำให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา ให้ถูกเวลา ตลอดจนถึงรู้จักกะเวลาและวางแผนการใช้เวลาอย่างได้ผล

๖. ปริสัจญตา รู้ชุมชนคือ รู้จักถิ่น รู้จักที่ชุมนุมและชุมชน รู้การอันควรต้องทำกิริยาอย่างนี้ ควรต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้มีระเบียบวินัยอย่างนี้ มีวัฒนธรรมประเพณีอย่างไร มีความต้องอย่างนี้ ควรเกี่ยวข้อง ควรต้องสงเคราะห์ ควรรับใช้ ควรบำเพ็ญประโยชน์ให้อย่างนี้ๆ เป็นต้น

๗. บุคคลัญญตา รู้บุคคลคือ รู้จักและเข้าใจความแตกต่างแห่งบุคคล ว่าโดยอัธยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิงหรือหย่อนอย่างไร และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลอื่น ๆ

ด้วยดีว่า ควรจะคบหรือไม่ ได้คิดอะไร จะสัมพันธ์เกี่ยวข้อง จะใช้ จะยกย่อง จะตำหนิ หรือจะแนะนำ
สั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี ดังนี้ เป็นต้น

ธรรม ๗ ข้อนี้ เรียกว่า**สัปปุริสธรรม**แปลว่า ธรรมของสัปปุริสชน คือ คนดี หรือคนที่แท้ ซึ่ง
มีคุณสมบัติของความเป็นคนที่สมบูรณ์^{๑๕}

การพัฒนาตนตามแนวแห่งทิศ ๖ นั้นตามรายละเอียดของหลักธรรมในบทที่ ๒ และบทที่
๓ นั้น มีความสอดคล้องครอบคลุมกับการพัฒนาตนตามแบบจักรกสูตร สอดคล้องครอบคลุมกับการ
พัฒนาตนเองสู่ความเป็นมนุษย์ และสอดคล้องครอบคลุมกับการพัฒนาตนเองสู่ความเป็นมนุษย์โดย
สมบูรณ์ โดยการพัฒนาตนตามแนวทิศ ๖ จะได้เน้นความสัมพันธ์กับคนในสังคมที่มีปฏิสัมพันธ์กันใน
รูปแบบต่าง ๆ ๖ รูปแบบ เป็นการพัฒนาผ่านหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อกัน เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่าง
กันและกัน ปิดป้องกันภัยต่าง ๆ ที่จะเข้ามาถล่มทำลาย ทำให้มีชีวิตที่เกษมสุข

๔.๙ การอยู่ร่วมกันในสังคมตามแนวทิศ ๖

การอยู่ร่วมกันในสังคมตามแนวทิศ ๖ ดังในสังคาลกสูตรนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อสนับสนุนการ
อยู่ร่วมกันในสังคม ที่มีพื้นฐานสำคัญ คือ ความมีน้ำใจไมตรีที่ดีต่อกัน ความมีน้ำใจเป็นเรื่องที่ทุกคน
ทำได้ โดยไม่ต้องใช้เงินทองมากมาย เพียงแต่แสดงความเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ โดยการ
ช่วยเหลือเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้น ก็เป็นการแสดงน้ำใจได้ เช่น การพาเด็กหรือผู้สูงอายุข้ามถนน หรือการ
สละที่นั่งบนรถโดยสารให้หญิงมีครรภ์ หรือแม้แต่การมีส่วนร่วมช่วยกันพัฒนาสังคมของเราให้ดีขึ้นก็
ได้ เป็นต้น ถิ่นบวว่าเป็นการแสดงน้ำใจ การแสดงความมีน้ำใจจึงไม่ได้วัดกันด้วยเงินทอง บางคนมีเงิน
มาก แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เขาจะเป็นคนมีน้ำใจ เพราะเขาอาจเลี้ยงน้ำใจก็ได้ บางคนเป็นเศรษฐีแต่
มีความตระหนี่มากไม่ยอมแม้จะสละเงินให้ผู้อื่นโดยที่ตนไม่ได้รับประโยชน์ตอบแทน ถึงกระนั้นคนที่
ไม่ได้มีเงินมากเพียงพอมีพอกินอาจเป็นคนที่มีน้ำใจให้คนอื่นบ้างก็ยอมเป็นที่รัก และชื่นชมของ
ผู้อื่นเสมอความมีน้ำใจนั้น ตรงกันข้ามความเห็นแก่ตัว ขณะที่คนเห็นแก่ตัวมักจะคิดแต่ประโยชน์
ส่วนตัวมาก่อน แต่แน่นอนที่คนมีน้ำใจจะคิดถึงประโยชน์ของส่วนรวมบ้าง และความ มีน้ำใจก็ยัง
ตรงกันข้ามกับความอิจฉาริษยา คนที่อิจฉาริษยาคนอื่นย่อมปรารถนาที่จะเห็นความล้มเหลวของผู้ที่
ได้ดีกว่า แต่คนมีน้ำใจนั้น เมื่อเห็นคนอื่นได้ดีกว่าจะมีมุทิตาและจะแสดงความยินดีด้วยอย่างจริงใจ ผู้
มีน้ำใจจะนึกถึงผู้อื่นและจะพยายามช่วยผู้อื่นที่ด้อยโอกาสกว่า ผู้มีน้ำใจจึงเป็นที่รักและต้องการของ
คนทั่วไป และเป็นคนมีคุณค่าต่อสังคม และที่สำคัญพวกเขาเหล่านั้นก็จะเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จใน
การดำเนินชีวิตอย่างแน่นอนอย่างที่กล่าวไว้ ความมีน้ำใจจะไม่สามารถเกิดขึ้นในสังคมได้เลย หากไม่มี
ผู้ใดแสดงหรือกระทำมันขึ้นมา ซึ่งถ้าหากเราอยากที่จะเป็นบุคคลนั้น บุคคลที่จะสร้างความมีน้ำใจ

^{๑๕}ที่.ปา.๑๖/๓๓๑/๒๒๑.

ให้แก่สังคม บุคคลที่ปรารถนาอยากให้สังคมของตนเองและผู้อื่นมีความสุขนั้น ทำได้ไม่ยากเลย มันอยู่ที่ความคิด ความรู้สึก และหัวใจของเราเองเท่านั้น ที่จะสั่งให้ตัวเองลงมือทำ เราอาจฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีน้ำใจได้ ดังนี้

๑. ควรเอาใจเขามาใส่ใจเรา คิดถึงหัวใจจิตใจของคนอื่น และแสดงต่อผู้อื่นเหมือนที่เรากำลังต้องการให้คนอื่นแสดงต่อเรา และทำดีต่อคนอื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน ไม่ว่าความดีนั้นจะเป็นเพียงสิ่งเล็กน้อยหรือสิ่งที่ยิ่งใหญ่ก็ตาม แม้ผู้อื่นไม่ได้รับรู้กันทุกคน แต่หัวใจของเราก็รับรู้เสมอ

๒. ควรเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ และไม่หวังว่าคนอื่นจะต้องมาให้เราเสมอ

๓. ควรแสดงน้ำใจกับคนรอบข้าง เช่น เมื่อเวลามีโอกาสได้ไปเที่ยวในที่ไกลหรือใกล้ก็ตาม ควรซื้อของฝากเล็กๆน้อยๆ ติดมือมาถึงคนที่เรารู้จักและญาติมิตรของเรา นั้นเป็นการแสดงความมีน้ำใจต่อกัน เพราะแม้ว่าจะจะเป็นแค่สิ่งเล็กน้อย แม้จะไม่ต้องใช้เงินทองมากมาย แต่สิ่งที่ได้มันมีค่ามากกว่านั้น นั่นคือน้ำใจที่ผู้อื่นได้รับจากเรา

๔. ควรเสียสละกำลังทรัพย์ สติปัญญา กำลังกาย และเวลาให้แก่ผู้เดือดร้อน เท่าที่เราพอจะทำได้โดยไม่ถึงกับต้องลำบากแก่ผู้อื่นให้กับผู้ที่ต้องการพึ่งพาอาศัยเรา โดยเป็นการกระทำที่ไม่หวังผลตอบแทน

๕. ควรมินิสัยเอื้อเฟื้อ ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อเพื่อนบ้าน เช่น ไปร่วมงานพิธีต่างๆ เช่น งานแต่งงาน งานศพ หรืองานอื่นๆ เท่านั้นเขาก็จะเห็นว่าเราเป็นคนมีน้ำใจ และจะสามารถเชื่อมไมตรีจิตต่อกันได้

๖. ควรให้ความรักแก่คนอื่นๆ และให้ความร่วมมือเมื่อเขาต้องการให้ช่วยเหลือ และช่วยเหลือเขาอย่างสุดความสามารถด้วยความจริงใจที่เรามี

การฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีน้ำใจ นอกจากจะทำให้เรามีจิตใจที่ดั่งงามเบิกบานแจ่มใส ผิวพรรณผ่องใส ใบหน้าอิ้มเอิบแล้วยังทำให้เราได้มิตรสหายมาก ใครก็อยากคบหาสมาคมด้วยความมีน้ำใจแสดงถึงความมีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ แล้วชีวิตของเราจะพบแต่ความสุขตลอดไป เพราะสังคมของเราจะเป็นสังคมแห่งความสันติสุข

นอกจากเรื่องของน้ำใจแล้ว หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ที่ส่งเสริมให้มีการอยู่ร่วมกันอย่างรักใคร่กลมเกลียว สมัคสมานสามัคคีกัน มี ๔ หมวด ได้แก่ โลกบาลธรรม คือ ไม่ทำความชั่ว สัปปริสธรรม คือ เป็นคนดีในสังคม ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ พึ่งพาตนเองได้ และสังคหวัตถุ คือ ช่วยเหลือผู้อื่น ดังนี้

๑. โลกบาลธรรม ได้แก่ ทิริ (ความสะอาด) โอตตัมปะ (ความเกรงกลัวต่อบาป) โลกบาลธรรม เป็นธรรมที่ควบคุมความประพฤติของตนเองไม่ให้กระทำความชั่ว มีความเกรงกลัวต่อบาป เป็นหลักธรรมพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยเริ่มต้นจากภายในตนเองก่อน ต้องมีความประพฤติที่ดีงาม ไม่ก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและบุคคลอื่น

๒. สัปปริสธรรม ได้แก่ ัมมัญญ (รู้จักเหตุ) อตถัญญ (รู้จักผล) อตตัญญ (รู้จักตน) มัตตัญญ (รู้จักความพอดี) กาลัญญ (รู้จักเวลาที่เหมาะสม) ปริสัญญ (รู้จักชุมชน) ปุคคลัญญ (รู้จักบุคคล) สัปปริสธรรม เป็นหลักธรรมของการเป็นพลเมืองดีในสังคม เป็นส่วนหนึ่งที่ดีในสังคม มีความเคารพในกติกาในสังคม รู้ฐานะหน้าที่ของตนในสังคม การปฏิบัติที่เหมาะสมในสังคม^{๑๖}

๓. ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ได้แก่ อุฏฐานสัมปทา (ขยันหาทรัพย์) อารักขสัมปทา (รู้จักรักษาทรัพย์) กัลยาณมิตตา (รู้จักคบคนดี) สมชีวิตา (รู้จักใช้ชีวิตอย่างเหมาะสม) ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ เป็นหลักธรรมที่ช่วยให้เป็นคนที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีความพากเพียรในทางที่ถูกที่จะแสวงหาทรัพย์ รู้จักรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพย์ได้อย่างคุ้มค่า ไม่ละเมิดกฎหมายหรือก่อความเดือดร้อน ไม่ใช้จ่ายเกินกำลัง มีการคบหามิตรที่ดี เพื่อจะได้เกื้อกูลพึ่งพากันได้

๔. สังคหัตถุ ได้แก่ ทาน (การให้) ปิยวัชชะ (การพูดดี) อตถจริยา (ประพฤติตนให้เป็นประโยชน์แก่สังคม) สมานัตตตา (การวางตนเสมอต้นเสมอปลาย) สังคหัตถุ เป็นธรรมที่สอนให้เป็นคนที่มีรู้จักเสียสละแบ่งปันกัน มีการสื่อสารที่ดีต่อกันด้วยความเป็นมิตรให้เกียรติซึ่งกันและกัน ทำตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม และมีความเสมอต้นเสมอปลายในการที่จะประพฤติตนอยู่ในกรอบของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ^{๑๗}

การอยู่ร่วมกันในสังคมด้วยการเป็นผู้มีน้ำใจ มีหลักธรรม ๔ หมวดนี้ ย่อมจะเป็นหลักประกันพื้นฐานว่า เป็นการอยู่ร่วมกันโดยไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น การทำตนให้เป็นพลเมืองดี ช่วยเหลือตนเองได้ และพร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นได้ด้วย ย่อมจะเป็นผู้ที่มีความพร้อมสมบูรณ์ในทุกด้านที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ดี ประกอบกับการมีหลักปฏิบัติในการอยู่ร่วมกันในสังคมตามแนวคิด ๖ ก็ยิ่งจะช่วยเชื่อมประสานกันให้เป็นสังคมที่มีความสามารถในกันคุ้มกันภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ การอยู่ร่วมกันในสังคมสามารถแยกแยะได้เป็น ๔ ด้าน ดังนี้

๔.๙.๑ การอยู่ร่วมกันด้านครอบครัว

ครอบครัว คือ สถาบันพื้นฐานของสังคมที่ประกอบด้วยสามีภรรยาและลูก ๆ ในอดีตที่สังคมไทยเป็นสังคมเกษตร ยังต้องพึ่งพาแรงงานของตนในครอบครัวเพื่อช่วยกันทำงานกสิกรรม สภาพครอบครัวจึงมีการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน เป็นหมู่บ้าน ที่มีความเกี่ยวข้องกันเป็นเครือญาติ เมื่อมีการแต่งงานก็จะแยกครอบครัวอยู่ในบริเวณใกล้เคียง มีการแบ่งที่ดินในการทำนา สภาพครอบครัวจึงมีขนาดใหญ่กว่าในปัจจุบัน การอยู่ร่วมกันในชุมชน จึงมีความหมายที่เกี่ยวข้องกันทางสายเลือด ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง มีความสามัคคีกัน สามารถที่จะพึ่งพากันได้ทั้งทางด้านอาหารการกิน และที่อยู่อาศัย บางครอบครัวกันยังอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ อยู่ร่วมกันมากกว่า ๓ รุ่น คือ รุ่นทวด รุ่นตา

^{๑๖}ที่.ป. ๑๖/๓๓๑/๒๒๑.

^{๑๗}ที่.ป. ๑๖/๒๖๗/๑๘๕.

ยายหรือปู่ย่า รุ่นพ่อแม่หรือลุงป้าหรือน้าอา รุ่นลูกและรุ่นหลาน ดังนั้น สมาชิกในครอบครัวจึงมีได้หลายบทบาทซ้อนกันอยู่ เช่น เป็นปู่ เป็นตา เป็นพ่อ เป็นสามี เป็นลูก เป็นลุง เป็นอา หรือเป็นน้า เป็นหลาน เป็นต้น ความสัมพันธ์กันในครอบครัวใหญ่ในหมู่เครือญาติ จึงต้องมีลำดับชั้น มีความเคารพกันตามลำดับอาวุโส เพื่อให้การอยู่ร่วมกันในครอบครัวใหญ่มีความปลอดภัย มีความผาสุก^{๑๖๖}

การอยู่ร่วมกันในสังคมแบบครอบครัวใหญ่ ที่มีระดับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมาก ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างคู่ของบิดามารดากับบุตร และความสัมพันธ์ระหว่างคู่ของภรรยา กับสามี ดังคำอุปมาว่า “พ่อแม่รักลูกดังแก้วตา” หรือคำว่า “เสียทองเท่าหัว แต่ไม่ยอมเสียผิวให้ใคร” ล้วนสะท้อนให้เห็นว่า การอยู่ร่วมกันของทั้ง ๒ คู่ความสัมพันธ์นี้ มีความผูกพันกันอย่างมาก มีความสำคัญต่อกันและกันอย่างยิ่ง การปฏิบัติต่อทิศ จึงได้เปรียบความสัมพันธ์ของคู่ทั้งสอง คือ เป็นทิศเบื้องหน้าและทิศเบื้องหลัง บิดามารดามีหน้าที่ในการชี้แนะ ปูทางแห่งอนาคตให้กับบุตร จึงเปรียบดังทิศเบื้องหน้า ส่วนสามีและภรรยามีหน้าที่ที่จะเกื้อหนุนกัน คำจูนซึ่งกันและกัน จึงเปรียบเหมือนทิศเบื้องหลัง ที่คอยระวังภัยในด้านหลังให้

การอยู่ร่วมกันในสังคมแบบครอบครัวใหญ่ ที่มีระดับความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดรองลงมา ได้แก่ ลุง ป้า น้า อา พี่ และน้องนั้น ก็สามารถใช้การปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้า สำหรับลุง ป้า น้า อา เปรียบเสมือนหนึ่งเป็นตัวแทนของบิดามารดา เพราะมีความรักความผูกพันทางสายโลหิต และสามารถใช้อำนาจปฏิบัติต่อทิศเบื้องหลัง สำหรับพี่และน้องได้

นอกจากนี้แล้ว ในครอบครัวใหญ่ยังมีความสัมพันธ์ข้ามรุ่นที่ใกล้ชิดกันอย่างมาก คือ ปู่ย่าตายายกับหลาน ผู้เป็นบิดามารดานั้นจะต้องมีบทบาท ๒ ฐานะ คือ เป็นบุตรของปู่ย่าตายาย และเป็นบิดามารดาของหลาน ดังนั้น ปู่ย่าตายายที่เป็นผู้มีประสบการณ์มาก มีความใจเย็น จึงต้องทำหน้าที่เป็นผู้ถ่ายทอดหน้าที่ความเป็นบิดามารดาให้แก่บุตรที่กำลังเป็นพ่อแม่มือใหม่ ประสานความรักใคร่ในครอบครัว ลดความรุนแรงของการกระทบกระทั่งกันในครอบครัว ขณะเดียวกันบิดามารดาที่จะต้องทำหน้าที่เลี้ยงดูปู่ย่าตายาย รักษาพยาบาลยามเจ็บไข้ ตามฐานะของความเป็นลูกเพื่อเป็นแบบอย่างให้แก่บุตรของตน

การอยู่ร่วมกันด้านครอบครัวตามแนวทิศ ๖ นี้ จึงเป็นการถ่ายทอดสายสัมพันธ์จากรุ่นสู่รุ่น ถ่ายทอดการปฏิบัติต่อทิศทั้งสอง ทั้งในแนวตั้งและแนวราบ ทั้งในระดับวงในที่ใกล้ชิดที่สุดกับวงนอกที่ใกล้ชิดรองลงมา นอกจากนี้ก็ยังมีระดับที่เป็นเครือญาติที่ห่างออกไปเป็นชั้น ๆ ซึ่งก็ยังสามารถใช้แนวทางทิศ ๖ ในการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีของการอยู่ร่วมกันด้านครอบครัว

^{๑๖๖}ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๐.

๔.๙.๒ การอยู่ร่วมกันด้านสังคม

สังคม หมายถึง คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน^{๑๙} เช่น สังคมชนบท สังคมในที่ทำงาน เป็นต้น บุคคลหนึ่งอาจเป็นสมาชิกในหลายสังคม และมีบทบาทได้หลายฐานะในแต่ละสังคม ขึ้นอยู่ว่าจะจับคู่กับใคร ตัวอย่างของการอยู่ร่วมกันในสังคมชนบท มีความสัมพันธ์กันหลายระดับ เช่น ความสัมพันธ์ในฐานะเป็นผู้ใหญ่บ้านกับลูกบ้าน ความสัมพันธ์ในฐานะเป็นเพื่อนบ้านกัน ความสัมพันธ์ในฐานะเป็นญาติที่ต้องกัน ความสัมพันธ์ในฐานะความเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกัน ความสัมพันธ์ในฐานะเป็นพ่อค้ากับลูกค้า เป็นต้น ระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันในสังคมชนบท ได้แก่ กฎหมาย ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

การอยู่ร่วมกันในสังคมชนบท จึงอาศัยแนวคิด ๖ มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม คือ ใช้หลักปฏิบัติต่อทิศเบื้องหน้าในความสัมพันธ์คู่บิดามารดากับบุตร มาประยุกต์ใช้กับบทบาทของความเป็นผู้ใหญ่บ้านกับลูกบ้านในด้านความเอาใจใส่ดูแลซึ่งกันและกัน ผู้ใหญ่บ้านมีหน้าที่ที่จะต้องชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตที่ดีต่อลูกบ้าน คอยสอดส่องดูแลความเป็นอยู่ให้สามารถทำมาหากินอย่างสุจริต ปฏิบัติตนตามกฎหมายของบ้านเมือง มีความประพฤติที่ดี ขณะที่ลูกบ้านก็มีหน้าที่ที่จะต้องเชื่อฟังคำแนะนำ ชยันทำมาหากิน ไม่ก่อความเดือดร้อนให้กับบุคคลในสังคม อันจะนำมาซึ่งความเสื่อมเสียชื่อเสียงของหมู่บ้าน หรือใช้หลักปฏิบัติต่อทิศเบื้องล่างในความสัมพันธ์คู่ญาติกับลูกจ้างในด้านการส่งการลูกบ้านที่มีฐานะน้อยเพื่อให้มีการปฏิบัติงานเพื่อชุมชนร่วมกัน และใช้หลักปฏิบัติต่อทิศเบื้องซ้ายในความสัมพันธ์คู่มิตรสหายในการปรึกษารือกับลูกบ้านที่มีฐานะใกล้เคียงกันเพื่อขอความร่วมมือกันในการทำงานร่วมกัน เป็นต้น

การอยู่ร่วมกันด้านสังคม จึงต้องคำนึงถึงบทบาทของตนว่าอยู่ในฐานะอะไรต่อบุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์ มีความสอดคล้องคล้ายคลึงกับการปฏิบัติต่อทิศใด ก็สามารถที่จะเลือกนำข้อปฏิบัติต่อทิศนั้น ๆ มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับฐานะ ก็จะนำมาซึ่งความรักใคร่ สมัคสมาน สามัคคีให้เกิดขึ้นในสังคมนั้น ๆ ได้ ขณะเดียวกันก็ต้องประพฤติตนให้ตั้งงามตามหลักธรรมในสังคาลกสูตร ย่อมจะได้ชื่อว่าเป็นสมาชิกที่ดีของสังคมนั้น ๆ ทำให้เป็นสังคมที่น่าอยู่ มีการพัฒนาที่ยั่งยืน สร้างความเจริญให้แก่สังคม

๔.๙.๓ การอยู่ร่วมกันด้านการศึกษา

การศึกษา หมายถึง การเล่าเรียน ฝึกฝน และอบรม^{๒๐} การอยู่ร่วมกันด้านการศึกษาคือ ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างฝ่ายหนึ่งมีฐานะสูงกว่า มีความสามารถที่จะถ่ายทอดประสบการณ์

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๙๙.

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔๖.

ให้กับอีกฝ่ายหนึ่งที่มีวุฒิภาวะต่ำกว่า ทำให้เกิดการเรียนรู้ ทำให้เกิดทักษะใหม่ ทำให้เกิดการพัฒนาความสามารถ ทำให้เกิดการพัฒนาศติปัญญา เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

การอยู่ร่วมกันด้านการศึกษ เกิดขึ้นในสถานที่ต่าง ๆ เช่น ในโรงเรียนที่ครูสอนหนังสือให้กับศิษย์ ในโรงงานที่หัวหน้างานสอนงานให้กับลูกน้อง ในโรงครัวที่แม่ครัวสอนงานให้กับลูกมือในครัว เป็นต้น นอกจากนี้ ยังเกิดขึ้นได้ผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น สื่อออนไลน์ สื่อวิทยุ สื่อโทรทัศน์ สื่อวีดิทัศน์ เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงในเรื่องสถานที่ บุคคล และเครื่องมือสื่อสารนี้ มีผลต่อการอยู่ร่วมกันด้านการศึกษา ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับศิษย์ มีความเปลี่ยนแปลงไปด้วย เมื่อการเข้าถึงการศึกษามีทางเลือกที่มากขึ้น ครูมีหลากหลายรูปแบบให้เลือก ความลึกซึ้งของสายสัมพันธ์มีหลากหลายระดับ ดังนั้น การใช้หลักปฏิบัติต่อศิษย์ของครูอาจารย์กับศิษย์จึงต้องประยุกต์ใช้ให้เหมาะสม

สำหรับในศาสตร์ที่มีความยาก มีความสลับซับซ้อนและมีความลึกซึ้ง ครูที่มีความสามารถสูง มีประสบการณ์มาก มีวิธีการถ่ายทอดที่แยบคาย สามารถอธิบายเรื่องยาก ๆ ให้เป็นเรื่องง่าย ครูที่มีคุณธรรมสูง ครูประเภทนี้หาได้ยาก ท่านจึงเป็นปูชนียบุคคลสำหรับศิษย์อยู่ การอยู่ร่วมกันด้านการศึกษาที่ต้องใช้หลักปฏิบัติต่อศิษย์ของครู จึงมีความสำคัญในการที่จะเชื่อมความรู้สึกผูกพันกันอย่างลึกซึ้ง มีความรักใคร่ มีความไว้วางใจ มีความเมตตากรุณา มีความเคารพ มีความตั้งใจ มีความใฝ่รู้หมั่นศึกษา เพื่อให้การถ่ายทอดประสบการณ์เป็นไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผลสูงสุด

ความเคารพต่อครูอาจารย์ ความกตัญญูรู้คุณ ความตั้งใจศึกษานั้น ศิษย์คนใดมีคุณสมบัติเช่นนี้ ย่อมนำมาซึ่งความรู้ที่แตกฉาน แม้ว่าจะเป็นการเรียนรู้จากครูอาจารย์ผ่านทางสื่อสมัยใหม่ ที่ไม่ได้เป็นการเรียนรู้โดยตรงกับครูอาจารย์ ไม่ได้มีการอยู่ร่วมกันในสถานที่เดียวกัน แต่หากเป็นการศึกษาที่เกิดขึ้นบนพื้นฐานแห่งการรู้คุณ การสำนึกในคุณของครูอาจารย์แล้ว ย่อมนำมาซึ่งกุศลจิตในการศึกษา ทำให้เกิดสมาธิ และเกิดปัญญาขึ้น เกื้อหนุนให้เกิดความสำเร็จในการศึกษาได้เช่นเดียวกัน การปฏิบัติอย่างนี้ ก็ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติต่อศิษย์ของครูอย่างถูกต้องเช่นกัน ซึ่งก็จะนำความสำเร็จมาให้แก่ศิษย์ได้เช่นกัน

๔.๙.๔ การอยู่ร่วมกันด้านศาสนา

ศาสนา หมายถึง ลัทธิความเชื่อถือของมนุษย์อันมีหลัก คือแสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลกเป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตม์ประการหนึ่ง แสดงหลักธรรมเกี่ยวกับบุญบาปอันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือตามคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้น ๆ การอยู่ร่วมกันด้านศาสนา จึงเป็นการที่กลุ่มบุคคลที่มีความเชื่อในคำสอนของศาสนามาอยู่ร่วมกัน โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างสมณพราหมณ์กับสาธุชน^{๒๑}

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔๒.

สมณพราหมณ์ โดยทั่วไปหมายถึง นักบวช ที่เรียกรวม ๆ กันของสมณะในพระพุทธศาสนา และพราหมณ์ในศาสนาฮินดู โดยสมณะ คือ ผู้สงบกิเลสแล้ว โดยทั่วไปหมายถึงภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๒๒} มีความหมายจำเพาะ คือ ผู้ระงับบาป ได้แก่ พระอริยบุคคล และผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อระงับบาป ได้แก่ ผู้ปฏิบัติธรรมเพื่อเป็นพระอริยบุคคล ส่วนพราหมณ์ คือ คนวรรณะหนึ่งใน ๔ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร^{๒๓} สมณพราหมณ์จึงทำหน้าที่เป็นผู้สั่งสอนหลักคำสอนในศาสนาแก่สาธุชน เป็นผู้ได้รับการศึกษา ฝึกฝน อบรมและพัฒนาตนเอง จนมีทักษะ ความรู้ ด้านคำสอนในศาสนา และมีความประพฤติที่ดีงามอย่างมั่นคง เพื่อเป็นบุคคลต้นแบบให้แก่สาธุชน

สาธุชน คือ คนดี คนที่มีคุณงามความดี^{๒๔} เป็นคฤหัสถ์ที่ยังครองเรือนอยู่ ต้องทำมาหาเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัว เป็นผู้ปรารถนาที่จะดำเนินชีวิตอย่างสงบ ต้องการความผาสุกอย่างยั่งยืน ต้องการพัฒนาตนเองให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ยิ่ง ๆ ขึ้น ตามแนวทางคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ ด้วยเหตุนี้ สาธุชนจึงมีความต้องการที่จะเรียนรู้หลักคำสอนทางศาสนาจากสมณพราหมณ์ เพื่อนำมาประพฤติปฏิบัติ ฝึกฝน พัฒนาตนเองให้มีคุณธรรมสูงตามแบบสมณพราหมณ์

การอยู่ร่วมกันด้านศาสนานี้ แนวปฏิบัติต่อทิศเบื้องบนของสาธุชนต่อสมณพราหมณ์จึงเป็นการอยู่ร่วมกันโดยต่างฝ่ายต่างเอื้อเพื่อกัน โดยสาธุชนยังเป็นผู้สะสมทรัพย์ ผู้แสวงหาโภคะ สมควรที่จะมีความเมตตาพร้อมในไตรทวาร ถวายอาหารและปัจจัยที่จำเป็นแต่สมณพราหมณ์ เพื่อให้ท่านดำรงชีวิตอยู่ได้ ส่วนสมณพราหมณ์ก็เป็นผู้อนุเคราะห์ชี้แนวทางในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องให้ อันจะนำมาซึ่งประโยชน์แก่สาธุชนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า จึงเป็นการอยู่ร่วมกันโดยความเป็นธรรม ความสงบ รักในแนวทางแห่งสันติ จรรโลงสังคมอริยะ

การอยู่ร่วมกันด้านศาสนาตามแนวทิศ ๖ นี้ จึงเป็นแบบอย่างของการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ที่ประเสริฐ มีการทำหน้าที่ของตนอย่างสมบูรณ์ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการละเว้นบาปกรรมลามก ๑๔ ประการ เป็นสังคมสันติภาพต้นแบบ

การอยู่ร่วมกันในสังคมตามแนวทิศ ๖ ดังรายละเอียดที่ได้แยกแยะออกเป็น ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านครอบครัว ด้านสังคม ด้านการศึกษา และด้านศาสนา เป็นการครอบคลุมถึงการดำเนินชีวิตในสังคมที่ครบในทุกระดับ คือ ตั้งแต่การอยู่ร่วมกันระดับครอบครัวที่เป็นสังคมพื้นฐาน ขยายสู่การอยู่ร่วมกันระดับสังคมที่เป็นสังคมที่มีบทบาทซับซ้อนขึ้นหรือจะมองว่าเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ แล้วพัฒนาสู่การอยู่ร่วมกันระดับการศึกษาที่มีการถ่ายทอดองค์ความรู้ต่อกันและกัน และสุดท้ายเป็นการอยู่ร่วมกันด้านศาสนาที่เป็นการสร้างสังคมที่มีความยั่งยืน เป็นการอยู่ร่วมกันอย่างมีเสถียรภาพ

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖๗.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑๔.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๑๔.

ด้วยสมาชิกในสังคมที่มีความพร้อมทั้ง ความรัก ความเกื้อกูล การถ่ายทอดศาสตร์และศิลป์ ด้วยความ
ประพาสที่ตึงาม การอยู่ร่วมกันด้วยปัญญา

๔.๑๐ ทิศ ๖ กับธรรมนุญชีวิต

ธรรมนุญ หมายถึง กฎหมายจัดระเบียบองค์กร^{๒๕} อันเป็นคำที่ใช้ในความหมายทาง
กฎหมาย มีนัยยะถึงความเป็นมาตรฐานหรือแบบแผน ธรรมนุญชีวิตจึงมีนัยยะถึงมาตรฐานหรือแบบ
แผนในการดำเนินชีวิต พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ใช้คำว่า “ธรรมนุญชีวิต” แทน “คู่มือดำเนิน
ชีวิต” เป็นชื่อหนังสือที่รวบรวมหลักธรรมในการดำเนินชีวิตตามวิถีพุทธ เมื่อมกราคม พ.ศ. ๒๕๒๒^{๒๖}
ดังนั้น ธรรมนุญชีวิต เป็นประมวลหลักธรรมทั่วไปเพื่อการดำเนินชีวิตของชาวพุทธ เป็นส่วนขยายของ
มาตรฐานชีวิตชาวพุทธ โดยใช้มาตรฐานชีวิตในการตรวจสอบเบื้องต้น แล้วก้าวสู่คุณสมบัติและข้อ
ปฏิบัติในธรรมนุญชีวิต^{๒๗} พระเทพวิสุทธิเมธีหรือหลวงพ่อบุญานันทะ ได้แสดงธรรมเรื่องธรรมนุญ
ชีวิตว่า เบญจศีลและเบญจธรรมเป็นธรรมนุญชีวิต หากจะพัฒนาขึ้นมาอีก ก็ควรจะรักษาอุโบสถศีล
และบำเพ็ญภาวนา^{๒๘}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายธรรมนุญชีวิต โดยแบ่งเป็น ๒ ภาค คือ ภาค ๑
มาตรฐานชีวิตชาวพุทธ เป็นการอ้างอิงหลักธรรมที่อยู่ในสังคาลกสูตร มาจัดเป็นหมวดหนึ่ง พื้นฐาน
ชีวิต ว่ามีกฎ ๓ กฎ ได้แก่ กฎ ๑ เว้นความชั่ว ๑๔ ประการ กฎ ๒ เตรียมตนชีวิต ๒ ด้าน รู้จักเลือก
คบมิตรแท้เว้นมิตรเทียม และรู้จักจัดสรรทรัพย์ กฎ ๓ รักษาความสัมพันธ์ ๖ ทิศ และช่วยเหลือ
ทุกคน และได้เพิ่มเติมหมวดที่สอง ว่าด้วยจุดหมายชีวิต มาตรฐานชีวิตชาวพุทธนี้ พระผู้มีพระภาคทรง
เรียกว่า คิหิวินัย (วินัยสำหรับคฤหัสถ์) ส่วนในภาค ๒ พระธรรมปิฎกเรียกว่า ธรรมนุญชีวิต พุทธ
จริยธรรมเพื่อชีวิตที่ตึงาม โดยรวบรวมหลักธรรมที่มีในพระไตรปิฎกมาแสดงเป็นหมวด ได้แก่ หมวด
นำ คนกับความเป็นคน หมวดหนึ่ง คนกับสังคม หมวดสอง คนกับชีวิต หมวดสาม คนกับคน หมวดสี่
คนกับมรรคา^{๒๙} ธรรมนุญชีวิตเน้นที่การนำหลักธรรมมาแสดง เพื่อให้เป็นคู่มือในการดำเนินชีวิต ไม่ได้
มีการขยายความอธิบายในรายละเอียด ส่วนงานวิจัยนี้เป็นการวิเคราะห์ทิศ ๖ ในสังคาลกสูตรจึงเป็น
งานวิจัยที่ขยายความทิศ ๖ และวิเคราะห์ความสัมพันธ์กับหลักธรรมอื่น

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙๘.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ธรรมนุญชีวิต*, อ่างแล้ว, หน้า. ๘๓

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๒๘} am maninter, “YouTube,” *ปัญญานันทะภิกขุ - ธรรมนุญชีวิต*, ๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๕๖,
๘ มีนาคม ๒๕๖๑, <<https://www.youtube.com/watch?v=khEhtoTa4JU>>.

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), *ธรรมนุญชีวิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๑๓ - ๑๙.

ความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องทศ ๖ ในสังคาลกสูตรกับธรรมนุญชีวิต คือ ทศ ๖ เป็นข้อปฏิบัติระหว่างคนกับคนในฐานะต่าง ๆ ซึ่งมีทั้งสิ้น ๖ คู่ความสัมพันธ์กัน ๑๒ ฐานะ แต่ขณะที่ธรรมนุญชีวิตเป็นกฎระเบียบทั้งหลายในการดำเนินชีวิตที่ดี ทศ ๖ จึงเป็นหมวดหนึ่งในธรรมนุญชีวิต ที่เน้นถึงความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกันในสังคม เป็นความสัมพันธ์ในหลากหลายมิติ ที่สามารถจะเกิดขึ้นในบุคคลแต่ละบุคคล เช่น เมื่ออยู่ในครอบครัว ก็เป็นได้ทั้งบิดาของบุตร เป็นสามีของภรรยา เป็นบุตรของบิดา หรือ เป็นตา เป็นปู่ เป็นลุง เป็นอา เป็นพี่ เป็นน้อง เป็นหลาน ฯลฯ เมื่อสู้อสังขมในที่ทำงาน ก็เปลี่ยนฐานะเป็นนาย เป็นลูกน้อง เป็นพ่อค้า เป็นลูกค้า ฯลฯ เป็นต้น ฐานะและบทบาทของบุคคลหนึ่งมีได้มากมาย ขึ้นกับการเข้าไปอยู่ร่วมกับสังคมน้อยเพียงใด ดังนั้น ในชีวิตจริงแล้ว หากจะนำหลักปฏิบัติทศ ๖ ไปใช้งาน จะต้องมีความเข้าใจอย่างถ่องแท้ รู้จักที่จะเทียบเคียงว่า ฐานะนี้เทียบได้กับทิศใด หรือมีความกำกวม เช่น ผู้ใหญ่บ้านจะเป็นทิศเบื้องหน้าในบางสถานการณ์กับลูกบ้าน เป็นทิศเบื้องซ้ายในบางสถานการณ์กับลูกบ้านอาวุโส หรือเป็นทิศเบื้องล่างในบางสถานการณ์กับลูกบ้านหนุ่ม ๆ จะเห็นได้ว่า การนำหลักปฏิบัติทศ ๖ ไปประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสมนั้น เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์

พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ในคู่มือมนุษย์ว่า “เราทั้งหลายควรถือ พุทธศาสนาในฐานะศิลปะ ในที่นี้หมายถึงศิลปะในการครองชีวิต คือ เป็นการกระทำที่แยบคายสุขุม ในการที่มีชีวิตอยู่เป็นมนุษย์ ให้นำความขมनाเลื่อมใสมาบูชาเป็นที่จับอกจับใจแก่คนทั้งหลาย”^{๓๐} นั่นคือ มีความงดงามใน ๓ ระดับ ศิลปวิสุทธิเป็นระดับเบื้องต้น มีจิตใจที่สงบเย็นเหมาะสมแก่งานเป็นระดับกลาง มีความสมบูรณ์แห่งปัญญาปราศจากความทุกข์เป็นระดับเบื้องปลาย การที่เราเข้าถึงแก่นแท้ของศาสนาจนทำให้เกิดความบันเทิงร่าเริงตามทางธรรมะ ย่อมไม่เบื่อหน่ายหวาดเกรง “ผู้ที่ดำรงชีวิตอยู่อย่างถูกต้อง ตามศิลปะแห่งการครองชีวิตของพระพุทธเจ้านั้น คือผู้มีชัยอยู่เหนือสิ่งทั้งปวงที่เข้ามาแวดล้อมตน”^{๓๑}

คู่มือมนุษย์ เน้นว่า พระพุทธศาสนาคือวิชาและระเบียบปฏิบัติ เพื่อให้รู้จักสิ่งทั้งปวงตามความเป็นจริง ทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายเกิดจาก หลงรัก หลงยึดติด ถือมันผิด เครื่องมือที่จะใช้ตัดความยึดมั่นถือมั่น อุปาทานในชั้น ๕ คือ ไตรสิกขา ความเข้าใจชั้น ๕ ตามความเป็นจริง จนเกิดความเบื่อหน่าย คลายความอยาก ไม่ยึดติด มีชีวิตที่เรียกว่า “เป็นอยู่ชอบ” มีความบริสุทธิ์ หลุดพ้น บรรลุมรรคผลนิพพาน ไม่เสียชาติเกิดมาเป็นมนุษย์พบพระพุทธศาสนา หรืออย่างน้อยทำให้ได้ความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์^{๓๒}

การมีศรัทธาที่ถูกต้องเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินชีวิตที่ดี ดังเรื่องราวของสังคาลกามพ เมื่อได้ปฏิบัติความเชื่อเดิมในการนอบน้อมต่อทิศ มาสู่การปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยความเคารพต่อกันใน

^{๓๐} พุทธทาสภิกขุ, *คู่มือมนุษย์*, (กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา กระทรวงยุติธรรม , ๒๕๕๒), หน้า ๑๑.

^{๓๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๐-๑๔๑.

ฐานะต่าง ๆ อุปมาดังทิวศ ๖ อันเป็นการอยู่ร่วมกันในสังคมที่สอดคล้องกับมัชฌิมาปฏิปทา เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของหมู่คณะที่ยังต้องหาเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัว จะต้องมีความสัมพันธ์กับสังคมหลากหลายมิติ มีโอกาสที่จะเกิดการกระทบกระทั่งกันได้มาก แนวปฏิบัติทิวศ ๖ จึงช่วยป้องกันปัญหาที่เกิดขึ้นจากความไม่เข้าใจกันในการอยู่ร่วมกัน โดยใช้หลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ ที่จะเชื่อมความรักความสามัคคีต่อกัน โดยที่คนในสังคมที่ยึดถือแนวปฏิบัติทิวศ ๖ นี้ต่างมุ่งสู่ทางสายกลาง พัฒนาตนเองตามวิถีแห่งทางสายกลาง การเรียนรู้ที่จะพัฒนาการอยู่ร่วมกันในสังคมทั้ง ๔ ด้าน คือ ครอบครัว สังคม การศึกษาและศาสนา เพื่อหลอมรวมสังคมใหญ่ให้เป็นโลกแห่งสังคมสันติภาพ

คู่มือในการดำเนินชีวิต ๒ เรื่อง คือ คู่มือมนุษย์และธรรมานุญชีวิต ได้รับเลือกจากสำนักงานพุทธศาสนาแห่งชาติ พิมพ์แจกเพื่อส่งเสริมให้ประชาชนได้ศึกษาเรียนรู้หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ในปีงบประมาณ ๒๕๕๓ โดยตระหนักว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ชาวไทยส่วนใหญ่มีวิถีชีวิตผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนา หากประชาชนได้น้อมนำหลักธรรมคำสอนมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตย่อมบังเกิดผลดีทั้งต่อตนเอง และสังคมโดยรวม และเนื่องในโอกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๒ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๒ เพื่อให้ประชาชนในทุกภาคส่วนได้แสดงความกตัญญูทวาที พร้อมรำลึก ในพระมหากรุณาธิคุณ และแสดงความจงรักภักดีถวายเป็นราชสักการะแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อให้คนไทยรู้จักสามัคคีและดำเนินชีวิตตามหลักธรรม^{๓๓}

ความเป็นมนุษย์ในคู่มือมนุษย์เน้นที่การพัฒนาตนเองสู่ความมีปัญญาอย่างสมบูรณ์และดับทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ส่วนธรรมานุญชีวิตเน้นการพัฒนาทั้งตนเองไปพร้อมกับการอยู่ร่วมกันในสังคมที่จะต้องทำไปพร้อม ๆ กัน งานวิจัยนี้ได้กลับมาเน้นความสำคัญของดำรงชีวิตของคณะสงฆ์ตามหลักธรรมในสังคหวัตถุ อันเป็นมาตรฐานชีวิต มีความกลมกลืนไปกับมัชฌิมาปฏิปทา มีความสัมพันธ์ไปได้กับวิถีชีวิตในสังคม แม้ว่าสังคมจะมีการเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยี มีการพัฒนาสาธารณูปโภค มีผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ด้านเศรษฐกิจ ด้านครอบครัว ด้านสังคม ด้านการศึกษา และมีผลกระทบด้านศาสนา แต่แนวปฏิบัติทิวศ ๖ ก็ยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดชีวิตที่ผาสุก สังคมที่มีความเสถียรภาพมั่นคง เพราะสมาชิกในสังคมมีคุณธรรม มีความสามัคคี โดยอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นแนวทางอันเป็นจริยธรรมเชิงบวกให้เกิดขึ้นในสังคมโลก

^{๓๓}ปราณสุวีร์ อวอรามรัศมี, “องค์ความรู้,” สำนักพุทธฯ จัดพิมพ์ “ธรรมานุญชีวิต” “คู่มือมนุษย์” สำหรับประชาชน, ๒๘ มีนาคม ๒๕๕๓, ๘ มีนาคม ๒๕๖๑. <http://www1.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=2234:2010-01-28-14-06-51&catid=96:2009-09-19-10-13-59&Itemid=326>.

บทที่ ๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการศึกษาค้นคว้า เรื่องทิต ๖ ในสังคาลกสูตรนั้นผู้วิจัยสามารถสรุปผลวิจัยได้ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ สังคาลกสูตร

จากการศึกษาค้นคว้าวรรณกรรมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สังคาลกสูตร คือ พระสูตรที่แสดงหลักธรรมที่สำคัญในทางพระพุทธศาสนาไว้มาก เป็นพระสูตรที่มีเนื้อหายาว พระสูตรหนึ่งที่อยู่ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ว่าด้วยทิต ๖ คือ บุคคล ๖ ประเภท ที่มีความสัมพันธ์ต่อบุคคลหนึ่ง ๆ และวิธีการปฏิบัติต่อบุคคลเหล่านั้น ว่าด้วยมิตรแท้ มิตรเทียม ว่าด้วยกรรมกิเลส ๔ อบายมุข ๖ และการไม่ทำความชั่วโดยฐานะ ๔ รวมทั้งหมด ๑๔ ประการ โดยผู้ที่ปราศจากความชั่ว ๑๔ ประการ ถือเป็นผู้ปกปิดทิต ๖ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อช่วยชนะในโลกทั้งสอง คือ โลกนี้และโลกหน้า เมื่อตายไปก็จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์

ความเป็นมาของสังคาลกสูตรเริ่มจากเหตุการณ์ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน เขตพระนครราชคฤห์ ในเวลาเช้า พระองค์ทรงพบสังคาลกมาณพปรากฏในพุทธจักขุ ทรงดำริว่า เป็นโอกาสอันควรที่จะประกาศคิหิวินัยเพื่อเป็นแบบอย่างแก่ภคฤหัสถ์ในการดำเนินชีวิต พระองค์ได้เสด็จไปบิณฑบาตยังกรุงราชคฤห์ ทรงทอดพระเนตรเห็นสังคาลกมาณพ ประคองอัญชลินอบน้อมทิตทั้งห้อย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงตรัสถามการกระทำของเขาคืออะไร สังคาลกมาณพทูลว่าเป็นการนอบน้อมทิตทั้งหลายตามคำสั่งเสียของบิดา

ความเป็นมาของการนอบน้อมต่อทิต ๖ ในสังคาลกสูตร สืบเนื่องมาจากบิดาและมารดาของสังคาลกมาณพ เป็นผู้มั่งคั่งร่ำรวยอย่างมั่งคั่งในพระศาสนา ผู้ถึงพร้อมด้วยสัมมาทิฐิ เป็นอริยบุคคลระดับโสดาบัน ได้เพียรพยายามสั่งสอนบุตรที่ยังเป็นปุถุชน ยังมีฉันทิภาทิฐิ ให้เข้าเฝ้าพระศาสดาผู้เป็นกัลยาณมิตรอันประเสริฐ แต่บุตรไม่เชื่อฟัง จึงได้กำหนดอุบายไว้ว่า จะให้บุตรของตนนอบน้อมต่อทิตทุก ๆ เข้า สักวันหนึ่ง พระศาสดาหรือพระอริยสาวกทั้งหลาย เมื่อมาพบสังคาลกมาณพในยามบิณฑบาต ท่านเหล่านั้น คงจะสงเคราะห์แก่บุตรของตน โดยบอกธรรมที่นำไปสู่ทางอันเกษมให้ และในขณะที่เดียวกัน ก็เป็นการพัฒนาสังคาลกมาณพให้เป็นผู้มีการปฏิบัติตามหลักแห่งจริยา แม้เขาจะยังไม่เข้าใจความหมายที่แท้จริง

พระผู้มีพระภาคทรงใช้คำถามที่ทำให้สังคาลกมาณพฉุกคิดได้ว่าศรัทธาของเขานั้นน่าจะไม่ต้อง ว่า “วินัยของพระอริยะ ไม่ได้นอบน้อมทิตอย่างนี้” ทำให้สังคาลกมาณพเปิดใจรับฟังความ

เชื่อใหม่ และทูลขอให้ทรงแสดงธรรม หลักธรรมที่ทรงแสดงนี้ เป็นธรรมสำหรับคฤหัสถ์ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตของคฤหัสถ์ ที่จะปูทางไปสู่เป้าหมายสูงสุดในอนาคต คือ การดับทุกข์ ทรงประทานชื่อว่า “คิหิวินัย” เพื่อเป็นแบบแผนแก่สังคมมนุษย์ อีกทั้งยังเป็นการปฏิบัติศรัทธาของสังคมสมัยนั้นที่มีความเชื่อตามแบบศาสนาพราหมณ์ว่า มนุษย์ได้ถูกแบ่งแยกตามวรรณะ โดยแต่ละวรรณะเกิดจากอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของพระพรหม แต่คิหิวินัยนี้ แบ่งมนุษย์ตามคุณธรรม มีทั้งเป็นมิตรเทียม มีทั้งเป็นมิตรแท้ มนุษย์ควรจะมีหน้าที่ที่ปฏิบัติต่อกันตามฐานะต่าง ๆ เพื่อที่จะช่วยกัน เกื้อกูลต่อกัน ในการที่จะรักษาความดี ละเว้นความชั่ว ละเลิกการเสพทางเสื่อมทั้งหลาย สร้างสังคมที่ปลอดภัย สร้างความสงบสุขให้เกิดขึ้นในสังคม

๕.๑.๒ ทิศ ๖ ในสังคาลสูตร

จากการศึกษาทบทวนวรรณกรรมเอกและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า พระผู้มีพระภาคได้ตรัสสอนสังคาลคฤหบดีบุตร ขณะเสด็จออกจากพระเวฬุวัน เข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ทรงแนะนำให้หัวทิศตามแบบของอริยวินัยหรือแบบพุทธ ถึงการไหว้ทิศที่ถูกต้อง เป็นวิธีการปฏิบัติที่ส่งเสริมชีวิตให้ดีขึ้น ด้วยวิธีปฏิบัติต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องที่อยู่รอบตัว คือ บุคคล ๖ ประเภทอันประกอบด้วย ๑. ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ มารดาบิดา ๒. ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูอาจารย์ ๓. ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยา ๔. ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรอำมาตย์ ๕. ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ ลูกจ้าง ทาส กรรมกร ๖. ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณะพราหมณ์

๑. ปุรัตถิมทิศ หมายถึง ทิศเบื้องหน้า ได้แก่ บิดา มารดา เป็นผู้มื่ออุปการคุณแก่เราคนแรก เพราะเข้ามารับผิดชอบต่อชีวิตก่อนใคร และทุกสิ่งทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็ชีวิต เลือดเนื้อ รวมทั้งความเป็นมนุษย์ ได้มาจากบิดามารดา จึงจัดให้ทั้งสองมาอยู่เป็นทิศเบื้องหน้า

๒. ทักขิมทิศ หมายถึง ทิศเบื้องขวา ได้แก่ ครูบาอาจารย์ เป็นบุคคลสำคัญกับชีวิต เพราะสอนเราตั้งแต่ ให้รู้จักการอยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ ให้รู้จักการ รักษาเนื้อรักษาตัวให้พ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ตลอดจนสอนให้รู้จักการทำมาหากิน จึงเป็นทักษิณยบุคคล คือบุคคลที่พวกเราต้องเคารพกราบไหว้บูชา

๓. ปัจฉิมทิศ หมายถึง ทิศเบื้องหลัง ได้แก่ ภรรยา ล้วนถือว่าเป็นกำลังเสริม เป็นคู่ชีวิตที่รักใคร่ไว้วางใจได้ เป็นคู่คิดที่ปรึกษาที่จริงใจ เป็นผู้ติดตามที่ภักดี เป็นผู้คอยสนับสนุนช่วยเหลืออยู่เบื้องหลังอย่างเต็มที่ คอยตรวจตราทำเรื่องต่าง ๆ ให้ครบถ้วนสมบูรณ์

๔. อุตตรทิศ หมายถึง ทิศเบื้องซ้าย ได้แก่ มิตรสหาย ที่เป็นผู้คอยช่วยเหลือให้เราข้ามพ้นอุปสรรค และภัยอันตรายต่างๆ ในเวลาเดียวกันก็ยังเป็นกำลังสนับสนุน ให้เราสามารถบรรลุความสำเร็จอีกด้วย ทิศเบื้องซ้าย เป็นทิศที่ใหญ่ที่สุด เพราะตลอดชีวิตของคนเราต้องเกี่ยวข้องกับคบหา กับผู้คนมากมาย เพราะฉะนั้น ใครมีทิศเบื้องซ้ายน้อยก็จะเข้าตำรา "นกไม่มีขน คนไม่มีเพื่อน ถ้าใครสำรวจตรวจสอบดูแล้วพบว่า ตัวเอง มีเพื่อนน้อยละก็ รีบกลับไปแก้ไขเสีย

๕. เทภูมิติส หมายถึง ทิศเบื้องล่าง ได้แก่ คนรับใช้ ลูกน้องใครมีลูกน้องมากๆ ก็เบาแรงกาย คือไม่ต้องทำงานหนัก ไม่หนักแรงกายจนเกินไปนัก แต่ว่าอาจจะหนักแรงใจบ้างถ้าฝึกเขาไม่ดี แต่ให้รู้ว่า ทิศเบื้องล่างนี้ ที่คอยเป็นฐาน เป็นกำลัง เป็นที่มาแห่งทรัพย์สินเงินทอง สำหรับเอามาใช้เป็นกองเสบียง ในการหล่อเลี้ยงชีวิตของเรา เราจะมีทรัพย์มาใช้ในการสร้างบุญสร้างบารมีได้มากน้อยเท่าไร ก็มาจากทิศเบื้องล่าง

๖. อุปริมทิส หมายถึง ทิศเบื้องบน ได้แก่ สมณพราหมณ์ คือ พระภิกษุสงฆ์ เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ เพราะเป็นผู้ที่สูงด้วยคุณธรรม อีกทั้งยังเป็นผู้ชี้ทิศ บอกทางถูกผิด ทางศีลธรรมอีกด้วย

๕.๑.๓ วิเคราะห์ทิศ ๖ ในสังคาลสูตร

ทิศในความเข้าใจของสังคาลกามาพ คือ ทิศทั้ง ๖ ที่อยู่รอบกาย ได้แก่ ทิศเบื้องหน้าคือทิศตะวันออก ทิศเบื้องขวาคือทิศใต้ ทิศเบื้องหลังคือทิศตะวันตก ทิศเบื้องซ้ายคือทิศเหนือ ทิศเบื้องล่างคือธรณี ทิศเบื้องบนคืออนภลัย แต่ทิศ ๖ ในความหมายทางพุทธศาสนา ได้แก่ ทิศเบื้องหน้าคือมารดา บิดา ทิศเบื้องขวาคืออาจารย์ ทิศเบื้องหลังคือภรรยา ทิศเบื้องซ้ายคือสหาย ทิศเบื้องล่างคือทาส กรรมกร ทิศเบื้องบนคือสมณพราหมณ์ การปฏิบัติต่อทิศในพระพุทธศาสนา คือ การปฏิบัติหน้าที่ต่อกันและกันของความสัมพันธ์ระหว่างตนกับบุคคลในสังคม ๖ คู่เทียบได้กับทิศ ๖ โดยแต่ละคู่มิหน้าที่ตามฐานะของตน จึงมีหน้าที่ ๑๒ ฐานะ บุตร ๑ บิดามารดา ๑ ศิษย์ ๑ อาจารย์ ๑ สามี ๑ ภรรยา ๑ ตนเองที่เป็นมิตร ๑ สหาย ๑ นาย ๑ ทาส ๑ ศาสนิกชน ๑ สมณะ๑ แต่ละฝ่ายเมื่อปฏิบัติตามหน้าที่แล้วย่อมสามารถปกปิดภัยทั้งหลายได้

การปฏิบัติธรรมโดยมีทิศ ๖ เป็นบุพภาค คือ การปฏิบัติธรรมโดยวัตถุประสงค์เพื่อละอกุศลกรรม ทำกุศลกรรม และขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์ โดยมีทิศ ๖ เป็นบุพภาค เป็นการปฏิบัติธรรมโดยรักษาความสัมพันธ์ระหว่างตนกับสังคมอยู่ ไม่ใช่การปฏิบัติธรรมโดยแยกตัวออกไปปลีกวิเวก เช่นนักบวช จึงมีความเหมาะสมสำหรับวิถีชีวิตคฤหัสถ์ การปฏิบัติศรัทธาตามสังคาลสูตร เป็นพุทธวิสัยที่ทรงปฏิวัติศรัทธาของพราหมณ์ที่แบ่งแยกชนชั้นของมนุษย์ตามกำเนิด เป็นวาระ ๔ วาระ ให้มีศรัทธาใหม่ที่แยกแยะมนุษย์ตามระดับคุณธรรม โดยให้เห็นว่า ในสังคมมีมิตรเทียมและมิตรแท้ปะปนกันอยู่ ควรทำตนให้เป็นมิตรแท้ ควรหลีกเลี่ยงมิตรเทียม ควรแสวงหามิตรแท้ กลไกการสอนตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา คือ กระบวนการสอนของสังคาลสูตรสอดคล้องกับกระบวนการในมัชฌิมาปฏิปทา คือ เริ่มจากทางแห่งปัญญา ได้แก่ สัมมาทิฐิโดยปฏิวัติความเชื่อ สัมมาสังกัปปะโดยเว้นจากการเสพทางเสื่อมทั้ง ๖ สู่ทางแห่งศีล ได้แก่ สัมมาวาจาโดยเว้นมุสาวาท สัมมากรรมันตะโดยเว้นปาณาติบาตและเว้นกาเมสุมิฉาจาร สัมมาอาชีวะโดยเว้นอนินนาทาน สู่ทางแห่งสมาธิ สัมมาวายามะโดยไม่เกียจคร้าน สัมมาสติและสัมมาสมาธิโดยเว้นจากการเสพอบาย ๖ หลักการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง คือ คำสอนในสังคาลสูตรมีเป้าหมายที่จะดับทุกข์เช่นเดียวกับการดำเนินชีวิตตามทางสายกลาง แต่ยังรักษาความสัมพันธ์ระหว่างตนกับสังคม เพื่อที่จะได้พึ่งพากัน เกื้อกูลกัน ป้องกันภัยต่าง ๆ มุ่งสู่การดับทุกข์

การพัฒนาตนตามแนวทศ ๖ มีพื้นฐานสำคัญคือพัฒนาให้เป็นเยี่ยงอริยชน เป็นผู้ละขาดจากกรรมลามก ๑๔ ประการ พัฒนตนให้เป็นมนุษย์ สู่ความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ คือ สัตบุรุษ การอยู่ร่วมกันในสังคมตามแนวทศ ๖ คือ การประพฤติตนเป็นพลเมืองที่ดีในสังคม โดยประพฤติตามหลักศีลธรรม ประพฤติตามอารยธรรม โดยมีหลักธรรมในการอยู่ร่วมกัน คือ สังคหวัตถุ ๔ เป็นกาวใจ เชื่อมโยงรักษาสამัคคีของคนในสังคม ตามหลักการแห่งการอยู่ร่วมกันในสังคมตามแนวทศ ๖ คือ รักษาสัมพันธภาพของคนในสังคม ๔ ด้าน ได้แก่ ด้านครอบครัว ด้านสังคม ด้านการศึกษา และด้านศาสนา ในแต่ละด้านมีบทบาทหลายฐานะ จึงมีหน้าที่ต่อทิศต่าง ๆ ตามบทบาทที่เหมาะสม เพื่อประสานความร่วมมือกันในการที่จะปกป้องภัยต่าง ๆ ไม่ให้มากล้ากลาย สู่ความเกษมสุข

แบบแผนในการดำเนินชีวิตที่ดีในสังคม เรียกว่า ธรรมบุญชีวิต และหลักธรรมในแนวทศ ๖ ต่างก็เน้นความสำคัญของการดำเนินชีวิตที่ดีในสังคมผ่านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่อบุคคล ซึ่งแต่ละบุคคลล้วนมีบทบาทหน้าที่หลาย ๆ ด้าน การทำหน้าที่ในแต่ละบทบาทอย่างเหมาะสม ย่อมนำมาซึ่งสันติสุขในสังคม จากการวิจัยพบว่า การปฏิบัติแนวทศ ๖ อยู่ในแนวทางของมัชฌิมาปฏิปทา โดยเริ่มต้นจากการปฏิบัติความเชื่อสู่สัมมาทิฐิ เป็นการอยู่ร่วมกันตามเส้นทางสายกลางของหมู่คณะ เพื่อจะนำไปสู่เป้าหมายขั้นสุดท้าย คือ มีปัญญาสมบูรณ์ ดับทุกข์ได้สิ้นเชิง การปฏิบัติแนวทศ ๖ นี้จึงเป็นเรื่องเดียวกันกับธรรมบุญชีวิตนั่นเอง อันนำมาซึ่งสังคมโลกที่มีเสถียรภาพมั่นคง เพราะสมาชิกในสังคมมีคุณธรรม มีความสามัคคี โดยอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นแนวทางสร้างจริยธรรมเชิงบวกให้เกิดขึ้นในสังคมโลก

สรุปว่า ทศ ๖ ในสังคาลสูตร คือ บุคคลประเภทต่าง ๆ ที่เราต้องทำเกี่ยวข้องสัมพันธ์ทางสังคมดุจทิศที่อยู่รอบตัว และแต่ละบุคคลควรมีบทบาท และหน้าที่ ควรปฏิบัติต่อบุคคล ทั้ง ๖ ทิศ นี้ ให้สมบูรณ์ อนึ่งทำให้มีความรับผิดชอบในหน้าที่ต่อตนเอง และต่อผู้อื่น ทำให้การดำเนินชีวิตการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจในโลก เหมือนสลักรถอันแล่นไปอยู่ ถ้าธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้ ไม่เพียงมี มารดา และบิดาไม่พึงได้ความนับถือหรือความบูชา เพราะเหตุแห่งบุตรเพราะบัณฑิตทั้งหลายพิจารณาเห็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวเหล่านี้โดยชอบ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านั้นจึงถึงความเป็นใหญ่ และเป็นผู้อันหมู่ชนสรรเสริญทั่วหน้า

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. ให้กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรมจัดการศึกษาอบรมเกี่ยวกับ ทศ ๖ ในสังคาลสูตรในฐานะเป็นหลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งในระบบ และนอกระบบ
๒. ให้กระทรวงศึกษาธิการจัดให้มีการเรียนการสอนโดยเน้นหลักธรรม ทศ ๖ ในสังคาลสูตร ในรายวิชา พระพุทธศาสนาอย่างน้อย ๒ ชั่วโมงต่อสัปดาห์

๓. ให้บ้าน วัด และ โรงเรียนร่วมมือกันเพื่อหาข้อเสนอแนะในการดำเนินชีวิตของบุคคลในสังคมปัจจุบันโดยใช้หลักธรรมทศ ๖ ในสังคาลงสูตรเป็นแนวทางแก้ไข

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการวิจัย ทศ ๖ ในสังคาลงสูตร มีประเด็นที่น่าสนใจที่ควรแก่การทำวิจัยต่อไป คือ

๑. ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของ ทศเบื้องต้น มารดา บิดา เฉพาะกรณี ทศ ๖ ในสังคาลงสูตรต่อวิธีการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันในฐานะเป็นหลักพัฒนาชีวิต

๒. ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของ ทศเบื้องต้น ครูอาจารย์ เฉพาะกรณี ทศ ๖ ในสังคาลงสูตรที่มีผลต่อวิธีการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันในฐานะเป็นหลักในการอบรมสั่งสอน

๓. ศึกษาเปรียบเทียบความสำคัญของทศ ๖ ในสังคาลงสูตรกับจริยธรรม เพื่อวิธีการดำเนินชีวิตที่สงบสุข

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์, มูลนิธิ. (๒๕๕๔). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหาวิทยาลัย*
เล่ม ๑, ๑๕, ๑๖, ๑๙, ๒๑, ๒๔, ๓๔, ๓๕, ๓๖, ๓๗, ๔๕, ๗๑. (พิมพ์ครั้งที่ ๕). กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

กิริติ บุญเจือ. (๒๕๑๙). *ชุดพื้นฐานปรัชญาจริยศาสตร์.* กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

คุณ โทชน์. (๒๕๓๗). *พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน.* กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.

ชำเรือง วุฒิจันทร์. (๒๕๒๔). *หลักการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การ
ศาสนา.

ดวงเดือน พันธมนาวิน. (๒๕๒๒). *การพัฒนาจริยธรรม ตำราจิตวิทยา.* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทร
วิโรฒ ประสานมิตร.

เดือน คำดี. (๒๕๓๔). *พุทธปรัชญา.* กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.

บุญมี แทนแก้ว. (๒๕๓๙). *จริยศาสตร์.* กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.

ปัญญานันทภิกขุ. (๒๕๒๕). *หน้าที่ของคน.* กรุงเทพฯ : ธรรมสภา.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). *ธรรมนุญชีวิต.* (พิมพ์ครั้งที่ ๔). กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม. (๒๕๔๒).

พระบุญนพ สุทธิสีโล. *คู่มือพระนักเทศน์.* พังงา: สำนักสงฆ์สวนกวาง. (๒๕๔๕).

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์.* (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔).
กรุงเทพฯ : ธนธัชการพิมพ์.(๒๕๕๓).

พระมหาสมปอง มุทีโต. *คัมภีร์อภิธานวรรณนา.* กรุงเทพฯ : ธรรมสภา. (๒๕๔๒).

พระสมชาย ฐานวุฑโฒ. *มงคลชีวิตธรรมทายาท.* กรุงเทพฯ : ฐานการพิมพ์. (๒๕๔๓).

พระอัครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), จำลอง สารพัฒน์. *พจนานุกรม ฉบับบาลี-ไทย.* (พิมพ์ครั้งที่ ๒).
กรุงเทพฯ : เรื่องปัญญาท่าพระจันทร์. (๒๕๓๐).

พันตรี ป.หลงสมบุรณ์. *พจนานุกรม มคอ-ไทย.* กรุงเทพฯ : อาหารการพิมพ์. (๒๕๔๐).

พิฑูร มลิวัลย์. (๒๕๔๗). *หลักธรรมสำหรับการพัฒนาชีวิต.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมการศาสนา.

พุทธทาสภิกขุ. (๒๕๒๓). *เยาวชนกับศีลธรรม.* กรุงเทพฯ : การพิมพ์พระนคร.

_____. (๒๕๕๒). *คู่มือมนุษย, กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา กระทรวงยุติธรรม.*

ภณิดา คูสกุล. (๒๕๒๗). *พัฒนาการจริยธรรม เอกสารการสอนชุดวิชาจริยศึกษาหน่วยที่ ๑-๕*. นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ. *พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ. (๒๕๓๒).

ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๕๔*. (พิมพ์ครั้งที่ ๒). กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

วศิน อินทสระ. (๒๕๑๘). *จริยศาสตร์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย.

สมภาร พรหมทา. (๒๕๔๑). *พุทธศาสตร์กับปัญหาจริยศาสตร์*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

สุกิจ ชัยมุสิก. (๒๕๕๕). *บัณฑิตศาสตร์*. นนทบุรี : ปิยะชลพีรเพรส.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. (๒๕๓๒). *พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน*. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๑). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย.

สุเชาว์ นพอล. (๒๕๒๙). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏราชวิทยาลัย.

๒) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์

พระครูสุนทรพิพัฒนโกศล. (ประจวบ อาทโร). (๒๕๕๑). *การบริหารครอบครัวตามหลักทศ ๖*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระนภดล กิตติธนาโณ. (แก้วเพ็ชร). (๒๕๕๑). *การวิเคราะห์หลักคำสอนในสังคาลสูตรที่มีผลต่อสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระอุดมศักดิ์ ปิยวงโณ. (๒๕๔๘). *การดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุขตามแนวพุทธจริยศาสตร์ศึกษากรณีทศ ๖*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

๓) เอกสารสนเทศอิเล็กทรอนิกส์

ปราณสุวีร์ อวารรามรัศมี. (๒๕๕๓). องค์ความรู้: สำนักพุทธฯ จัดพิมพ์ “ธรรมบุญชีวิต” “คู่มือมนุษย์” สำหรับประชาชน. *สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ*. สืบค้นเมื่อ ๘ มีนาคม ๒๕๖๑. จาก http://www1.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=2234:2010-01-28-14-06-51&catid=96:2009-09-19-10-13-59&Itemid=326.

am maninter. (๒๕๕๖). *ปัญญานันทะ ภิกขุ - ธรรมบุญชีวิต*. YouTube. สืบค้นเมื่อ ๘ มีนาคม ๒๕๖๑. จาก <https://www.youtube.com/watch?v=khEhtoTa4JU>.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ-ฉายา-นามสกุล : พระศรีเรือง นาสีโล (พันทวี)
- วัน เดือน ปี เกิด : วันเสาร์ที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๒
- สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๒๙๑/๑ ซอยร่มเกล้า ๒๗ แขวงลาดกระบัง
เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
- อุปสมบท : วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ณ วัดลาดกระบัง (วัด ๓)
เลขที่ ๒๖๒ ซอยร่มเกล้า ๒๗ แขวงลาดกระบัง
เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
- สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดลาดกระบัง (วัด ๓) เลขที่ ๒๖๒ ซอยร่มเกล้า ๒๗
แขวงลาดกระบัง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
- การศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๓๒ : มัธยมศึกษาปีที่ ๓ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนวัดลานบุญ
แขวงลาดกระบัง เขตลาดกระบัง กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๔๒ : มัธยมศึกษาปีที่ ๖ พระปริยัติธรรมสายสามัญ โรงเรียนวชิรมกุฏ
เลขที่ ๓๓๐ ถนนกรุงเกษม แขวงบางขุนพรหม เขตพระนคร
กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๔๗ : นักรธรรมชั้นเอก สนามหลวง สำนักเรียนวัดลาดกระบัง
- พ.ศ. ๒๕๕๕ : ศาสตราศรบัณฑิต (ศน.บ.) สาขาวิชาพุทธศาสตร์ คณะศาสนา
และปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ประสบการณ์การทำงาน
- พ.ศ. ๒๕๕๒ : ผ่านการอบรมพระธรรมวิทยากร รุ่นที่ ๔๒ มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๕๔ : ได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานนักศึกษา ประจำปี ๒๕๕๔-
๒๕๕๕ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยปฏิบัติงานฝ่ายกิจการ
นักศึกษา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
- ปัจจุบัน : กรรมการควบคุมการสอบธรรมศึกษา โรงเรียนวัดลาดกระบัง
- โทรศัพท์ : ๐๘๕-๑๔๔-๒๕๙๖